

ÜLKÜ

HALKEVLERİ DERGİSİ

Direktör : M. FUAD KÖPRÜLÜ

Osman Ergüven tarafından

İKİNCİ TÜRK TARİH KONGRESİ

SAFFET ARIKAN

Aşağıda neşrettiğimiz yazı, 20. 9. 1937 İkinci
Türk Tarih kongresinde reisliğe seçilmiş olan
Kültür Bakanımızdır

Türk Tarih Kurumu'nun ikinci kongresi başkanlığına beni ve başkanlık divanına arkadaşlarımı seçtiğinizden dolayı, size derin teşekkürlerimi zi sunar ve cümelenizi en derin saygılarımla selâmlarım.

Kongrenin bize rey veren üyeleri arasında, misafir, yüksek dünya âlimlerinin de bulunduğunu görmekle çok bahtiyarım.

Başkanlık vazifeme başlarken Türk Tarih Kurumu'nun fahri başkanı ve aynı zamanda Cumhuriyet hükümetinin Kültür Bakanı sıfatile bazı noktalar üzerindeki görüşlerimizi kısaca arz etmek isterim:

Türk Tarih Kurumu'nun çalışma amacı, yalnız Türk kültürünü araştırmak değildir. Biz o çalışmaların kıymetini ve önemini yüreerde medeniyet hayatına ermiş bulunan milletlerin orijinal varlıklarını ve kültürlerini arayıp meydana koymasında görüyoruz.

Türk Tarih Kurumu, araştırmalarında, tezlerini isbat için arkeoloji gibi müsbet ilim buluşlarına ve bunlarla beraber Türk lengüistiğine dayanır.

Hurafeler, dinî ve siyasi incizaplarla yazılmış eserler, indî müllâhazalar ve mütalealar Türk Tarih Kurumu için kıymet almaktan uzak bulur, eğer o gibi eserler okunuyor ve o gibi iddialar dinleniyorsa bu, ancak eserlerini, iddialarını yüreyer üniversitelerine kadar sokabilmiş olanların, ne gibi fikir ve hisler altında yürüdüklerini anlıyarak, bugünkü ve gelecek nesle ilimde temiz ahlâk dersi verebilmek hazırlığı içindir.

Türk Tarih Kurumu, yüreyerde, türlü şartlar yüründen ayrı ayrı si

yası idareler teşkil etmiş olan milletler arasında, geçmiş ekaik yanlış, gayri insani duygularının temerküz ettirdiği bir takım zihniyetlerle, insanlık arasına sokulmuş olan düşmanlıkların, fâsid düşüncelerin lojiksiz olduğu kanaatindedir.

İşte biz, Türk Tarih Kurumu, milletlerin çocuklarına verecekleri alâkı dersleri, bu işaret ettiğimiz mefhumdan almaları traferarıyız. Türkiye Cümhuriyeti kültür başkanlığının okullar programını bu esaslara göre tertib etmiş olduğunu bildirmekle fahir duyarım.

Demiştım ki, Türk tarih tezi, bilhassa arkeoloji ve antropoloji gibi, bunların ne olduğunu bilen âlimlerce, sizlerce yakından bilindiği gibi, reddi kabil olmıyan ilimlere dayanır.

Bu ilimlerde Türkiye Cümhuriyeti faaliyetinin, bulduklarının yüksek kıymetine rağmen, henüz genç olduğunu söylemek, hakikatin ifadesi olur, bu sözümle ne kasdettiğimi derhal söylemeliyim.

Yürezer medeni âlimleri bu işe çoktan başladılar, ve türlü kıtalarda birçok kazılar, araştırmalar, buluşlar yaptılar, ve bunlardan fikir dünya -sına faydalı vesikalar, ilim âleminin gözü önüne koydular, bunu tasrih ettikten sonra beyan etmeliyim ki, Türk tarih tezi, yalnız kendisinin son zamanlarda meydana çıkardığı arkeolojik vesikalara değil, bütün dünya âlimlerinin daha çok evvel çıkarmış oldukları vesikalarla teyid kabiliyetini bulmuştur. Bu sebebledir ki, şu temennide bulunmak istiyorum :

Beşer hayatının hakiki tarihini bulmak için bütün medeni yüreyer ilim beyetleri, Türk Tarih Kurumu'nu yalnız bırakmasınlar, elele vererek çalışsınlar, bu çalışmada takib olunmasını uygun düşündüğüm prensipi, müsahahanıza güvenerek, şu olsun demek isterdim:

Âlimler hangi millete mensub olurlarsa olsunlar, onlar yalnız kendi milletlerinin malı değildirdirler.

OSMANLI TARİHİNE UMUMİ BİR BAKIŞ VE TÜRK İNKİLÂBİ

PROF. ÂFET

Prof. Bn. Afet'in, aşağıda neçretmiş olduğumuz yazısı, Türk Tarih Kurumunun ikinci kongresinin son gününde söylenmiştir.

Tarih hâdiseleri aynen tekerrür etmez, çünkü zaman ve mekân kültür üzerindeki faaliyeti ile her cemiyetin tekâmülüne tâbidir. Bir milleti anlamak için onun tarihinin derinliklerine nüfuz etmek ve muhtelif devirlerdeki gidişini takip etmek lüzumu karşısında kalır. Türk milletinin tarihi en çok bilinmeğe lâyık olan kısımlardan biridir. Bu tarih o kadar derin ve cihan kültür bağlarıyla zenginlidir ki onun içinde türk cevherlerini bulmak onları anlamak ayrıca insanlık için bir derstir. Bu geniş ve derin tarih içinde yalnız parlak ve iyi şeyleri görmeye kalamayız, onun hataları da yeni nesilleri müteyakkız tutacak vasıtalarından biridir.

Ben biraz da bu mevzuyla, bu noktaları araştırmak için söz almış bulunuyorum. Tarihten alacağım başlangıç çok eski değildir. Yakın tarihimizin bize verdiği ilhamlar çerçevesi içinde kalmak istiyorum.

Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu

Yıl 1299, tarihte bir devir başlangıcının menşeidir. Hayatlarının sonunu yaşayan iki imparatorluk enkazı üzerinde yepyeni ve ufacık devletin kökü Anadolu yaylaları içinde Söğüt mıntakasıdır. Bizans artık büyük sarsıntılara tahammülü kalmamış çöküntülerinin altında eziliyor. Selçuk imparatorluğu kudretten düşmüş parçalanmak mukadderatı karşısında boyun eğiyor.

Anadolu'da kurulan birçok beylikler içinde Osmanlı beyliği çok mütevazî yerini aldıktan sonra büyüme ve kuvvetlenebilmek istidadını en çok gösteriyor. 13 üncü asrın sonunda iki imparatorluk harabesi üzerinde mamureler kuran bir mevcudiyet oluyor. Bu devletin kuruluşu, zamanı içinde en ileri teşkilâtın yapılma teşebbüsü ve bundaki muvaffakiyetle tamam olur.

Anadolu tarihinin hareketli devri

13 üncü asr Anadolu tarihinin en hareketli devirlerindedir. Bundan tam 700 yıl önce 1237 tarihi Selçuk hükümdarı büyük Alâeddin'in ölümünü kaydederken bu devletin mukadderatının ters çevrilişine de bir başlangıç olur. Selçuk adı ve hanedanı siyasi mevcudiyet olarak 1300 e kadar yaşayacaktır. Fakat şarktan gelen yeni istilânın, İlhanlıların zebunu olarak.

Her şeyden evvel şunu kaydetmek isterim ki, Anadolu birçoklarının zannettiği gibi 11 inci asırdan itibaren türkleşmeğe başlamış değildir. Anadolu aynı etnik mevcudiyetine yeni elemanlarını, aynı kökten kopan dalgalarla 11 inci asırda tazelemiştir. 1071 tarihi islâm olan Türklerin Anadolu kardeşlerine kavuşmalarını gösterir.

İşte osmanlı devleti bu ezeli türk yurdunda kökünü salmakla bah-tiyard.r.

Bu devletin üzerinde siyaseten yayılacağı yerlerde de bu etnik zemin hazırır.

Coğrafi durumu Osmanlı beyliğine büyümek fırsatını veriyor, Avrupa'ya adım atış, orada ilerlemek için bir başlangıçtır. Çünkü bu ilerleyen askerî ve siyasî kuvvet gene orada kendi ırkdaşlarına tesadüf etmiş ve beraberce yeni binaya malzeme vermişlerdir.

Bir devlet kurulurken onun temelleri ne kadar sağlam atılırsa ömrü o kadar uzun olur. Bu temeller, yalnız siyasî varlıkta değil, o varlığı da tutacak olan fikir ve ekonomi hayatının tanzimile mümkün olur. İşte onun içindir ki biz tarihin yalnız siyasî cephesinde kalmıyoruz. Cemiyet hayatının her türlü safhalarındaki gidişi, bizim eski ve yeni tarihimizin etüd zeminini teşkil ediyor. Osmanlı imparatorluğu tarihteki bütün imparatorluklar gibi büyüme, yükselme devirleri ve onları takip eden bir inhîtat devrini yaşar.

Osmanlı tarihinin taksimi

Pakat tarihin bu umumî kanunu, Osmanlı İmparatorluğu için ken-dine ve zamanına has olan hususiyetlerle faaliyetini göstermiştir. Osmanlı imparatorluğu tarihi dört devre taksim edilebilir.

- 1 — İmparatorluğun kurulması 1299 - 1453
- 2 — Büyük fütuhât, imparatorluğun genişlemesi 1453 - 1579
- 3 — Tevekkuf ve ricat 1579 - 1792.
- 4 — İnhitat 1792 - 1919.

İkinci Mehmed, Fatih ünvanını İstanbul'a aşib olmakla alırken, o Bizans imparatorluğunun da varisi olmuştu. Haleflerinden Yavuz Selim Mısır'ın fatihi oldu (1517) ve ecdadının imparatorluk mirasına halife lâkabını taktı. Bu hâdise Osmanlı İmparatorluğunu teokratik bir devlet yaptı ve siyasî devlet şefleri, din kitabının değişmez metinlerine nazari olarak bağlı kalmağa mecbur oldular.

Osmanlı devleti iki imparatorluğun mirasına konarken, onların parçalanmasından doğan beyliklerinde dağılmış idaresi üzerinde evvelâ askerî zaferler temin ederek on altıncı asırda en büyük imparatorluk arazi-si üzründe yerleşti. İdare sistemi, Avrupa'nın feodalite hayatı yaşayan siyasî mevcudiyetlerine yeni bir örnek verecek tarzda ortaya çıkmıştı. « Merkeziyetçi bir monarşi » tipi gösteren bu teşkilât on dördüncü asır sonlarında çok iyi işliyen ve zamanın ihtiyacına tekabül eder bir hal -

de idi. On beşinci, on altıncı asırlarda, ise devletin siyasi inkişafı ile beraber yürümüş, genişlemiş, kuvvetlenmiş ve yeni zamanların mühim karakterlerinden biri olmuştur. Bu devlet tipinin Avrupa kavimleri Osmanlılarda ilk örneğini bulmuşlardır.

On beşinci asrın ilk yarısında Anadolu ve Rumeli'nde seyahat etmiş olan garb seyyahları Osmanlı imparatorluğundaki idarenin intizamına, ticarî ve askerî yollardaki kervansaraylar teşkilâtına ordunun kuvvetine, memleketin refah ve asayişine hayret ve takdirlerini yazmışlardır.

Askerî ve siyasi kudret

On beşinci, on altıncı asırlarda Osmanlı İmparatorluğunun şarkta ve garbda üstünlüğü ve dünyanın en büyük askerî ve siyasi kudreti haline gelmesi, teşkilâtının intizamında ve iyi işliyen bir devlet makinesile verimli bir kültür faaliyetinde aramak lâzımdır.

İdarî, askerî, malî, ekonomik işler kanunlar ve nizamlarla tesbit edilmiştir. Devlet otoritesini şahsında toplıyan hükümdar mutlak gayri mesul olmakla beraber hükümet teşkilâtı merkezde, vilâyetlerde en ufak teferruatına kadar kurulmuş, vazifeler, ve mesuliyetler taksim edilmiştir. Vergi sistemleri icabında en uygun tarzda tanzim edilmiş olduğu arşiv vesikalarında görülmektedir. Merkezdeki idare bütün İmparatorluk dahi - linde en küçük köylerine kadar varidat membalarını bilmekte ve onların sarfedilecekleri yerleri nizamlarile tesbit etmektedir.

Türklerde ictimai yardım

İctimai muavenet Türk milletinin en güzel karakterlerinden birini tebarüz ettirir. Osmanlı devrinde dahi bu halin hususiyetleri hususî vakıflara ait arşivdeki istatistiklerde görülmektedir.

Ordunun ve donanmanın kuruluşu ve işleme muayyen kaidelere göre teşkilâtlanmıştı. Harp vesaiti ve tekniği, şark ve garbin bütün devletlerine faikti.

Türk tersanelerinde yaptırılan Venedik gemileri

1590 - 1616 yılları arasında Venedikliler gemilerinin bir kısmını Türkiye tersanelerinde yaptırıldıklarını kaydedersen Türk Osmanlı denizcilik tekniğinin şöhretine bir misal vermiş olurum. Bütün bunların kökünü teşkil eden fikir hayatı, Osmanlı devletinin kuruluş ve yükseliş devirlerinde en verimli bir mevkidedir. Maamafih inkişaf zamanının ihtiyaçlarına uygun görünüyordu.

Her köyde bir mektep

On altıncı asırda imparatorluk topraklarında gezmiş olan bir Fransız seyyahı, her köyde mektebe tesadüf etmiş ve iptidai maarifin Türkler arasında garb memleketleriyle mukayese edemeyecek derecede yayılmış olmasını büyük bir hayretle karşılamıştır.

Bizim arşivimiz dahi bu asra ait istatistiklerde imparatorlukta ki ilim müesseselerinin yayılgı nı gösteren sarıh ve mühim rakamlar verir. Ancak o sırada bütün islâm âlemi hayatında büyük bir gerileme hareketi, bu Osmanlı medrese teşkilâtında da kendini göstermiş ve çerçeveyi aşacak kudretlerin yetişmesine engeller çıkarmıştır.

Türk edebiyatı

Türk edebiyatı, islâm zihniyetine uyarken gene kendi asli karakterlerinden mülhem olmuştur. O tarihinden ve askerlik menkıbelerinden bahseder. Türkün ilim ve sanatı, idare etmek kudretinde de tecelli eder. Ve onu terennüm etmekle bahtiyardır.

Coğrafya ilmi, Piri Reis'in şahsında ve eserlerinde on altıncı asır ilim âlemine yeni bilgiler kazandırmıştır.

Koca Sinan, imparatorluğun haşmetini asırlar içinde yaşatmak için dünyanın en büyük mimarlık kudretini yer yüzünde yükselterek perçinler. Güzel sanatların ilerlemeyen ve Avrupa eserleriyle kıyasta bizi, bu asırlarda geri bırakan kısımları da vardır. Resim ve heykeltıraşlık din taassubunun menettiği bu sanatlar türk dehalarına maalesef kapalı kalmıştır. Vaki birçok hattatlar, müzehhipler, nakkaşların ince eserleri sanat âleminin yüksek değerleri arasındadır. Fakat bu asırda Avrupa'nın rönesans hareketine uymamak, Türk milletine çok şey kaybettirmiştir.

Ekonomi teşkilâtı

Ekonomi teşkilâtı on altıncı asra kadar Osmanlı İmparatorluğunu yükselten bir mevcudiyet olmuştur. Bu hususta Osmanlı devleti Ortaman garb devletlerinden büsbütün farklıdır. Onun ekonomi hayatında devletin yüksek elile tanzimi vardır. Ziraat devletin iç ve dış ihtiyaçlarına göre merkezden idare edilir bir haldedir.

Her yerde hangi iskelelerde ne gibi ve ne mikdar hububat, et, meyva, mahrukat, yağ ve saire gibi maddeler geleceği onların nakliye tahmil ve tahliye masrafları ne fiatla satılacağı muayyendi. İç piyasadaki ihtiyaç bu suretle temin edildikten sonra ihracata da müsaade edilecek şeylerin de mikdarı ve fiatı tesbit edilirdi.

Emniyet ve asayişe verilen ehemmiyet köylü sınıfının çalışmalarının verimini arttırmak bakımından çok faydalı idi. Sanayi hayatı teşkilâtlanmış bir haldedir. Her sanat erbabı, hususî teşkilâtında yer alır, ve devletin bunlar için kurduğu nizamlara uygun hareket etmeğe mecbur kalırdı.

Sanayi hayatı

Bazı büyük merkezlerde muayyen sanatların âdeta temerküz ettiği görülüyor. Harp sanayii büyük bir inkişaf göstermiştir. Lüks sanayii Avrupa modasında yer alacak kadar kuvvetlidir. Meselâ Edirne'nin deri işleri gibi. Osmanlı İmparatorluğunda iç ve dış ticareti devletin hâkimiyeti ve

nizamı içindedir. On altıncı asırda Avrupa ile ticarî münasebet ehemmiyetli bir yer almıştır.

Ticaret siyaseti

Müverrih Yorga, daha on beşinci asırda Osmanlı devletinin takibettiği ticaret siyasetinin, o zamanın büyük Avrupa devleti olan İspanya'dan çok daha akıllâne olduğunu itiraf etmektedir.

Fatih'den başlayarak Kanunî Süleyman'a kadar Osmanlı padişahları'nın haricî ticaret için verdikleri müsaadeler ancak teşvik edici mahiyettedir. Bu müsaadelerin on beş, on altı, on yedinci asırlardaki tatbikatı devletin inkıraz zamanlarındaki kapitülasyonlardan farkı, muahedelerin tetkikinden çıkan netice ile anlaşılır. Maamafih kuruluşun iyi teşkilâtı arasında fena neticeler doğurabilenleri de çok olmuştur.

Bu umumî çizgilerle anlatmağa çalıştığım Osmanlı devletinin kuruluş ve yükseliş devrindeki kültür hayatı Türk milletinin, teşkilât kudretini göstermesi itibariyle ehemmiyeti vardır. O millet ki, şerefini ve yüksek idarecilerini bulduğu zaman en kudretli mevcudiyet olur. Bir de bu kültür yüksekliğidir ki ona büyük, geniş ülkeleri idare etmek talimî vermiştir. Eğer o kültürün her sahasında zamanının en yüksek derecesinde olmamış olsa idi medeniyetin türlü çenberlerinden geçmiş olan ülkelerde hâkim olabilir mi idi ? O, bu ülkelerdeki medeniyete yabancı değildi. Kendi ırkının birliğini taşıyan mevcudiyetlere yeni bir devlet ismi ve yeni bir idare tarzı getirmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu geriliyor

Avrupa, Asya, Afrika kıtalarında altı milyon kilometre murabba genişliğini kaydeden Osmanlı İmparatorluğu on altıncı asrın büyük bir sıvası ve kültürel mevcudiyetidir.

Fakat 1683 tarihi ona Viyana kapılarında attığı ileri adımı geri aldırır. Acaba bu yalnız bir askeri muvaffakiyetsizlik midir ? Bir kumandan hatası stratejik veya bir taktik yanlışlığı mıdır ?

Bunlar askeri hayatta olabilen hâdiselerdir. Fakat asıl mühim olan bu muvaffakiyetsizliği de hazırlayan umumî hayatın gidişidir. Osmanlı İmparatorluğu 1683-1792 tarihleri arasında geriye olan adımlarını çok sıklaştırmıştır. Bu zahirde askeri bozgunluklarla kaydedilir. Fakat bizim tarihte araştıracağımız asıl başka sebepler vardır.

Osmanlı İmparatorluğundaki durgunluk ve gerileme hâdiseleri on altıncı asrın nihayetinde tohumlarını atmış ve on yedinci asırda dağılımıya sebep olan bozgunluklara başlangıç olmuştur.

Sokullunun Ölümü

Büyük devlet adamı olan Sokullu'nun ölümü (1579) hükümet işlerinde ehemmiyetli bir sarsıntı yapmıştı. Hükümdar mevkiinde olan Üçüncü Murad, muhtelif tesirler altında kalarak kanunlarda lüzumsuz ve zararlı de-

ğişiklikler yapmış ve onun zamanındadır ki devletin bünyesinde inkıraz mikropları belirmiye başlamıştır.

Devlet hayatında bozukluklar

Bu sıralarda İran ve Nemçe ile yapılan harbler, devletin askerî, mall ve idarî hayatında bozukluklara sebep oluyordu. Askerin disiplinden aykır, vergilerin cinsen ve miktardan artması ahaliye yük derecesine gelmiş, asayişsizlik sebebiyle hükümet nüfuz ve otoritesi vilâyetlerde yürümez olmuştur. Bunların tesiri ile memleket içinde yer yer Celâli denilen zümrelerin isyanı Anadolu'yu sarmıştı. Hattâ bunlar içinde hükümdarlığını ilân edenler bile görülmüştü (1623). Dördüncü Murad'ın Anadolu'da asayiş iade etmesi, ifratlı bir şiddetle ortalığa ancağ korku ve dehşet içinde sükûnet verebilmişti. 1656 Köprülülerin iş başına gelişleridir. Sokullulardan beri, büyük sarsıntılara uğrayan Osmanlı binası, Köprülülerin yirmi senelik hizmetleriyle yeni bir sağlamlık bulmuştur.

Bu devir seksen yıl süren çöküntü emarelerini ortadan kaldırmak teşebbüsü ile, bir hesablama ve tasfiye zamanıdır (1683). Viyana bozgunluğu ise devletin haricî ve dahilî siyasetinde müthiş bir buhrana sebep oldu. Hazineye gelir temin etmek için devlete ait mukataâlar, malikâne suretile servet sahibi eyalet eşraf ve âyanına veriliyor ve bununla mütegalibe denilen derebeyleri zuhur ediyordu.

Orduda zaaf

Ordu teşkilâtı olan yeniçeri ocağı ilk devirlerin sağlam bünyesinden çok uzaklaşmıştı. Hükümdarın ordu başlarından ayrılması ve onlara vekâlet eden bir kısım serdar ve seraskerlerin ehliyet ve kifayetsizliği, ordudaki sağlam disiplini zâfa uğratmıştı. Bunda bilhassa haris vezirlerin orduyu tahrik etmeleri kapıkulu isyanlarına sebep olmuştu. Bu asırdaki daimi harbler ise bu ordunun bozulmasında en büyük âmildir.

1699 Karlofça muahedesi on sekizinci asrın, Osmanlı İmparatorluğu için Orta Avrupa'daki yerleşmesini sökmekle kapar.

Bütün on sekizinci asrda devletin dahilî idaresinde ıslâhat yapılmadı, merkezî idarenin kuvvetlenmesi, ordunun siyaseten kurtarılacak itimat olunur bir ordu vücude getirilmesi, maliyenin tanzimi, denizde ticaret ve kudretin tesisi için hiçbir ciddi hareket görülmez.

Devlet idaresi bucalıyor

Devlet idaresi ordusunun entrikacı ülema ile, mağlûp ve cahil kumandanlardan ibaret, âciz ve kendilerinden başka birşey düşünmeyen padişahların elinde istikametsiz bucalamaktadır.

Bu şartlar içinde Osmanlı İmparatorluğunda, Ruslarla Perut muâhede, Venedikle ve Avusturyalılarla Mora harpleri, İran harbi, tekrar 1736 da Avusturya - Rusya harbi, ve 1763 den itibaren İkinci Katerina ile hemen fasılasız otuz seneden fazla süren seferler devam eder.

Bu seferler Osmanlı devletinin zarurî olarak kabul etmeğe ve düşmanın insyativine tâbi olarak yapmağa mecbur olduğu harplerdir.

Bu asrın sonlarında Osmanlı ordularının mütemadî mağlûbiyetleri askrlik sahasında ıslahat yapılması fikrini uyandırdı.

Islahat

Üçüncü Selim 1792 de ıslâhat hakkında devlet adamlarından lâyiha- lar istedi. Cevdet Tarihi bu hususta yazılmış 21 lâyihadan bahsetmekte - dir.

Fakat bu lâyiha sahibleri ıslâhattan çok korkarlar. Öyle ki müzakere esnasında bazıları devletin ihtiyarlık devrinde olduğunu harp peşinde koşmaktansa sulh halini uzatmanın ve bu suretle talimli asker ihtiyacın - dan uzak kalmanın daha makul düşeceğini ileri sürmüşlerdir. Islâhatçı- lar içinde esaslı bir teklif yapan yoktur. Bütün lâyihalar şimdilik tedbir- leri saymaktadır. 18 inci asır Avrupası fennî keşflerin ve yeni endüstrinin ortaya çıktığı bir devirdir.

Siyasette, orduda, ilimde fevkalâde istidatlar yetişiyordu. Rusya garb medeniyetine giriyordu.

1800 senesine kadar Çarlık, Karadeniz şimal kıyısında teessüs etmiş ve Osmanlı İmparatorluğu ise filen Tuna ötesine çekilmişti.

On dokuzuncu asır başında osmanlı devletini, kapısında Çarlık Rus- yası, Avusturya İmparatorluğu, Avrupa'da Fransa ihtilâli ve Napolyon seferile beliren milliyet idealleri ve Akdeniz'de bütün ihtirasların şahlan- ması karşısında on sekizinci asır nihayeti içinde görüyoruz.

Din siyasete âlet olmuştu

Din siyasete âlet, ordu disiplinsiz, yeni sevkülceyşten habersiz ve si- yasete hâkim, maliyesiz, merkezî idare de haysiyetsiz bir Ortaçağ teşek - külü halindedir. İlk kurulduğu devirlerde iyi verimli işleyen müesseseler ile makûs bir tekâmül ve cihan vaziyetine uygun yürümedikleri için fayda yerine cemiyet hayatı içinde en zararlı olmuşlardı.

On dokuzuncu asır, Osmanlı İmparatorluğuna hernevi buhran ve,

- 1 — Dejenere olmuş bir hanedan,
- 2 — Fena idare,
- 3 — İmparatorluk içinde isyanlar,
- 4 — Harici düşmanların istilâ ve istismar faaliyeti,

bütün bunlar rollerini oynuyorlardı.

Vakıa bu asırda bazı isyan hareketlerini tarih kaydeder. Fakat bunlar daima haricî tesir altında ve asla milletin hakikî ihtiyacının karşılığı ola- rak düşünülmemiştir.

Tanzimatçıların zoraki faaliyetleri

Tanzimat adamları ıslahatın birçok kısımlarını ecnebilerin zoriyle ve

gönülsüz yaptıkları için icraatta enerji ve fikri takip göstermemişlerdir. Âli Paşa, islahat hakkında hükümdara verdiği bir lâyhada islahatı, bir fırtınalı havada gemisini kurtarmak isteyen kaptanın safra atması kabilinden bir zaruret olarak telâkki etmektedir.

Tanzimat adamları bir devleti kurtaracak, bir milleti yükseltecek tedbirleri kuvvetle tatbik etmek dirayetinden mahrumdurlar. Diğer taraftan şeriat hükümlerinin tatbikine devam etmek, öte taraftan da Avrupa'dan yeni yeni kanunlar almak istediler.

Bu suretle birçok sahalarda zararlı ikilikler oldu. Meselâ yeni tefrisat sistemiyle eski medrese zihniyeti bir arada yürüyemezdi. Tanzimatçılar fikir hürriyetinin aleyhinde idiler. Millet, hürriyet kelimeleri en sevilmeyen ve mânası anlaşılmıyan mefhumlardı.

Umumiyetle liberal zannolunan Yeni Osmanlılar dahi, bütün kanunların mecelle gibi hep şeriatın alınmasını istiyorlardı. İşte 19 uncu asırda Osmanlı Devleti, bu kararsızlık, idaresizlik ve çöküntü içindedir. Bu asır, İmparatorluğu dağıtmak için ne lâzımsa onu yapmıştır. Dahili isyanlar ve harici istilâlar İmparatorluk arazisinde yeni yeni devletlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Parçalanmış İmparatorluk

Toprakları dağıtılan ve parçalanmış Osman İmparatorluğunun üzerinde bugün şu devletlerin arazisi vardır :

Irak, Suriye, Palestin, Erdün ve Hicaz kırsallıkları, Yemen, Habeş eyaleti, Mısır, Bingazi, Trablusgarp, Tunus, Cezayir, Yunanistan, Arnavutluk, Bulgaristan, Yugoslavya, Macaristan, Romanya, Cenubi Lehistan, Kıbrıs, Ukranya, Kafkasya, Azerbaycan, Türkiye.

Hülâsa ve netice olarak şunu görüyoruz ki 13 üncü asrın sonunda ufak bir beylik halinde kurulan Osmanlı Devleti 14 üncü ve 15 inci asırlarda büyüdü, yükseldi, tarihte dünya İmparatorluklarından biri olarak mühim yer işgal etti. 16 ıncı asır bu varlığa en büyük kültür eserlerini verir. İmparatorluk her hususta en yüksek şahikasına çıkmıştır. Fakat yine 16 ıncı asrın sonudur ki bu yükselişin ters inişine başlangıç olmuştur.

17 inci ve 18 inci asırlardaki Osmanlı devletinin idarecileri, cedlerinin koyduklarını zamanın tekâmülüne uyduracak halde değillerdi. Hazır mirâs yerinde saymak için bir âmil oluyor. Devletin teokratik sisteminden doğan bu hâdise cemiyetin tekâmülü kanunlarına zıd yürüyor. 16 ıncı asırda Avrupa'ya üstün olan Türk - Osmanlı varlığı inkişafını takip edemediği için 19 uncu asırda hasta adam lâkabını alacak kadar düşkünlük gösteriyor.

Onun idarecileri ve ileri gelen mütefekkirleri dahi « ihtiyar devletlerini » olduğu gibi muhafaza etmek kaygusundadırlar. Halbuki ilerlemekten geri konulan bir millet, ihtiyarlaşmağa değil çocuklaşmaya mehkûmdur. Devlet ve milletlerin genç ve ihtiyar denmeleri realiteye uymıyan tâbirlerden başka birşey değildir. Milletler kendi tekâmül kaideleri içinde dünya

gidişine uymakta daima canlı bir mevcudiyet olmak iktidarındadırlar. İşte Osmanlı Devleti kültürünün her safhasını ihmâl ederken inkırazını hazır - ladı. 1792 - 1919 tarihleri arası bütün bu safhaları kaydeder. Onları etüd etmek, düşüncelerimizi o noktalardan teksif etmek yeni hayatımız için el - zem bir iştir. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu son asırlarında dini siyasete âlet tutmuş, ordusunda disiplini kalmamış, maliyesi bozuk bir devlettir.

Fikir hayatı, Türk milletinde uyutulmuş bir halde, ekonomi hayatı ise alabildiğine ecnebi ellerine geçmiştir. Bu hal bize şu düsturu hatırlattı :

Devlet hayatı bütün kültür müesseselerine müsbet veya menfi tesir yapar.

Osmanlı imparatorluğunda bu devlet idaresi hayatı iyi olduğu zaman bütün diğer içtimai ve iktisadi müesseseler müsbet sahada ilerlemiş, bilâkis devlet hayatındaki durgunluk ve gerileme inkıraz devrelerinde en fena te - sirlerini göstermiştir.

Yırminci asra girerken

20 inci asra girerken Osmanlı idaresindeki değişiklikler cezri olmak - tan gene çok uzaktır.

Meşrutiyet 1914 harbini en fena şerait içinde neticelendirdi. İmpara - torluğun yıkılışına hep şahidiz. 1919 asırların zelzelesinden kurtulabilen bir Türk mevcudiyetini bu yıkıntılar içinden sapaşağlam çıkabileceğini daha 4 yıllık istiklâl mücadelesile meydana koyar. 1923. Onu asıl adile dünyaya tanıtıran inkılâp hayatına girişimizi hep yaşadık ve yaşıyoruz.

Zararlı olan müesseseler, ıslahatla değil inkılâpla faydalı hale gelece - ğini bize en Büyük Türk yaparak öğretti.

Türke istiklâl veren el ona kültür hayatının her safhasında ileri git - menin bir zaruret olduğunu öğretiyor. Yeni hayatımızın ileri gidişteki hızını tarihimizin derinliklerindeki kuvvete dayanarak alıyoruz.

Bu izahlarımla geniş çizgilerle anlatmaya çalıştığım "Türk Osmanlı tarihinin karakteristik noktalarına bir bakış,, bize bu hakikati bildirir. Bir devletin siyasi hayatı milletinin kültür hayatı ile en sıkı bir surette alâkadardır.

Kültür hayatının yani devlet fikir ve Ekonomi sahalarında eser gösteren milletler medeniyette bir mevcudiyet olurlar. Bir de milletler daima beşer tekâmülüne uygun olarak kendi cemiyetlerinin hayatını tan - zım etmelidirler. Müstakil siyasi mevcudiyet esastır. Ancak kültür ha - yatında ilerleyiş, bu istiklâli sağlam olarak tutmağa muktedirdir. Milleti için inkılâplar yapan Büyük Türk ona prensip olarak inkılâbçılık vasfını da verdi.

Bundan şunu anlıyoruz ki Türk milleti ilerlemek için hiçbir engel tanımaz.

Dinamik hareketlerle yürüyüş, ona inkılâbçılık vasfını en lâyık kılar.

IYI ADAMIN RUHIYATI

F. RAUH

Sarbon profesörleri vasıtasile, ahlâk ile ruhiyatın ilişini gösterdikten sonra burada iyi adamı öğrenelim.

İyi adam, tıpkı « doğru » yu ve « hakikat » i bulmak istiyen âlim gibi iki çeşit düşünce sahibidir : 1) Kendiliğinden, spontane olan düşünce; 2) Asıl düşünce. Şimdi iyi adamdaki bu iki düşünceyi tahlil edelim :

Duyguların, yani ferdi, yahut kontrol edilmemiş bütün ahlâkî düşüncelerin mevkileri, umumî veya terkibi, sistemci veya tertip edici, yahut, hergün kullandığımız tâbir ile, düşünölmüş düşünce denebilecek bir bütün fikri tarafından tâyin edilmelidir. Bu görüşle, ahlâkî duygu ve düşüncenin münasebetleri gözönüne alınırsa muhtelif ahlâkî tipler ayrılabilir. Bazı kimseler varmak istedikleri düşünce derecesinden daha az düşünürler. Filân ve falan ahlâkî istikameti müphem olarak görür ve duyarlar. Makul olduklarının farkındadırlar. Fakat aklın damgasını, kendiliğinden, yahut an'ane ve taklitten gelen ilk aklın damgasını basarlar, düşünceleri akli bir şekilde izah edilebilir usulü ameliyelerle teşekkül etmemiştir. Şe'niyete uymağa elverişsiz bir nevi ham bir mantık vasıtasile, yahut anı ve bağısız fiillerle tezahür eder, kuvvetli ve şiddetli heyecanlarla beraberdirler. İmanları, çok defalar mizaçlarının bir şeklinden, aşklarını, kinlerini, şahsî ihtiraslarını tatmin ve bunların bütün değişmelerini takip eden gayri meşru bir vasıttan başka birşey değildir. Bu gibiler sathidir. Ahlâkta olduğu gibi, her düşünce sahasında, ilimde ve felsefede de, bu tiplere rastlanır. Meselâ umumî kurların samileri, dilin menşini bulmak için filoloji, yaradılış sırrını yakalamak için kablettarih yapan, bu suretle henüz doğmuş ilimlere üşüşenler bu kabildendir. Vecdleri çok, fikirleri azdır. Kendilerine âid herşeye karşı muhteristirler. Bunlar bazan kültürleri olmıyan zeki tiplerdir. Bazan dumanlı ve karışık heyecanlarla sarsılmış düşüncelerini tahlil kabiliyetsizliğinden ibaret hamakatlerinin tesiri altında kalmış cemiyetlerdir. Bu gibi adamlar bir kütle halinde olup kiliselerin, mezheplerin ve bütün fırkaların zarurî esası unsurunu görür bir kuvvettirler. Yalnız bu kadarla kalmıyor. Onlar ruhun canlı bir âleti yerindedirler. Zira amelî düşünme, elem ve arzu gibi ehemmiyetli heyecanlarla beraber olmazsa, umumiyetle pekâz harekete gelir. Şuur karşısında lâkayit olduğu, yani heyecanlardan uzak bulunduğu zamanda taşıdığı teessür kudreti, düşünce olmak itibarile haiz olduğunu hassaların za-

rurî neticesi değildir. Sathî adam, bu takdirde yaptıklarını düşünen « İyi adam » dan, oluşile feylosoftan ve ahlâk münekkidinden daha faâl olabilir. Bununla beraber, ahlâkçı bir mütefekkir, ilkin iyi adam olmalıdır. Zira duygu, terkiбі düşüncenin tamamladığı asgarî bir düşüncedir. Her iyi adam, ekseriya isyan işaretleriyle kendisini ifade eden rüşeymî düşünceleri şuurunda birleştirir ve tamamlar. Bunun içindir ki, anî hareketlerin kaynağı olan bu gibi unsuru düşüncelerle, yani duygularla, temas ederek imanını kuvvetlendirmeli, ısınmalı, kendinde mevcut yaşama ve düşünme kaynaklarının kurduğunu duymak korkusu ile onları yeniden his etmeğe çalışmalıdır.

Büyük içtimal fikirler, kurultaylarda onları ehemmiyetli bir surette canlandıran halk temaslarından doğar. Bazıları o fikirleri, meselâ inti-banı lâvhasında çizmek için modelinden uzak ve kendi kendine kalan ressam gibi, yalnızlık âlemine çekilir ve bu fikirleri düşünürler. Bazıları, bilâkis, işlerine yarayan maddenin karşısında bulunmak ihtiyacıdadırlar. Eğer büyük hatip, yalnız söylerken düşünüyorsa bunun sebebi, düşünce-sinin, teşkilâtlandırmak istediği velveleli şuurlarla temastan fıskırması olmalıdır. A u l a r d 'ın dediğine göre, gerek *Hukukî beşer beyanname*'ne ait şahsî projesini, gerek kendisinin komita namına vücade getirdiği proje için kuvvetli formüller bulamayan M o u n i e r, meclisin umumî bir toplantısında irticaa başladı ve *Beyanname*'nin başlangıcı ile ilk üç madde için bulduğu kuvvetli formülünü kabul ettirdi.

Fakat bu mütalâalardan, karışık düşüncenin imâlarını olduğu gibi kabul etmeliğimiz lâzımgeldiği neticesi çıkarılmasın. Hıristiyanlık sathiliğe yer verdi ve ilk akideleri tasavvufumsu bir demagoji oldu. Bazıları *Voks populi, voks dei* formülünü benimseyerek kütle hasbiciliğin en ham tezahürlerini bir nevi tâlimat diye topladılar, tahlilden yorgun kafalarını, halk gırizesinin eline bıraktılar. Fikir oyunlarından bitmiş ve yorulmuş olan okumuşların, halkta mevcut en iptidai hamlık ile bu garip birleşiş işte bu suretle vücade gelmiştir.

Bu tarz düşünmenin hükmünde bir karışık vardır. Eğer gerçekten halkın ıztırabını bilmek, onu iyiletmek, bu ıztıraplar karşısında vazifelerimizin ne olduğunu öğrenmek istiyorsak, şüphesiz ki halka doğru gitme çok doğrudur. Çünkü amelî bir düşünce, meşru olarak, ancak mevzuu ile temas etmek suretile doğar. Bugünkü vicdanın asıl mefkûresi, ihtiyaçlarımızın nizamı dahilinde adâletin tahakkuk etmesidir. Bu ihtiyaçlar ise, bütün safiyeti ile, halkın içindedir. Onları teşkilâtlandıracak, mefkûremizi aydınlatacak âmilde halk ile temas olunacaktır. Bu hükmü umumileştirerek denebilir ki, her ahlâkî mülâhazanın malzemesi olan müşterek ahlâkî idrâk, daha ziyade, her türlü ihtilâtlardan âzade kalmış, okumuş sınıfın yaşadığı hissiyattan daha az yapma bir hayat yaşayan,

asrî bir hayatın icaplarından uzak bulunan halk tabakalarında bulunacaktır. İstikbale ait düşüncelerin halk muhitinde nümâ bulması kadar, mâzî, an'ane, soy gırizesi de kütlenin şuuruna derin bir surette yazılmış bulunmaktadır. Fakat bütün bu duygular nihayet düşüncenin malzemesinden başka birşey değildir. Ahlâkçı feylosofların hatası, bazı gırize taraf-tarı ahlâkçıların zannettiği gibi, fikrin ferdi ve içtimâî mülâhaza hakkına sahip olduğunu iddia etmelerinde değil, fakat bu fikri yanlış anlamalarında, Allaha, tabiata yahut umumiyetle akla ait mülâhazadan doğmuş metafizik bir düşüncenin hayatı tanzim hakkında olduğu tasarımlarındadır. Bizim asıl rehberimiz ne gırize, ne de müteal bir düşünce olmayıp gırize üzerine kurulmuş bir mülâhazadır. Bazı feylosoflar yalnız ahlâkî niyetin ahlâkça bir kıymeti olduğunu ileri sürdüler. « Zekâ hüsrânına » ahlâkî cehde hürmetimiz vardır, gibi hükümlerden çıkan netice de budur. Ahlâklılığı ancak niyet seciyelendirebilir. Bir manâda bu bir tarif meselesidir. Şüphesiz kendi halinde ve sathî adamın hareketlerinden bizde kalan kök aldığımız hıristiyan terbiyesinin izlerini taşımaktadır. Bu neviden bir kökün bazı okumalarda tekrar doğuşu, belki, ideolojî bir aklileşmeğe karşı bir kulübe şeklinden başka birşey değildir. Belki de bu noktada bazı faydacı endişeleri gözönüne almak gerektir. Biz bilhassa içtimâî cehdleri tanzim ediyoruz. Ahlâkî sıfatını, zekâyı harîçte bırakarak yalnız gayri şahsî bir iradeye maletmek mümkündür. Fakat bu, zeki olan iyi adamı, yalnız iyi olan ve bundan başka bir hassası bulunmayan bir adama tercih etmemekten, binnetice, mükemmel iyi adamın seciyesini göstermiş olmaktan bizi menedemez. Yalnız niyeti ahlâkî tanıdığımız zaman, ahlâkî hakikat meselesi halledilmiş değildir. Ahlâklılığı niyet ile tariften, âmmenin vicdanile uygunluk iddia edildiği takdirde yapılacak birçok ihtiyatlar vardır.

Bir taraftan irade ve niyete, diğer taraftan ahlâkî veya zihnî hassalara bağlı bulunan duygular, âmmenin vicdanca, zannedildiği gibi vazih surette ayrılmış mıdır ?

Zihni ve tabii hassaları sıralamağa yarayan duygulara ve kemal nizamına hakikatte aslında ahlâkî olmıyan duygular tekabül eder. Riyazî bir dehâya hüsrân kalıyoruz. Bununla beraber hüsranlıığımız ahlâkî mahiyette değildir. Diğer taraftan ahmaklara kızıyoruz. Bir vicdan azâbına, kaybolmuş bir hattın acısı kadar hiçbir şeye benzemez. Fiillerimiz içinde, hattâ gayri şuur olan bazıları, ne iyi ve ne fena prensiplerini tatbik ediyor, bilmeksizin yaptığımızdan dolayı kendimizi mesul sanıyoruz. Bu nokta, bütün hayatımızın, zamanı olmıyan bir seciyeye gayri meş'ur bir seçilmeğe bağlı olduğunu gösteren Kant faraziyesinin müsbet bir tatbika-tıdır. Nihayet umumiyetle fiiller veya gayri meş'ur hareket edenler karşısında duyduğumuz duygular tam ahlâkî mahiyette değildirler. Bununla

beraber, tabii vekayilin tevhit ettiği duygulardan ayrıdırılar, eskilerin meselâ o edip gibi cinayet faileri karşısında duydukları haşiyete benzerler. Lewis duygusu bugünkü vicdanlarda da henüz mukavemetini muhafaza ediyor. Men'şenin dini olduğunu öğretmek bile bu hissi, belki silmiye - cektir. İcap ederse bir de o edip olacağız, onun gibi kendi kendimizden korkacağız, belki vücut ile hareke'in belirsiz hududuna ait duyguya o zaman sahip oluruz. Faziletlerimizde tabii, ve tabiatımızda faziletli un - eurların ne olduğu biliniyor mu ? Hattâ mutlak bir başlangıç, başka şeye irca edemeyecek bir formül olan bir tabiatın, bir seciyenin, benzer birşeyi olup olmadığını biliyor muyuz ?

Böylece vazettiğimiz muallâk meselenin halledildiğini iddia etmi - yoruz. Fakat bu müşahedelerimizden, yalnız şura sahip olduğumuz bir niyeti ve âmme vicdanının ahlâkını tanımadığı neticesini çıkarabiliriz. Bu şekildeki niyet, bir tahlil, veya onun tarihçesine ait bilgi ve netice - sinde dağılacak, yahut kuvvetini kaybedecek inanmalardan biridir. Bir neti - ceye müncer olmıyan riyazî cihet bizi daha az alâkadar ediyor. Bu cihet, niyetleri bilhassa içtimaî değerleriyle ölçtüğümüze delil değil midir ? Ah - lâkî niyetin bu değeri, bizi ahlâkî düşünceye sevketmesinden dolayıdır. Fakat sadece sevkeder. Nasıl hüdayinabitlerin geçici hevesleri onları âlim haline getirmesse, ahlâkî niyet de ahlâkî düşünce teşekkülüne kâfi ge - lemez.

İradelerin ahlâkî değerini, fiillerinkinden ayırmak gerektir. Şey'i bir ilim hakikati gibi, şey 'i bir ahlâk hakikati vardır. Bu hakikat muayyen tecrübe şeraiti altında her makul adamın, hicran değilse bile bu şerait içinde yaşayanların eline geçeceği kabul edilecek bir hakikattir. Bu mânâ - da insanın riyazî bir hakikat gibi, ahlâkî hakikate de nasıl erdiğini bilmek o kadar ehemmiyetli değildir. Bir nazariyenin keşfinde birtakım tefahür âmillerini, meselâ akademiye âza olmak arzusunu farzedebilirsiniz. Fakat bu, nazariyenin doğru olmasına mâni değildir. Bunun gibi bir insanın de - ğerinden müstakil olarak, ahlâkî tecrübenin şey'i şartları ile tarif edilen bir ahlâkî hakikat vardır. İnanmanın aksinde hasbî olmıyan bir mahrekin bulunduğunu ruhi tahlilin keşfetmesi o kadar mühim değildir. İnanmanın hakikî görünmesi için, başlıbaşına hakikî olması, yani kaynakları belli ol - muş olsa bile, onlardan kopmuş bulunması kâfidir. Hakikat karşısında in - sanın münhasıran o hakikati düşünmesi yeter. İşte bu mânada ve yalnız hasbî niyeti olmaksızın bir yakın yoktur.

Karşımızdaki bir inanmanın hakikatlığına hükmetmemiz için, inanma - da mutlak olarak niyetin değil, fakat düşündüğü andaki niyetin ne oldu - ğunu soruşturmalıdır. Dahası var: Filân gayri hasbî düşünceyi, bîtaraf birisi, o düşünce sahibi için belki doğru bulur. Zaten kendi halinde, sathî adam için olan hürmetlerimize, alelâde olarak biraz küçük görme fikrinin

karıştı; inkâr edilemez. Esasen ahlâkî niyeti taşımağa, doğruya inmek için en iyi vasıtanın doğrunun daima bir gaye olduğuna, ve bunun yegâne ahlâk davranma teşkil edeceğine birşey demiyoruz. Fakat bu bir inanmanın ilk âmilleri neden ibaret bulunursa bulunsun, hakikî olmasına da mâni değildir.

*

Sathfler hakkında söylediklerimiz, meselâ Napolyon gibi eyilik ve fenalık meselesini soruşturmayan ahlâkî dehalara tatbik edilir. Şimdilik ahlâkî hayat hakkında belki yanlış ve dar bir fikir taşıyan değil, fakat meselâ Bismark gibi sarih bir telâkî sahibi olan ve onu tahakkuk ettirmek isteyen dehâlardan, tabiatın kuvvetlerine benzeyen bu gibi insanlardan bahsedeceğiz.

Gırize, ham ihtirası ve onların işine yarıyan zekâ, şüphesiz hayatta daima kendilerine mahsus mevkiî elde edeceklerdir. Hiçbir kayde tâbî olmayan rollerine *hüsran kalabiliriz. Fakat* hayata ait bir hakikati araştıran, bu kuvvetlerle ya mücadele etmeli, ya onları tanzim eylemelidir. Makul adam, hangi sahada olursa olsun, ihtirası olduğu gibi kabul etmez. İkili davranış karşısındadır: yanlış, doğru, iyi, fena tefrikini kabul eder. Bu kabulden sonra tabiatın hatadan ve fenadan ders almasını düşünmeli, hiç değilse hareket etmek, hattâ sadece anlamak dâvasında bulunduğu müddetçe tabiatın izini takip etmemelidir. Duygu ile vicdanın münasebeti, tabiat ile ilmi düşüncenin münasebeti gibidir. Düşünce, tabiati kullanır, tefsir eder, yoksa ona tâbî olmaz. Gırizeyi Allahlaştırmak bir tenakuzdur. Zira gırizeyi bu dereceye yükselten akıldır ve bu yüzden onun fevkindedir, çünkü onun hakkında hükmeden kendisidir. Akıldan uzak kalmak isteyen başka hiçbir delile baş vurmadan *ben kaba bir adamım* demeli, Akıldan vazgeçilebilir. Fakat bu, felsefe ve ibare yapmağa kalkışmadan olmaz.

Bu sınıf haricinde olanlar şüphesiz düşünmez değillerdir, yalnız düşünceleri, sabit bir şekil almıştır. Bazı prensiplerle bunların sınırı içinde yaşarlar. Arkalarında bir eser bırakmışlar ise de prensipleri hiçbir tenkide tâbî tutmamışlar ve hemen *mutlak*'a yükseltmişlerdir. Zira bazı zekâlar, bir defa aldıkları fikri mülâhaza etmeğe değil, sadece inkişaf ettirmeğe elverişlidirler. İş adamı, ahlâkta olsun, ahlâk dışında olsun, kendisinin olmıyan bir hareketi tasarlamağa kudretsizdir ve dahası itiraf etmeli ki, ekseriya gayri suurunun işlemesine bereketli ve biraz da kör kuvvetlerden ibaret olan bazı dehalar huzurunda, bir nevi rahatsızlık, sıkıntı hissedilir, akla malikiyetinden şüphe edilir. Bununla beraber bir usul kaidesi olarak tenkidi istememek, ruhu, iradî olarak faaliyetten alıkoymak gayri kabilidir. Bir adamın hayata ait herhangi bir mesele ileri sürmemesi terbiyesinin, muhitinin ve ilhamının emreylediği bir umdeyi olduğu gibi kabul et-

mesi mümkündür. Fakat diğer hakikatlara karşı gözlerini kasten kapaya -
maz. Aksi takdirde ortada ya bir yalan, ya bir alçaklık var demektir. Bir-
çok ilmi keşifler, yanlış istidlaller sayesinde vücutta gelmiştir. Bununla
beraber birşey keşfedebilmek için yanlış istidlâl yapmak lüzumu ileri sü-
rülemez. Tabiatın emir başlığını yapmak hakkını haiz değiliz. Allahın lüt-
fünden, istisnadan, R e n a n 'ın tâbirine göre takdiri ilâhînin husus i bir
iradesinden doğmuş olan şey'e kaide verilemez. Bazı dâhilerin, müşterek
yollar haricinde kendilerine mahsus yollara sahip olması mümkündür.
Bismark'ı aşağılaştırmak çocukça bir harekettir. Fakat onu model olarak
almak, kendimizi prensip olarak tenkit harici bırakmak daha ziyade çocuk-
luk olacaktır. Düşüncesi bizzat tsayyün etmeyen, büyük bir adam, tabi -
atın güzel bir mahsulü olabilir. Fakat ne kadar büyük olursa olsun ten -
kitçi akla bağlı bulunmaktan geri kalmaz. Düşünme tecrübesini yapan, ya-
pılacak istimâlin de hakemidir. İstimâlin tarzı üzerinde bir tahdit amelî -
yesi, tahdidin varlık hakkı kadar meşrudur. Bundan başka tenkitten mah-
rum dehâları, umumiyetle mebdelerinde ayırmak gerektir. Zamanının
inanmalarında bir hakikat payı bulunduğunu bilmekle beraber ibda etmek
de mümkündür. Yaratıcılardaki bilgisini düşüncesinin ihtiyaçlarına göre
tahdit etme temayülünü, muhitteki fikirlere ait bâriz cehalet ile karıştır-
mamalıdır.

*

Müphem düşünce ile olan münasebeti başka bir şekil altında görün -
mektedir. Düşünülmüş aydın düşünce, müphem düşüncesi nasıl kullanı -
yor, bu iki düşüncenin aynı şuardaki münasebeti nedir, tenkitçi, yaratıcı
olabilecek, sistemler tasarlıyacak olan aydın düşünceyi bu bakımlardan
düşünelim :

İlkin düşünülmüş düşünce, tabiatın verdiği malzemeyi, nazari düşün-
cenin yapıtrı şekilde müphem düşünceleri, yani müşterek ve azçok umumî
veya hıususi olan inanmaları, aileye, vatana, kendimize karşı olan vazife -
leri, hattâ arzuları ve hodkâm temayülleri bir sıra altına kor, o zaman me-
sele ahlâkî madde ile onu teşkil edecek düşüncenin ilişiği şeklini alır.
Meş'ur ve açık düşünceyi anlamak uğruna bütün hayatımızın mücadeleye
girdiği anların nâdir olduğu aşikârdır. Yine aşikârdır ki tekrardan düşü -
nülmüş olan kendiliğinden düşünce, hayatımızın büyük bir kısmında gayri
meş'urdur. Bu yüzden tenkitçi düşünce, yalnız kendiliğinden olan ahlâkî
şuur ile değil, bilâkis ahlâkî gayri meş'ur ile çevrilidir. Sonra düşünülmüş
düşünce, dalgın olduğumuz ve uyduğumuz zamanlarda da gayri meş'ur -
dur. Şu halde ahlâkî hayat bize her derecesinde, kendi hakkında taşıdığı
şuardan daha çok derin görünmektedir.

Fakat şimdi ahlâkî hayatın daha derinlere uzadığını göreceğiz. Ferdi
ve düşüncemizi olduğu gibi gayri şura daldırmakla kalmıyoruz. Ahlâkî

hayata ait bir tasdikimiz, kendi haricinde şe'niyet olarak yalnız tasdikın mevcudiyeti değil, kendi haricinde bir şeyi hakikî sıfatile tasdik ettiği nisbette, tasdik ettiği şeyin de mevcudiyeti vazediyor. *Ben varım*, dediğim kadar, *şusu vardır* hükmünü verdiğim zamanda, bu tasdika tekabül eden *vücüt*'i gayri meş'ura aksettirmiş oluyorum. Böylece herhangi bir mefkûre reye ferdi şuur haricinde kendine hâs hayat olan bir şey'in, bir şe'niyetin varlığı girmiştir, eğer düşündüğüm doğru ise ve insanın tabiatına uygun ise tasdikim, akli bir tasdikten ayrılamaz. Düşündüğüm şey, bir mânada düşüncem haricindedir, benden evvel yaşamıştır, beni takip edecektir, bendeki alclâde şuurunun sahip olmadığı bir inkişaf kuvvetine maliktir. Aynı devirde, aynı inanmaya sahip bulunan bütün veya bir kısım insanlar, gerek nefisleri haricinde yaşadıklarından, gerek tasdik ettikleri *vücüt*'ün müstakbel nesillerinde de yaşayabileceğini düşündüklerinden dolayı kendilerini, bizzat nefislerine karşı muhalif olmaktan menedemezler. Bu vaziyete göre bir zamanın bütün vicdanlarını müşterek bir münhani ile birleştirir, ve aynı *fikri* (İde) le idare edilmiş farzedebiliriz. İşte şey'iliğe, şe'niyete, *vücüt*'e bu geçiş hassası, ister ameli, ister nazari ne olursa olsun, meş'ur olan bir düşüncede ayrılamaz.

Zaten vicdanımızın, yahut *vücüt* ve *gayri meş'ur*'daki mevzuunun zarurî tezahürünün, şuur dışında alabileceği şeklin mahiyeti yakın dâva - sında bulunmak imkânsızdır.

Vücüt'ü, ezeli birşey, daimî nin külli bir varlık şekli altında tasavvur etmek için, sarfedilecek her cehdin boşluğunu daha evvel göstermiştir. Bugün için düşündüğümüzü uzviyetin muhafaza ettiğini ileri sürmek, zavallı bir hale düşmek demektir. Zira uzviyetin kanunları vardır, bunlar düşüncemizin mevzuudurlar. Şu halde uzviyet yalnız hayallerin değil, fakat gayri meş'ur düşüncelerin de yekûnü, neticenin tâbirine göre büyük bir akıldır. Fakat bir tasdikın veya mevzuunun *vücüt* dahilinde uzanmasını tasavvur ne kadar imkânsız olursa olsun, böylece bir uzamay, bir hakikati ileri sürdüğümüz nisbette zarurî surette kabul etmekten geri kalmıyoruz. Böylece insanın meş'ur tasdikı, kendinden hariç bir şey'i tasdik ettiği zaman bir taraftan meş'ur ferdiyetin tasdikı, diğer taraftan bu tasdika tekabül eden şe'niyet gibi iki *gayri meş'ur*'ca çevrilmiş bulunmaktadır.

Şu halde mülâhaza hiçbir şey yaratmadan sadece ahlâkî şe'niyeti anlar, bilgimizin bir âletinden başka birşey değildir. Mülâhaza nâdir bir ân, ahlâkî vücut, *ahlâkî gayri meş'ur*'dan ibaret olan bir gölge, mahruttan kopmuş parlak bir noktadır. Bir mefkûreye ait tasdik vesilesile tabiate muhalifet eden, alclâde dendiği gibi, ben değilim, daha ziyade olmak isteyen bir tabiat, şuurum vasıtasile, mevcut olan bir tabiate muhalifet ediyor.

Bu vaziyette düşünülmüş ahlâkî şuur ancak bir şekil, henüz içine ne dahil olabileceğini peşinden bildiğimiz bir çerçevedir. Vazifem, kendimi

başkasına vermek, yahut düşünmek için kendime çekilmek midir ? Bunu ancak bir müşahede ile bilebilirim. Tekâmül eden ahlâkî inanma, bazı sabit noktalarda durabilir. Asıl lâzım olan, bu noktalarda durmak, yoksa muhtar bir akıl zannına kapılarak ahlâkî inanmaya kabli hududlar çızmemektedir. Netice şu ki ahlâkî şe'niyeti tanımak için, daima şuura danışmak lâzım değildir. Her şe'niyet gibi, ahlâkî bir mefkûre de varlığına ve kuvvetine hükmetmemize yarayacak bazı şey'i alâmetler taşımaktadır. Bir insanı sözleriyle değil, işleriyle anlarız. Bu yüzden içtimaiyatçıların, bir cemiyetin vicdanını, felsefi ve içtimai sistemlerde, şe'niyeti bize yanlış tanıtmaları da muhtemel olan bu sistemlerin, bilhassa kendilerini hâkim addettiği zamanlarda değil, fakat ahlâkî mefkûrenin gayri meş'ur ifadesi olan müesseselerde, âdetlerde aramakta hakları vardır. Muhtelif san'at erbabına ait ücretler için yapılmış bir istatistik, bana, içtimai kıymetlerin efkârı umumiyyeye göre olan münasebetini, filân nazariyecinin ücreti sâ'y ile nisbi leştirmeğe zaruretinden bahseden nazariyesinden daha fazla şeyler öğretecektir. Nüfusa, alkolizmden mütevellit hastalıklara ait iyi bir istatistik, fransız ruhuna ait edebî tahlillerden bin kerre faydalıdır. Şuur, ruhi şe'niyetin sathî ve aldatıcı bir işareti olabilir. Bu şe'niyetin şey'i ölçüsü ise kendisi hakkında taşıdığımız şuurdan daha emin bir mahiyettedir.

Bazı safsataların tetkiki, tenkitçi düşünceye atfı icap eden şekli kıymeti daha iyi gösterir. Yukarıki tahlil ile metafizik ve fertçilik bertaraf edilmiş bulunmaktadır. Bu fertçiliğe göre insanın hakiki gayesi, kendi derin ve gayri şahsî benliğinin şuurunu duymak, yani nefse ait bir mülâhazada bulunmaktır. İnsani hayatın asıl kaidesi *söyle ve yap* değil, *evvel*dir. Halbuki bu neticenin temelinde bir iltibas vardır. Evet, benliğinin gayri şahsî hareketteki âleti benliğimizdir. Fakat bundan bu benliğin yegâne mevzu teşkil edeceği neticesi çıkmaz, tabiatı veya etrafımızdakileri düşünürken de gayri şahsî benliğimin şuurunu elde edebilirim. Şüphesiz başkalarına ait vazifeleri ifa ederken onları olduğu gibi nazarı dikkate almadığımızı gösteren fertçiliğin bu fikri doğrudur. Kendimi başkalarına değil, hakikate ve fikre feda ediyorum. Sonra şu da doğru ki benlik şuru, harici âlemin sefaleti karşısında beni teselliye kâfidir. P a s k a l'ın dediği gibi, nefesine kalmak kabiliyetini taşımayan, zavallı gibidir. Kendini toplamak ve kendi içine çekilmek, bu inzivada kendi kendine yenmek yolunu bilmelidir. Buna şüphe yok. Fakat diğer taraftan inzivanın hayaller, hatıralar, düşünceler ve tecrübelerle beslenmesi lâzımdır. Nefsimizde birtakım vaitler veya hareket hülâsaları olan fikirleri temaşa etmeliyiz. Hastalıktan muztarip olan E p i n e ölürken, felsefesinin ve felsefesile dünyaya verdiği saadetin hatıralarını dâvet ediyor, ızdırabını unutuyordu. İnsanlığın iyi nesi varsa asri insan onu kendi derunî âleminde yaşatıyor. Yine bu mânadır ki C o m t e, muhayyile ve kalb yaşayışını, zihni yaşa-

yişile itmam ediyordu. Şu halde deruni hayat, eşyanın ve insanların hayatını kendi etrafına toplamadıkça teselli veremez. Hıristiyan, İsa uğruna öldüğünü söylüyor. Asrî insan, yalnız İsa değil, eşyaya dağılmış olan bütün ebedî düşünceler için kendini veriyor.

Şüphesiz sadece inziva, ahlâkî işyapmak için faydalı olabilir. İşe geçmeden evvel nefsinde gizli bütün tesir kudretlerinin şuurunu elde etmek için, insanın kendi üzerine katlanması lâzımdır. Fakat sıçramadan evvel, bütün kuvvetlerini bünyesinde toplıyan sporcunun davranışı nasıl devamlı, normal değilse, kâinat için de tahakkuk etmek için hamlesini duyan şu - urun kendi üzerine katlanması şeklinde hareketi de devamlı ve normal bir davranma değildir ve olamaz. Teşkilâtlandırmak istediği ahlâkî şe'nîyet - ten uzak kalan benlik, rengi bozulmuş bir artık, eski mutasavvıflardaki etsiz iskelettir. Mutasavvıflar zamanında kendi âlemine kapanan şuur, gerçekten, sevillecek bir mevcut, gönlün anladığı bir Allah buluyordu. O Allah kaybolunca şuur, boş bir çerçeveye döndü.

Bu felsefî telâkkiye birtakım yanlış terbiyevî ve ahlâkî telâkkiler bağlıdır. İnsana verilmesi lâzım ilk endişenin deruni kemâl ve deruni saflık olduğu doğru değildir. Bilâkis hayatını düşünmek kabiliyetini elde etmeden evvel kendi dışında, eşya arasında birşey gibi yaşıyorsa, aynıle, ihtiraslarından kurtulmağı da başkaları için yaptığı fedakârlıkla öğrenecektir. *İnsanları ilkin saf ve temiz yetiştirelim, sonra içtimaî bir mevcut haline getiririz, demyelim, fakat bilâkis içtimaî mevcutlar yetiştirelim, bu yetiştirme esnasında saf ve temiz olacaklardır*, diyelim. Alkolikleri sindi - ka, kooperatif gibi içtimaî işlerle ilişkili etmek, böylece onları kendi âlemlerinden ayırmak suretile tedavi edebilirsiniz. Âlim düşünüyor, fakat tabiat vesilesile düşünüyor. Bu düşünme için kendi zihni benliğini bilmek ihtiyacında değildir. Akıl, yine aklın tetkikına tatbik edilmek suretile teşekkül etmiyor. Ahlâkın fertten cemiyete yükseldiği düşüncesi, şuurun etrafını aydınlatan bir ziya kaynağı olması telâkkisinin neticesidir. Hakikatte şuur daha ziyade teksif eden bir ocaktır. Aynı zuhulün tesirileridir ki fikirler ve bunları bir vahdet haline getiren benlik herşeye yetiyormuş gibi metafizik, hususî ve asıl mülâhazaya ait bir ilim olarak düşünül - mektedir.

Nefsi fertçilik ve hodkâmlık, metafizik fertçiliğe yabancı değildir. Benlik düşünüyor, şu halde yaratıyor da. İşte metafizik mugalâta, benlik, meserretin ve hareketin vasıtasıdır. Şu halde onun mevzuu da oluyor. İşte hodkâm mugalâta; tesir yapmak için benliği duymak lâzımdır. Bu lüzumdan, başkası için de hareket ederken de daima benlik olarak kalmak neticesi çıkarılıyor. Fakat kendini vermek için nefiste kapalı kalabilmenin icap ettirdiği kuvvet kadar bir kuvvet sarfetmek gerektir. İnsanın bir benlik olarak kendisini tasdik etmesi cesareti şe'nîdir. Fakat herşey bundan ibaret değildir.

Fedakârlık için de böyle bir benlik tasdiki lâzımdır. Bunun zıddına olarak herhangi bir ferdiyetçi, ferdi benliğini tasdik eder. Fakat bu, tabiatın acından, ihtiyarlar gibi kendisini başkalarına vermek, nefsini heba etmek hususundaki kudretsizliğindedir. İktidarı elinde tutan zayıflar, nüfuslarına kıskançtırlar, kuvvetliler ise kontrolden korkmazlar ve daima o mevkiin sahibi olacaklarından emindirler, kendilerine mukavemet edenleri severler. Kibirlerle başbaşa kalmış sözde *fevkalbeşer*'ler, geniş kalbli olmıyan ve enginlerden gelen nağmelere açık bulunmak kabiliyetini taşımayan ruhlar -dır. Hattâ benliğin, kendi alâkaları ve ihtirasları meselesinde bile en iyi bir hâkim olacağı iddia edilemez. Şüphesiz etrafındakilerin mahrum olduğu miyâra, benlik şuuruna sahiptir. Fakat akli şuur gibi tecrübi şuur da ferdiyetin hepsinden ibaret değildir. Çok derin bir şe'niyetin bir seciye ve muayyen bir inkişaf formülünün işareti olmamız itibarile hemcinslerimiz bizi, bazan bizden daha iyi tanırlar. Şu halde kendim hakkımda onların şehadetini kendiminki gibi gözönünde tutmalı, benliğim hakkında bir başkası gibi gayri şahsî olarak hüküm vermeliyim.

Böylece benlik, hattâ akli şuur kendi kendilerine yetmezler. Ahlâki şe'niyeti nefisten hiçbir unsur karıştırmaksızın tanıyacak kuvvet, ancak düşünülmüş düşüncedir.

Fransızcadan çeviren : Ziyâeddin Fahri

ABDÜLHAK HAMİD'İN TİYATRO ESERLERİ

NAHİD SIRRI

— Başı geçen sayıdadır —

Târik, Hâmid'in arab İspanyasına tahsis ettiği beş piyesten ikidir ve İspanya'nın arab hâkimiyeti altına girişini, Endülüs'ün zaptını tasvir eder. Bazı manzum parçaları ihtiva eylemekle beraber, mensur olarak yazılmıştır. Hâmid'in en fazla şöhret kazanmış ve kendisine en fazla şöhret kazandırmış eserlerinden biri budur. Berberistan valisi Mu-
sa'nın, ümerasından olup kızı Zehra'ya âşık bulunan Târik'ı Endülüs kıtasını İspanyollardan almağa memur etmesi ve sonra zafer ve şanını kıskanıp hapsedirerek Şam'dan yani merkezi hilâfetten gelen emirler üzerine çirkin hareketinden feragati, vakasının esasını teşkil eder. Bnuu eklenmiş veya eklenmemiş tâli vaka ve şahsiyetler vardır ki bunların başlıcaları Zehra'nın akrabasından olup Târik'ı ümitsiz bir aşkla seven bir genç kızı kendisine ortak etmeğe rıza gösterib kızın ölümlü bu fedakârlığa hacet kalmayıp; İspanyol rüçası arasında yegâne vatanperver ve temiz şahsiyet olan don Mercado'nun kızının kendisini sevdiği halde bir arab delikanlısını düşman diye reddettikten sonra bir papasın pençesi ihtirasına düşeceğini anlayınca, bu esnalarda şehid düşmüş bulunan arab delikanlının mezarı başında intiharı; papasın bilâhıra bu kızın annesine ve daha şiddetli bir ihtiras içinde musallat olarak onun tarafından ketledilişi; arab ordusundaki mücahid kızlardan birine bir ispanyolun âşık olup islâm dinini kabul ederek kendisiyle evlenişidir. Bütün bir kıtanın yedi asır devam edecek bir sahib, din ve medeniyet değiştirilişini tasvir eden, mevzuu o kadar büyük ve zengin olan bir piyeste hayat ve hareketin fazlalığı, eşhasın çokluğu, entrikaların zenginliği ise elbette bir kusur değil, bir lüzüm ve bir zarurettir. Bütün bir kırallığın ve bütün bir din ve medeniyetin, Arabistan çöllerinden çıkıp dört yana taşırvermiş yepyeni bir din, medeniyet ve devletin yumruğu altında parçalanıp mahvoluşunu, Hâmid, elbette bir iki odada konuşan üç dört kişi ile tasvir edemez, o üç dört kez ve esastan yayılıp giden ve tek bir ışığın ziyasından uzaklaştıkça kişinin konuşmalarını anlatamazdı. Ancak *Târik*'i dolduran şeyler, bir mergölgelenerek alâkayı ve tahlil kudretini en mühim şahsiyetler üzerime tekisif eden bir dikkat ve teknik arzetmezler. Dediğimiz gibi; vakaların ve şahısların birbirlerine eklenmiş veya eklenememiş bir halleri vardır.

Ve söyleyecek çok güzel sözleri olan kimseler, vakadaki ehemmiyetleriyle bu sözlerin vakaya taallükünü ve sözlerinin sahne lisanile alâka ve mü-nasebetini hiç nazarı dikkate almıyarak uzun ve muhteşem konuşurlar. Şu kadar ki, Hâmîd'in tiyatrosunu temyiz eden evsafın birincisi, eşhas tarafından fevkalâde güzel ve yüksek sözler söylenmesidir ve işte *Târık*, bu güzel ve yüksek sözlerin en mebzul olarak mevcut bulunduğu birkaç piyesinden biridir.

İbni Musa ise *Târık* piyesinin devamıdır. Hâmîd'in gençliğinde yazılmış olmakla beraber birçok tadiller görerek bir hayli zaman geçtikten sonra neşredilmiştir. Bu piyeste tasvir edilen ihtiras ve vakaların arkasında İspanya fethinin dekoru da olmamakla beraber, heyeti umumiyesi itibarile *Târık*dan karışık bir manzara arz etmektedir. *Târık*'la *Musa*'nın birbirleriyle geçinemeyecekleri katı bir şekilde anlaşıldığından ikisinin de *Hicaz*'a sürüldüklerini öğreniriz. *Endülüs*'e, *Târık*'ın eniştesi ve *Musa*'nın oğlu olup kellesi kesilen son İspanya kıralının dul karısıyla sevişerek onu nikâhla alan *Abdülâziz* vali nasbedilmiş, fakat *Musa* ile evlâdından korkan halife *Abdülâziz*'i öldürmek üzere ve gizlice iki adam yollamıştır. *Don Lûi* *Merkoda*'nın küçük kızı *Adelina* ise, *Abdülâziz*'e âşık olduğu halde vatanının intikamını almak üzere işlenecek cinayetlere yardım edecektir. İstiraden söyleyelim ki *Hâmîd*, gönül verdikleri erkeklerin vatan aşkile veya başka bir sebeble ölümünü isteyen genç kızlar yaratmakta biraz ifrata varmıştır, ve bu ifratı vakaların inkişafına yeni sebepler ve başka âmillerle hareket edecek başka çapta kahramanlar bulmakta âczine de yahud bulma gayretinden üşenmesine de atfedebiliriz. Katiller - şahsiyeti fazla tezadlar ve mantıksızlıklar arzeden - *Abdülâziz* bin *Musa*'yı şehid ettikten ve onun eski kıralıçeden doğan yavrusunu öldürüp bu kadına hakikaten enfes mersiyesini söylettikten sonra, piyes *Hicaz*'a dönerek *Musa*'yı kızı ve damadı arasında göstermeli ve ihtiyar serdarın kederden ölümünü tasvirten sonra bitmeliydi. Fakat bitmiyor ve uzayıp giderek, bizi halifenin kanlı adamlarının yeni cinayetlerine şahid kılıyor, Halife *Süleyman*'ın sarayına sürüklüyerek onun sevgilisi *Zatülemal*'le korkunç bir kavgasında hazır bulunduruyor.. *Süleyman*'ın, kızıl bir gazab içinde sevgilisini yaralayışını, sonra kendisinin keder ve nedametten, kadının da aldığı yaralardan öldüklerini de görüyoruz. Pek uzun ve lisanı yer yer hakikaten fazla yüklü ve süslü piyes, eşhasından hemen herkes öldürüldükten sonradır ki nihayet bulabiliyor. Fakat, bütün kusurlarına, dağılıklarına ve fazlalıklarına rağmen, içinde çok güzel sözler ve güzel şeyler vardır. Bir büyük kalem ve kafanın mahsulü olduğu âşikârdır.

Tezer piyesi, tamamen manzumdur ve onu *Abdülhak Hâmîd*'in en sevimli ve sahneye en uygun eseri addedenler çoktur. Müellifin son za-

manlarda oynanmış yegâne eseri de budur. Piyesin tasvir ettiği devir, Arabların hakimiyeti altındaki Endülüs'ün en şaşaalı zamanı olmakla beraber, Hâmid o şaşaalara bir kaside yazmayarak sade bir gönül macerasını, genç ve ihtiyar iki âşk arasında kalan bir kızın ihtiyarı tercihini hikâye etmekle iktifa etmiştir. Fakat ihtiyar âşk bir hükümdar, üçüncü Abdurrahman'dır ki uzun ve şerefli saltanatı esnasında devlet umuruna ancak on üç gün müddetle lâkaydı kaldığını, Ziya paşanın *Endülüs Tarihi* yazmaktadır. Hâmid, belki sadece bunu okuyarak hükümdarı saadete, sonra cinayete, sonra da tahttan feragatle serseriyane bir hayatta ölümü beklemeye götüren vakayı icad etmiş, ve bunun için de, sevgilisi Rişar'la aşıktan ölecek raddelere gelince ihtiyar padişaha kendisini sevdirebik miktarı münasib para çekmeğe karar veren Tezer adında bir fattan genç kadın halk eylemiştir. Nihayet ihtiyarlıkta bir gün genç olması kabul eden hükümdarın sarayına girdikten sonra ise, Tezer ihtiyar arabın faziletine ve yüksek ruhuna meftun ve hayran kalır, Rişarın gençliği ve güzelliği nazarında ve kalbinde artık sönük ve kıymetsizdir, İspanyol delikanlısı ise kiraya vermiye gönlünün razı olabildiği sevgilisini tamamen kaybedince aşkı ve ızdırabı şaha kalkarak İspanyolları ve Arabları ayrı ayrı sebeblerle tahrik edip ayaklandıracaktır. Ekmek parası tedarikin den âciz bir delikanlının, böyle kıyamlara sebep olmağa iktidarını ve hele büyük ihtilâl sahnesinde biran gözden kaybolunca, arab ve sonra yine biran kaybolup bu sefer de ispanyol şekil ve kıyafetinde meydana çıkarak süratle elbise değiştirmekteki maharetille hafızalarda ismi yaşayan müzikhol artisti Fregolia'yı hayran edecek bir çeviklik ve marifetle kıyafetini tebdil edip durmasını kabul edince, bunu müsamaha ile karşılayınca, vakalarda ve şahsiyetlerde hiçbir gayri tabiiyet yoktur. Her şey mantıklı, hislerin inkişafı makul ve makbuldür. Halk, Tezer'i kendi elile hançerlemeğe hükümdarı mecbur eyler ve Rişar, hilelerini ve hüviyetini itirfa kızın cesedi üstünde intihar eder. O zaman, ve halkın hicab ve nedameti önünde hükümdar atıyla hademelerinin hazır olmalarını emreder ve ahalî, muhtarib, sevgili padişahlarının nereye gideceğini birbirlerinden sorunca, o zehir gibi bir sesle "Ademe!", diye cevap verir. *Târîk*deki yüksek, velveleli ve azametli belâgat, hatibane eda ve vatanpervarane vâiz yerine Tezer ince hisler, rakik teşbihler, zarif ve derin tahlillerle doludur.

Nozife ile *Abdullah Sağır* ise, dediğimiz gibi, Endülüs'ün İspanyollar tarafından istirdadı zamanlarına aid ve ilki ancak iki şahıs arasındaki bir muhavere ibret, diğeri de kısa ve basit bir piyestir. Fetih ve istilâ devresine *Târîk*la *İbni Musa* gibi eşhası fevkalâde çok ve vakaları pek girift ve daha birkaç eser doldurmağa mütehammil piyesler tahsis eden Abdülhak Hâmid, Arabların saltanat ve hakimiyetlerini de, hezimet ve sukutlarını da tasvir için muazzam freskler vücude getirmeğe istek veya

kuvvet duymamış, saltanat ve hâkimiyet devresi için hiç olmazsa narin ve nazenin bir küçük şaheseri, *Tezeri* vücude getirdiği halde sukut ve mağlubiyetin acılarını hele biri pek küçük ve zayıf iki eserle terennüm edebilmiştir. Nazife, Gırnatalı bir arab kıızı, kendisini seven de Gırnata'yı; zaptetmiş olan İspanyol hükümdarıdır. Arab kıızı, dininin ve ırkının düşmanına kendini vermeğe ölümü tercih eder. Yani Hâmid'in eserlerindeki birçok hemşirelerle şu farkı vardır ki kırala âşık değildir ve ölüm karşısında aşkile hisleri değil sade gençliği ile vatana aşkı ve gururu mücadele eder. *Abdullahı Sağır* ise Endülüs'deki İslâm saltanatının son sultanıdır. Tebcil ve tazime lâyık bir kadın olan anası ve İslâm dinini kabul eden ve eski bir alüfte olan sevgilisile beraber, herşey bittikten sonra Fas'a iltica eder, Fas toprakları yalnız anasını kabul ettiğinden tekrar İspanya'ya dönmek mecburiyetinde kalır. Nazife'nin bermurad olmamış aşkı, kendisinin bir kulubde yaşıyacağı topraklarda hükümdardır ve bir gün sevgilisini elinden almak ister. Eski alüfte, sakıt sultanı hakikaten sevdiği ve bu sakıt sultana gizlice aşık olan kıralıçeden kıral çekindiği için bu arzu netice ve hükümsüz kalır. Endülüs'te, yedi asır süren Arab saltanatının son sultanı, İspanyol topraklarındaki kulubesinde ve eski bir İspanyol fahişesinin kollarında hakir ve hazin bir saadetle mesud yaşayabilecek, ölebilecektir ! Yedi asır süren ve muazzam saffaları ihtiva eden bir tarihe bu hatime hazin ve nalâyıktır. Son sultan, bu kadar âciz ve biçare idiyse, onu miskin saadetiyle göstermiyerek Hâmid keşke bütün bir ırk ve milletin ıztirabına bizi şahid kılsaydı..

İspanya'nın ve İspanya arablarının ilham eylediği beş eserden, Londra'dan mülhem bulunan yegâne esere, *Fintene* gelince, Türk temaşa edebiyatının en büyük bir şahikası önüne varmış bulunuyoruz. Bu sütunlarda bir kere daha demiş olduğum gibi, beni türkçe tek bir kitab olarak bir yere sürgün gitmeğe mahkûm kılsalar intihab edeceğim eser bu olurdu. Abdülhak Hâmid kendisi de *Finteni*, eserlerinin en kuvvetlisi adedermiş. Eserin mevzuunu bu dar çerçeve içinde nasıl hulâsa edebileyim ! Finten her ayna hüsnüne hayran iken fakir olmağı kabul etmemiş ve etmiyerek ihtiyar bir kocaya kendisini satmış olan bir İngiliz kadınıdır. Zengin olduktan sonra, eserde bütün debdebesile tasvir edilen kibar hayatına girmek, bir asil ismi taşımak ister. Bir lord karısı olacaktır. Lordu da bulduktan sonra papağanlarının uşağı olan dev gibi bir Hindliyi Avustralya'da bulunan kocasını öldürmeğe yollar. Bu Hindli, kendisine aşkıtır. Hattâ bir gece, bir saat kendisine malik de olmuştur. Finten'in korkunç bir acube şeklinde doğarak her nazardan gizli büyütülen çocuğunun babası bu Hindli uşaktır.

Hindli uşak vazifesini yapar, fakat türlü sebebler Finten'i lorda varmaktan menedecek ve Finten, Hindli uşağına, onun korkunç aşkına ve daha korkunç şekil ve cüssesine bağlanacak, fakat bir kavga esnasında da

o devî boğmağa narin ve yumuşak ellerinin kudreti kâfi gelecektir. Sonra da mezar, ölüm ilâhî karşısına çıkacak ta bu kadını dünyadan, dünyanın zayıf ve müdafaasız insanlardan öyle ayırabilecektir. Müellif, eserde baştan başa o kadar harikulâde bir hava estirmekte, en garip ve görülmemiş birçok şahısların da fevkinde gösterdiği kahramanını o kadar esrarlı ve muazzam bir kudrete sahib yaşatmakta, onu da ötekileri de esrarlı, cinli, büyümlü hayatları içinde yaşatırken her şeyi sahih zannettirecek öyle hakiki, tafsilâtı isabet ve itina ile hakikatten seçilmiş levhalar çizmektedir ki, Finten'in, devlerden iri bir erkeği kolayca boğmasını da, kendisine hiçbir elem ve hiçbir darbe tesir edemeyeceğinden ölmesi için mezarının bizzat ayağına gelib kendisini öteki dünya kudretlerinin bu mezarı sürüklemelerini de pek tabii ve zaruri bir keyfiyet olarak kabul ederiz. Mevzuu da, şahısları da, her satırı da harikulâdeliklerle dolu olan bu *Fintenden* başka Hâmid hiçbir eser yazmasaydı, Türk edebiyatındaki mevkii yine eşsiz olurdu.

Finten'i, Londra'da yaşadığı uzun yıllar esnasında Hâmid'e Londralı bir kadının ilham ettiğini vaktile kendisinden duymuştum. Acaba bu kadın kimdi ve Finten'in harikulâde câzibe ve kudretine sahib idise, kaç kişi kendisi için cinayet ve ölüme sürüklendi? Taymis kıyılarında o esnada otuz kırk yıl önce ölmüş kocasının hâlâ matemini tutan ve son gününe kadar matem elbisesini çıkarmıyan bir ihtiyar kadın değil fakat genç ve romantik bir kıral saltanat sürseydi, şüphe yok ki bu Finten bir lordu mütevezi bir mahlûk bulur, Lord zevceliği tacını kendisi için çok hakir bir takaddime sayardı.

Son Eserler

1908 inkilâbından az evvel yazmağa başlayarak ondan sonra neğrettiği *İlhan* isimli piyesle, bunun zeyil ve mabadı olan *Tarhan* ve bilhassa bu iki piyesteki eşhasın muhaverelerinden ibaret bulunduğundan bunları da birer piyes addile *İlhan* ve *Tarhan'a* birer zeyil saymak icab eden *Tayiflar geçidi*, *Ruhlar* ve *Arziler* ve nihayet *Yadigârı Harb* ile *Hâkan*, *Abdülhak Hâmid'in* son tiyatro eserleridir. Gördüğümüz gibi *İlhan'a* kadar, *Sabrü-sebat* ile *İçli kız* müstesna eserlerinin zamanını ve eşhasını daima başka devirlerden ve başka muhitlerden alan Hâmid, bu piyesten itibaren eski ve yeni Türk tarihinden mülhem olmağı tercih eylemiştir. Manzum olan ve eşhası muhtelif vezinlerle konuşan *İlhan*, İran'da Cengiz sülâlesinin son saltanat süren hükümdarı Ebu Said Bahadır handır. Babasının ölümüyle tahta çocukken çıktığı için, devlet işlerini Veziriâzam Emir Çoban idare etmiş ve oğullarını mühim mansablara geçiren bu zat,

.eserin keyfiyet bel kemiğini teşkil ettiği halde izah edilmeyen sebeblerle- kızı Bağdad'ı kendisine zevce olarak vermekten istinkâf ederek artık delikanlı olan Padişahın gazabını dâvet etmiştir. Bu gazab, ilk önce kendisinin de Bağdad'ın kocası Hasan'ında valiliklere tayin ve tebidlerle tecelli eder. Bağdad'ın kocası karısını tatlik ve hükümdara takdim ile göze girerse de, Çoban oğullarına ve kudretine güvenerek isyan eder, ve üzerine gönderilen eski damadı Hasan'a mağlup olarak Efgan'a kaçar. Piyes için bu da nihayet pek âlâ bir hâtime olabilirdi. Fakat eser İlhan'ın yeni bir sevdaya girmesile uzayıp gidecektir. Emir Çoban'ın yerine oğullarından Emir *Dimişk* vezir yapılmış, hükümdar babaya karşı cenkler ederken oğula böyle garibce bir emniyet göstermiş, sonra onun kızı Dilşad'ı da görüp severek halasına ortak olmak üzere almak istemiştir. Ve bu izdivaca sebep göstermeğe müellifi mecbur etmeden kız babası pek haklı muhalefet ettiğinden, İlhan vezirini azil ve hapsedmiş kızını da almıştır. Hala yeğen iki ortak, hükümdarı sevmekte ve birbirlerini kıskanmaktadırlar. Fakat Dilşad aynı zamanda Hâmid'in hemen bütün kadın kahramanları gibi- âşırı olduğu erkeğe karşı kin ve nefretle doludur. Hâlasına hürmet ve muhabbet göstermezse de hâlâ sürüp giden mücadele ve muharebelerde İlhan'ın gazab ve intikâmlarına kurban giden ailesinin hemen bütün erkeklerinin intikâmlarını kocasından almak ateşle yanıp tutuşmaktadır, ve bir gece yatağında serhoş yatan hükümdarı ellerile boğar ve ortağı olan hâlasile kanlar içinde boğuşurlarken bu piyes nihayet bulur. Bir şaheser olmıyan *İlhan*, fakat yine bir sanatkâra isim verecek kıymette bir eserdir.

İlhan'ın zeyli olan *Tarhanda* nüktedan bir Kambur - cüceyi bir halle kahramanı payesine çıkmış görürüz. Ona ilk piyesin sonlarında tesadüf etmiş, Emir Çoban mağlup olup Efgan'a kaçınca oranın hükümdarı Gıyaseddin'in sarayında kendisini padişah maskarası şeklinde tanımıştır. Dilşad kocasını öldürerek rakibesi Bağdad da intihar ettiğinden tek ve rakipsiz kalup İlhan ilân edilmiş, fakat yalnız vaziyete hâkim olamıyacağı düşünüp Gıyaseddin'i davet eylemiştir. Halbuki hakikatte ondan babasile kardeşini öldürttüğü için intikam alacaktır. Nitekim o gelince kendisini Kambur vasıtasile öldürtür ve Kambur'un kemal ve dirayetine hayran olup onunla evlenerek kendisini tahta teşrik eder. *Victor Hugo*-nun *Le roi samuse* piyesinde yüksek ruhunu ve kinlerini gizliyerek kralı eğlendiren Kambur Triboulet'den daha esrarlı ve derin olan bu cüce Kambur, neden sonra anlaşılacaktır ki, İlhan Ebu Said Bahadır'ın ağabeyisidir. Üvey annesi tarafından attırlarak serseri yaşamış, bir küçük hükümdarın soytarısı olmuş ve vaktiyle, ilk gençliğinde evlenerek bir de topal oğlu dünyaya gelmiştir ki bilâhara insan hafızasının kaydettiği en büyük adamlardan biri, Timurlenk olacaktır. Çünkü Hâmid büyük sanatkârlara aid bir imtiyaz olan tarihe tahakküm hakkında istifade ederek

bildiriyor ki : "Timur gibi bir galatı tabiatın, Kambur Tarhan gibi bir sakkat hikatten tevellüd etmiş olması müellife hoş görünen hâdisattan ve bir hakikati tarihiye olmasını istediği hayalattandır !, Kambur, Dilşad'ı sevmekte, fakat kendisinin kim olduğunu bilmemekle beraber büyüklüğüne hayran olan Dilşad, ona karşı sadece hürmet duyarak ellerile boğduğu Bahadır'a hâlâ âşık yaşamaktadır. Bir gün ise aynile ona benzeyen birini görüp âşık olacak fakat aşk onu mezara götüren cinnetine mebdde teşkil edecektir. Osmanlı hükümdarı birinci Murad büyük bir Ehli Salip tecavüzü karşısında kalınca Kambur ile beraber imdadına koşacaklar ve işte crada, Dilşad, Murad'ın ikinci oğlu Yakub'un tıpkı İlhan'ına benzediğini görerek kalbinde yeni bir ateşle yanacaktır. Fakat Yakub,u şiddetle seven bir nişanlısı sırb prensesi vardır ve esasen babası zaferden sonra zehid düşünce Osmanlı tahtına çıkan Yıldırım Bayazid bu küçük kardeşi Yakub'u katlettirecek, Dilşad, meyus, muztarib, kocasile beraber memleketine avdet edecek ve Bahadır'la Yakub'un birbirlerinin eşi olan hayaletlerle bir müddet yarı mecnun yaşadktan sonra ölecektir. Kambur tek başına tahtını işgal etmekte ve kendisini sevmiyen kadının aşkile inlemektedir. Bir işret meclisinde iztirablarını unutmak isterken Dilşad'ının tayfını görüp düşecek, can verecek, fakat, ölmeden evvel, oğlu Timur'un karısını intikamını Bayazid'den alacağını da bize haber verecek, yani Hâmid'in tarihe vermek dilediği emre âleti tebliğ olacaktır. *Tarhan, II - han*'dan güzel ve kuvvetli bir eserdir ve Dilşad'la Kambur, Abdülhak Hâmid'in biri en ihtiraslı kadınlarından ve öteki en derin ve engin ruhlulu mahlûklarındandır. Hele Kambur yani Tarhan bize o kadar âzametli bir ruh sahibi olarak gösterilmiş ve tanıtılmışdır ki, söylediği harukuâde şeylerin onun ağzından çıkmasını pek tabii bulur ve Hâmid'in düşüncelerini söylemekle mükellef ve sadece buna memur olduğunu unutup kendisini hayran dinleriz.

Tayflar geçidi, İlhan ve Tarhan'ın kahramanları ve çok eski çağların bazı meşahiri ile beraber Hugo ile Namık Kemal gibi müellifin ölümlerini bir mürâhik çağını çoktan geçmiş olarak hatırladığı birtakım büyük ölümlerin mezaristanda birer tayif halinde birleşerek pek uzun bir muhavereye girişileridir, ve eser en son sözleri söyleyen Kambur'un .ki en güzel sözleri söyleyen de odur. kanatlanıp uçması nihayet bulur. 1915 de yazılmış ve (*cy âher ömrümün baharı*) hitabile o zaman gençliğinin en şaşaalı deminde bulunan refikası Bayan Lüsyen'e ithaf edilmiş olan bu eserde ölümler, bir kısmı Garb ve Şarkın büyük şairleri olan ölümler, dünyevi ihtiraslarından ve kibirlerinden münezzech bir şekilde *İlhan* ile *Tarhan*'ın en mazlum kahramanları da zalimlerini affetmiş halde. ancak büyük ve güzel sözler söylemekte ve bilhassa ölüm denilen muammanın idrakine ve haline çalışmaktadırlar. Ve ölüm sırrını o kadar muannidene anlamıya savaşmaktadırlar ki, eğer onların Hâmid'in mahlûkatı oldukları-

nı, Hâmid'deki ölüm tecessüs ve merakına sadece bir tebliğ vasıtası oldukları bilmesek buna hayret ederdik. Kendileri yakın zamanda veya çok eskiden fakat cümleten ölmüş buldukları halde, bir mezaristanda mezarlarından çıkıp gelmiş olarak konuşurken ölümün yine cahili bulunmalarına şaşardık.

Ruhlar, Tayıflar geçidi gibi bir mezaristanın sahneliğinden de mahrumdur. Ruhlar semada dolaşmakta ve yıldızlar etrafında gezip konuşmaktadırlar. Esasen ruhlar değil sadece iki ruhturlar : Dilşad'la Kambur'un ruhları. Başta Balzac olmak üzere birçok romancıların varlıklarında benliğini pek kudretle duydukları bazı şahısları yalnız bir eserde yaşatmakla iktifa edemedikleri ve bir kitaplarında yaşlı zamanlarını tasvir etmişken bir başka eserlerinde de gençliklerini anlattıkları gibi, Hâmid'de Kambur'la Dilşad'ı üç dört eserinde dolaştırmaktan bıkmamış. Fakat *Ruhlarla* kendilerini karşımıza bir daha çıkarışında, Hâmid onların şahsiyetleri üzerinde daha derin ve engin tahliller yapmayı düşünmemekte, fakat onlara -yine pek eski bir lisan ile, hep aynı lisan ile felsefi fikirler söyletmekte, onların vasıtasıyla bilhassa hayat muamması halle çalışmaktadır.

Arzilerde yine dekor yoktur, ve daha doğrusu, manzaranın sadece bir tenhayı olduğu zikredilmekte ve eser Dilşad'la Kambur'un yeni ve uzun bir muhaverelerinden ibaret bulunmaktadır. Hâmid, 1925 te çıkan bu küçük eserin mukaddimesinde diyor ki : "bu iki sâii garaip, altıncı asrı hicri den yirminci asrı milâdiye geçiyor; bu iki cüyendei mahal, zulemat içinde olan âsarı müstakbeyle de bir nazarı istihkar atfettikten ve afaki medeniyet ve siyaseti de kuş bakışıile, lemhei basarda, gördükten sonra, Ankaraya gitmek üzere İstanbul'a geliyorlar !, *Tarhan'dan* sonra *Tayıflar geçidinde* hissedilen zaaf *Ruhlarda* daha fazla kendini duyurmakta ve *Arzilerde* artık aşikâr bir mahiyet almaktadır. Keşke Hâmid, Kambur'un bütün güzel ve muazzam sözlerini *Tayıflar geçidinde* söyletse ve onu böyle daha kayıf eserlere kahrzaman etmeseydi. Babus ki *Arzilerde* Kambur'la Dilşad'ın dünyevi gayelerle konuşturulduklarından da insan şüphe etmektedir.

Yadîgâri harp, Cihan Harbi esnasında ve Başkumandan vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşanın arzu ve talebile (manazırı muhtelifeyi havi tiyatro tarzında yazılmış mensur ve manzum bir eserdir.) Bir bel kemiğinden, esas vaka ve eştahan mahrum olup, rus olduğu halde harp esnasında bir düşman delikanlısına âşk düşmüş bir Ceneral kızı, en çok görülen simalarından biridir. Ve Peşte garında ecnebi refikasile dolaşan seyyah türk de galiba bu eseri yazdıktan sonra Viyana'da bir müddet kalmış olan müellifi hatıra getirir. Eserin hakikaten güzel iki meclisi vardır ki, biri Londra'da Hariciye Nezaretinin intizar odasında, itilâf devletlerinin ve bilhassa Büyük Britanya nahvetinin birer safra saydığı müt-

tefik küçük devletlerin sefirleri arasında, itizarla cevap verecek olan Nazırı görmek intizarı içindeki bir musahabeden, diğeri de Nazırın odasında, Başvekil, Hariciye ve Harbiye Nazırlarile kabullerine lüzum görülmüş büyük elçiler arasındaki muhaverelerden mürekkebirdir. Birçok siyaset inceliklerini de tebarüz ettiren bu muhavere ve musahabelerde, Finten'in varmak istediği Lord'un anasının salonundaki musahabelerin mağrur zerafetini mevcut olduğu gibi, muharririn güzide ve zevkperver bir diplomat şeklinde hayatının mühim bir kısmını geçirdiği Londra salonlarının ihtişamına gayri ihtiyarı çektiği hasret de pek aşikârdır. Eserde vatan aşkını terennüm eden parçalar da bulunmakla beraber, bu parçalar da -esasen bütün devamınca iştirake mecbur bırakıldığımızı yandıığımız- bu Cihan Harbin'e katılışımıza adetâ sevinen ve harbi aşkla terennüm eden ateşin ve candan beytlere rast gelinmez.

Yadigârı Harb'den artık son esere, Hakan'a geçmek üzere iken bir tereddüt anı geçiriyor ve iki cüzden mürekkep olup 1924 de çıkan Yabancı Dostlar'la şairin eski eserlerinden olup bilâhare Kahbe adıyla tekrar neşredilen Bir Sefilenin Hasbihali'ni de tiyatro eserleri arasına almak münasip olmaz mıydı diye düşünüyorum. Bir Sefilenin Hasbihali, alüftenin masum ve biçare olduğunu aynı iddiayı gütmüş olan Hügo'nun devri denilecek bir zamanda ve onun romantik edasını tanzirle tasvir eden bir eserdir. Eşhas ve vakası olmadığından uzun bir tirad sayılabilir. Ve telefon başında konuşup telefonda bizim duymadığımız şeyleri işiden tek bir kadının sahnesinde Fransız tiyatrosuna bir perdelik meşhur bir piyes gelince, bu Bir Sefilenin Hasbihali'ni de bir sahne eseri saymak acaba mümkün olmaz mıydı? Yabancı Dostlar ise, Londra'da yaşlı, içkiye ve kadına düşkün bir erkekle bir muzikhol artistinin okuyucuyu biraz otobiyografik bir hava içinde saran muhaverelerinden mürekkebirdir. Bu küçük eseri de dekorunu İngiltere'den alan eserlerin yani Finten'in altına -fakat pek altına- koymak acaba kabil değil miydi? Şu kadar ki, Yabancı Dostlar'la Bir Sefilenin Hasbihali'ni birer tiyatro eseri sayınca, bu silsileye, bazı muhavereleri de ihtiva ettiği için Garam'ı da belki almak icabedecekti. Onun için, ilk tertibe sadık kalmağı tercih ediyorum.

Ve nihayet son matbu eser : *Hakan*. Buna ilâve ettiği satırlarda Abdülhak Hâmid onu ömrünün seksen üçüncü yılında yazabildiğini ilâhî bir mazhariyet olarak ilân eylemektedir. Biz bu esere, bütün ötekilere tahsis eylemiş olduğumuz satırlardan ve yerden fazlasını vereceğiz. Fakat bu keyfiyet bunun zatı kıymetinden değil, *Hakan* piyesinin kimse tarafından hülâsa ve tahlil edilmemiş olmasından mütevellittir. Bütün öteki eserler İsmail Habib'in *Edebi Yeniliğimiz* ünvanile ikinci tabı yapılan *Türk Teceddüd Edebiyatı Tarihi*'nde uzun uzun, İbrahim Necmi'nin şairin hayat ve âsarına tahsis ettiği ince ciltde ise daha kısa lâkin daha vazih ve ışıklı hatlarla tahlil edilmişlerdir. Ve *Arziler* ise hakikaten bahse değmiyen bir şeydir.

Fakat *Hakan*'ın neşri, bütün diğer eserlerin intişarından sonra ve 1935'dir. Hâmid, piyese ilâve ettiğini söylediğimiz satırlarında bunun mevzu - unu öz türkün kaynağından çıkardığı için âsârının en genci ve canlısı say - mağa nefsinde hak görmektedir. Filvâki, tâ *İhan*'dan başlayan bu Türk tarihine gidiş, vak'a ve şahısları o tarihten alış temayülü *Hakan*'da tam bir mahiyet almıştır. Lâkin eserde tasavvur ve tahayyül olunan vak'alar ve bu vak'alara vücut veren eşhasdaki düşünüş şekilleri bir eski Alman Dev - letinin teşrifat ve ünvan ihtirasları içinde delirmiş asırladelerini hatırlat - makta, hele *Hakan*'ın vevcesi ve binaenaleyh hatunı memleket iken bu ma - kamını kaybeden kadının hiddet ve ihtirasları, hiddet ve ihtiraslı siması, meşhur *Paris Esrarı* romanındaki Prens Rodolf'un karısı olmağı sırf mini mini devletinin tahtına geçmek için istiyerek bu uğurda cinayetler işle - yen ve şimdi adı hatırıma gelmiyen kadını adetâ hatırlatmaktadır.

Manzum olan ve dili içine birkaç yeni kelime katılmış olmakla beraber arab ve acem kelimelerile pek yüklü bulunan piyes, bazısı kısa ve bazısı uzun olmak üzere dört fasıldan mürekkebirdir, ve vak'a figüran derekesinde kalan ve figüran olan kimselerden sarfınazar dört kişi arasında geçmekte - dir ki, bunlar *Hakan*, ümerasından Gökalp, ilk önce *Hakan*'ın zevcesi ve binaenaleyh hatunı memleket olup sonra Gökalp'a varınca Günay hatun olan kadınla ilk önce bir çoban kızı şeklinde görünüp sonra Gökalp'ın kızı olduğu anlaşılınca Guncuy ismini alan ve nihayet *Hakan*'a varıp hatunu memleket payesine çıkan kızdır.

Bu kız ilk önce bir çoban kızı ve hüsnü zekâsı sayesinde bir kıpti kabilesinin adetâ reisi şeklinde görünür. « Sarayı hakanının bahçesindeki bir çimenzarda » hatunu memleketle konuşurlar. Hatun bu kızdaki güzel - likten ve cüretten endişeli ve bu bahçeye girebilmiş olmasına mütahayyir - dir. Ve kız girdiği gibi ansızın kayıp da oluverince, bu mahlûkun bir cin veya peri olmasından endişe eder. Sonra hatunu kocası *Hakan*'la görürüz. *Hakan* da rüyasına giren bir çoban kızile meşguldür ve sadakatı hakkında -ne karısını ne de bizi tatmin etmiyen sözler söyleyip sonra yalnız kalınca - rüyada görülmüş kızın hayaline uzun beyitler tahsis eder. Nihayet, bir yay - lada, rüyasına giren o kızı görüp tanır. Kendisi bu yaylada bir yabancı ki - yafetinde dolaşırken kızı görmüş ve hüviyetini gizliyerek tanışmıştır. Fakat zekâsı ve nağihan meydana çıkıp nağihan kayboluşlarıyla tabii bir mahlûk olmadığını şüphesini bize veren çoban kızı, muhatabının kim oldu - ğunu anlamakta asla tereddüde düşmez.

Birçok manzaralardan terekklüp eden ve pek uzun olan üçüncü faslın ilk kısmında bir kurultay görürüz ki, *Hakan* ile Hatun buna aynı salâhi - yetlerle riyaset eylemektedirler ve kabilesinin elçisi sıfatile gelen çoban kızı bu kabilenin birtakım dileklerini arzulemekte ve *Hakan*'dan muva - fakat görmeden önce Hatun'un muhalefetele karşılaşmaktadır. Bu kurul - tayda anlaşılır ki, kıpti sanılan çoban kızı ümeradan blunan ve hatunı

memleketle kızlığında sevişmiş olan Gökalp'ın kızıdır. Bundan sonra Hakan, çoban kızını hatunı memleket pâyesine mazhar edecek, ve Günay hatun, kendisini hiçbir zaman aşkla sevmemiş olduğu hükümdarın temin ettiği şeref ve ihtiyamı ızdırıp, nevmidi ve kin içinde terkedecek, kendisini hakiki bir aşkla hiç sevmemiş olduğu Hakan'dan ayrılıp hâlâ sevdiği Gökalp'a nihayet varırken asla bahtiyar görünmeyecektir. Bu iki sevgilinin uzun hasret yıllarından sonra kurdukları yuvada mesud olacakları şüpheli, fakat hükümdarın aldığı sabık çoban kızile mesud ve bahtiyar olacakları muhakkaktır. Lâkin itiraf etmeli ki, piyesin en silik çehresi, piyese ismini veren bu Hakan'dır. Senelerce müddet kendisine zevce olan kadını esefsiz terkettiği halde o kadar zeki, güzel ve fevkalâde olarak tasvir edilen genç kıza kendisini sevdirebilmesini -genç de olmadığından- ancak başında bir taç taşınmasından bilebiliriz. Halbuki, bunun için, genç kıızı haris ve ikbale düşkün tasvir etmek icabederdi. Diğer taraftan, faziletli bir insan ve müşfik bir baba suretinde tasvir edilen Gökalp'ın yıllarca Hakan tarafından tasarruf edildikten sonra bıkılıp kendisine verilen bir kadını minnetle kabul edip sevgilisinin eski kocasına da kendisine yeni kavuştuğu kızını meserretle takdim edişi için Hakan'ın taç taşınmasından başka bir sebep ileri sürülemez ki bunun da ileri sürülen cümhuriyet devrine uygunluğa ne derecede uygun olduğu insanı düşündürür. Bundan sarfınazar eserin bir büyük kalemin eseri olduğu besbelli ve yeryer can sıkacak tekrarlarla ve tamtıraklı edası basitliğini gizliyemiyen sözlerle beraber, lâtif tasvirleri ve güzel düşünceleri de ihtiva eylemektedir. Bu tasvir ve düşünceler, bir keli me ile : Hâmidanedir !....

Büyük Hâmid, Kanunî Süleyman'ı ihtiyarlığında cellâda verdiği kıymetli ve yetişkin oğlu, hilelerine mağlûp olduğu karısı ve sesini susturamadığı vicdanile karşı karşıya gösteren ve bitmediği bildirilen en son esrinden acaba kaç meclisi tamamlayabilmiş, halline çok savaştığı ölüm muammasına mağlûp düşünceye kadar büyük ihtiyar acaba kaç sayfa yazabilmiş ? Herhalde Hâmid'in ikmaline ecelin müsaade etmediği bu en son mahsulü kalemi bir çekmede uyumamalı, hatırasına bir hürmet nişanesi olarak bastırılıp neşredilmelidir.

ORTAZAMAN TÜRK - İSLÂM DÜNYASINDA

Ş E H İ R C İ L İ K

PROF. A. MEZ

Dördüncü asra ait bildiğimiz yegâne şehir taksimatı siyasi ölçü ile ölçülmektedir ki bu da :

- 1 — Bazı büyük şehirler ile beraber merkez ve residence'lar (amsâr).
- 2 — Müstahkem eyalet merkezleri (qasabât),
- 3 — Eyalet şehirleri (madâin veya mudûn),
- 4 — Nihavend ve Cezirat ibni Omar gibi yerler (nawâhi),
- 5 — Köyler (qurâ) [2].

Şehrin hakikî farikası minberdi; bilhassa Hanefiler yalnızca hakikaten ehemmiyeti haiz olan şehirlerdeki minberli camilerde cuma namazını kılmaya kat'î olarak ehemmiyet verirdi; bunun için de bu mezhebin hâkim bulunduğu Trans-Oksanya (Maverayı Hazer) de öyle köyler vardı ki şehir olabilmek için bu minberli camilerden mahrum bulunuyordu. «Baikend ahali bir minber kurabilmek için nekadar çok gayret sarfetmişlerdi!» [3]. Buna mukabil Filistin'de küçüklüğüne rağmen yirmiden fazla minber vardı [4].

Şehir için minberin bu ehemmiyeti, büyük şehirlerde bile mümkün olduğu takdirde, bir tek minberli cami ile iktifa etmeyi icabettirmişti [5]. Bağdad'da 300 senesi etrafında takriben 27.000 ibadetgâh vardı [6], fakat başlıca ibadet ise yalnız sağ ve sol sahilde birer tane omlak üzere mevcut minberli camilerde eda edilir ve ancak 280 senesinden berisaray camiiinde yapıldı. Dindar kabileler tabiatile bu saray camiiine sığınmıyacıkları için her cuma günü manzara değişir, mühim safları açık cami kapısından taşarak caddeler boyunca Dicle'ye kadar uzanır ve son saflar

[1] •IV üncü asırda İslâm şehri adı ile ZA da Bd. 27 (1912) çıkmıştır (goldzieher muhtırası) s. 65. 74.

[2] Muqaddasî s. 35, 47. Psikolojik tasniflere şunda bunda raslanır; bu nevi istelerin en uzunu Ta'feh Bağdad Ms. Paris fol. 15a' da vardır: sanat mehareti Basra'da, belâgat Kufe'de, iyi hayat Bağdad'da, hiyanet Rey'de, haset Herat'da, günah Nişabur'da, hasıslık Merw'de, kibir ve gurur Samarkand'de, şövalyelik Balah'

de ve ticaret'de Mîsr'de revaçta idi.

[3] Muqaddasî S. 282.

[4] Ist-çhrî S. 58

[5] Şafiiiler bilhassa çok ciddi hareket ederlerdi. Suyûti, Husn elmuhâdarah II, 155.

[6] Tarih Bağdad ed. Salmon S. 76, burada hamam ve camilerin adedleri birbirine karışmaktadır. Ya-qûbî'ye göre s. 254 idare merkezinin şarkının yarısı 30000 ibadet yerine malikti.

kalkıklar üzerinde el bağları ve nihayet dini âyinlerin imarın söz ve hareketlerini taklid ederlerdi [7]. Fosât'da da cemaatin yalnız iki cami vardı: Biri 'Amr ve diğeri İbn Tulûn idi [8]. Kezalik Basra'da da üçüncü asırda 7000 mabed ve dördüncü asırda ise yalnız üç cuma namazı kılınan cami vardı [9]. Bu asırda eski islâm şehir cemaat mefhumu inhilâl etmiş bulunduğu için bu hal dikkate şayan idi. Bu zamanın ehemmiyeti bilhassa her sahada ince eski islâm cilâsı ile meşbu' olmasında, eski şarkın tekrar kendini göstermesinde ve esas itibarile evvelce vaki olduğu tertip üzere kalmış bulunmasında idi. Dördüncü asırda minberli camilerin adedi ahalinin ihtiyacına göre tertip edilmişti.

Muqaddesi eski Kahire'de 'Amr camiinin yanında' daha altı minberli cami görmüştü; bununla beraber cuma günleri 'Amr camiinden dışarı ibadet safları bin arşın uzunluğunda olarak caddelere kadar taşardı; hattâ bu mümin saflarının her iki tarafındaki satış dükkânları, mabedler ve diğer dükkânlar cuma namazına iştirâk eden müminlerle dolup taşardı [10]. 440 senesinde Nâsir Chosrau bu yedi camiin yanında yeni Kahire'de daha dört tane cami saymaktadır [11]. Bağdad'daki tempo ise daha yavaş gitmekte idi. Ancak 329 senesinde dördüncü bir minberli cami kurulmuştu ki bu, asrın başında tahrib edilen ve nihayet umumî camaata mahsus cami olarak açılmış olan Barâthâ -ki şiflerin vaktile toplandıkları yerdî. camii idi. 379 da beşinci bir cami kurulmak istenildiği zaman bu camiin cemaati ile birlikte -bir hendeğin arkasında olduğu için- âdeta ikinci bir şehir teşkil ettiği halifeye bildirilmişti [12]. 383 de de bir altıncı cami (Harbiye) teşekkül etmiş bulunuyor, halbuki şehrin muhiti daima geriliyordu. Altıncı asırda *Ibn Cubair* cuma namazı kılınan onbir cami sayıyor ve bununla beraber « Bağdad'dan, meşhur isminden başka hemen hiçbir şey kalmamış bulunuyordu » [13].

Resmî siciller yalnız baş vergisi ile mükellef olanlara ait olarak tutuluyordu ve 306 senesinde Bağdad'ın erkek ve kadın mugannilerinin de sayılmış olduğu anlaşılıyor [14]; nitekim fakirlerin adedinin de sayıldığı gibi [15]. Üçüncü ve dördüncü asır çağrâfıyacıları şehir kapıları, alelâde kapılar, camiler ve hamamlar gibi akla gelen birçok şeylere ait rakamlar zikrediyorlar ve buna mukabil ahalinin mikdarını saymak ihtiyacını duymuyorlardı. Nihayet safiyane bir hesap devri geliyor: *Ibn Hauqal*, o da yalnız bir defa olmak üzere Palermo'da 150 den fazla kasap dükkânı olduğunu bildirdikten sonra şehir ahalisinin adedinin bu dükkânlara nazaran ölçüle-

[7] *Tarih Bagdad* yazma, Paris

[fol. 15a.

[8] *Istakhrî* s. 49.

[9] *yâ qûbî*, *Geogr.* S. 361.

Muqaddasi 8, 117.

[10] *Muq.* s. 128 f.

[11] Ed. Sehefer S. 144.

[12] *Tarih Bagdad* ed. Salmon s. 64.

[13] Ed. Weright s. 230

[14] *Abulqâsim* ed Mez s. 87.

[15] *El - tuhfa el - bahijjah*. Constant. 1306, s. 37.

bileceğini ilâve ediyor [16]; C hattı b a l - B a ğ d â d i 'nin rivayetçisi üçüncü asırda Bağdad'da hayali bir ifade de bulunarak o zamanlar Bağdad'da 60.000 hamam olduğunu söylüyor: Her bir hamama karşı bir cami ve herbir camide en az beş kişi bulunduğuna göre bir milyon beş yüz bin er kişi Bağdad ahalisini teşkil etmektedir [17]. Beşinci asırda bu vaziyet değişiyor, seyyah Nâsir Chosrau Arracân'ın erkek nüfusunu 20 bin, Cide'nin erkek nüfusunu takribî olarak 5 bin tahmin ettiği halde Mekke'de yalnız 2 bin kişinin oturduğunu söylüyor; diğerleri kâmlen kıtlıktan kaçmışlarmış. Kudus ile Trablus Şam'da 20 bin er kişinin oturduğunu ilâve ediyor. Görülüyor ki yirmi bin adedi bu zatin çok sevdiği bir adedi ifade etmektedir [18]. Cordova'nın 350 senesine ait tahmini en çok vazih olanıdır: 113 bin teba evi ile 3000 ibadet yeri [19].

Saltanat dahilinde 4 nevi şehir yanyana mevcuttu: Helenistik Akdeniz şehri, San'a gibi (cenub) arab şehri - Mekke ve Fostât da bu tip içindedir., Babilonya şehri ve nihayet Şark şehri. Arab şehri için hususiyet, dar inşa tarzı ve yüksek evlerdir. Fostât da beş ilâ yedi ve hattâ sekiz katlı evler vardır, en alt katda hiçbir zaman oturulmazdı ve ekseriya da ikiyüz kişi bir tek evde otururdu [20]; hattâ Nâsir Chosrau şöyle anlatıyor: « Şehri uzaktan gören dağ zincirlemesi zanneder; çünkü birçok evler yedi katlı olmakla beraber on dört katlı evler de vardı. Pazar ve sokakları güneş ziyası girmediği için daima mumlarla aydınlatılırdı [21] ». İrani şehirler biri (Quben - Quhendez) ile resmî şehir (Medine) den -ki alelâde dört şehir kapısına malikti. ve içinde pazarı olan ticaret şehriden husule gelirdi; bu üç şehir kısmından herbiri kendi surları ile tahkim edilmişti; Medine ile dış mahalleler arasında kavga ve gürültü hiç eksik olmazdı. Üçüncü asrın ortasından başlayarak bu şehir nevelerine beşinci bir tip daha eklendi; hükümdarlar idare merkezinin yanına hususî rezidanslar kurdular: Dicle üzerinde Sâmarrâ ve Ca'farrijeh, Qairwân civarında Beniagleb şehri olan Raqqâdah, eski Kahire civarında Tulûnilerin şehri, dördüncü asırda Fatimilerin oturdukları Muhadijeh, Mansûrijeh, Muhammedijeh ve Qâhirah. Bu asır islâm şehirlerinin kurulması bakımından en çok muvaffakiyetler gösteren bir devirdir. 'Abdurrahman İspanya'da Cordova civarında Zahrâ'yı kurduktan sonra hükümdarın yakınında kendisine mesken yapcak olanların beherine dörtyüz dirhem verileceğini ilân ettirmek suretile kurduğu şehirde birçok halk topladı [22].

Şiraz'dan 3 kilometre mesafede Fânna'yı kurdu ve bir günlük mesafeden bir çayı şehire getirdi ve sahilinde bir fersenk mesafe devam eden bir

[16] s. 83.

[17] *Ta'rih Bagdâd* ed. Salmon

s. 74.

[18] Aynı eser. s. 66, 67.

[19] *Ibn Adhârî* II 247.

[20] *Istahri* s. 49. *Ibn Hauqal* s. 96. *Muqaddasi* s. 198.

[21] Ed. Sechefer s. 80.

[22] *Ibn Hauqal*, s. 77.

park yaptı, yün ve ipek işçilerini yerleştirdi, generalları da kendilerine bir vurd edindiler ve hükümdar bu şehirde kurulan bir sıra barakalarda « gü-
... işlemek ve şaklabanlıklarda bulunmak üzere » eğlence ve bayram tertip etti. Bu hükümdarın vefatından sonra bu da pek çabuk sönüp gitti [23].

Bu yeni tip şehirlerin karakteristiği *Jağûbî*'nin Samarrâ civarı için söyleyip bitiremediği genişliktir. Cafarijjeç'nin ana caddesi 200 arşın genişliğinde idi, başkaca herbir tarafından bir kanal akıyordu [24]. Kahire ilk kurulduğu vaziyette âdeta bir bahçe şehri idi: bütün evlerin ayrı ayrı yerlerde kurulmuş, bir evin ağaçları diğer evin duvarlarına erişemeyecek bir aralıkla sıralanmış olduğunu Nâsir Chosrau bildiriyor (s. 45) [25].

İslâm dünyası iyi menba sularına ehemmiyet vermekle beraber antik dünyanın su yolları gibi tesisat vücude getirmemiştir. Ortazaman'da Garb dünyasının aşırı israfları tarzında sarfiyata gitmemekle beraber eskilerin vücude getirdikleri eserleri de takdirden uzak kalmamışlardır: K i n d î (vefatı: 350) Kitâb al - Mawâil'sinde, dünyadaki acâibât arasında en hayrete şayan olanı ne olduğu sualine şu yolda cevap vermiştir:

« İskenderiye feneri ile Kartaca su yolları [26] -ki *Jâğûbî* (17 ve 28) kemerlerini ve minareye benzeyen sütunlarını övmüştür- âcâibâtın en güzelleridir. »

Mısır'ın merkezinde su tedariki işleri çok iptidal bir halde idi. Eski Kahire Nil suyunu içerdi. Sucular yarım Dâniq'e karşı bir tulum suyu herbir kata teslim ederdi [27]. 440 senesinde Kahire ve Mısır'da şehre 52 bin deve yüklü tulum içme suyu nakledilmiş olduğunu Nâsir Chosrau söylüyor (s. 44). 382 senesinde develer veya katırlar ile su taşıyanlara verilen emirde kırbalarını, ahalinin esbabları olanıp kirlenmemek için sarmaları lâzım geldiği bildirilmişti [28].

Bağdad'ın çok mühim bir kısmı Dicle suyu içerdi, ya doğrudan doğruya nehirden taşınarak halleri müsaid olanların evlerine getirilirdi veyahut da açılan cetveller vasıtasile su ihtiyat deposu vazifesini gören sarnıçlara sevk edilirdi. Kapalı iki su yolu şehrin içine kadar uzatılarak bunlardan Karchâjâ nehrinden ayrılan bir koldan Fırat'ın suyu içme suyu olmak üzere şehre getirilmişti. Bu su yolları Romalıların taşdan yapılmış su bendlerine nazaran çok daha mütevaciz olup tuğladan yapılmış ve suyun mecrası kireçle sıkıştırılmıştı [29].

Mekke'de sarnıç suyu içilemeyecek kadar acı olduğundan mukaddes

[23] *Muqaddasî* S. 431 ve yâğût.

Bak: Schwarz, *Irân* s. 50.

[24] *Jâğûbî Geogr.* s. 206.

[25] Daha sonraları büyük şehirlerin mukadderatından kaçınmadı, *İbnü Sa'îd* 7. s. 1'de Kahire'nin dar, karonsuk ve kirlî sokaklarından ve aralarına hava ve ışığın gireme-

diği yüksek evlerden şikâyet ediyor (Maqrixi, *Chitât* I 366).

[26] Maqrixi *Chitât* II 161.

[27] *Muqaddasî* s. 207.

[28] Maqrixi, *Chitât* II 108

Musabbihî'ye göre.

[29] *Jâğûbî, Geogr.* S. 250.

şehirde su tedarik etmek âdeta ibadet yerini tutan mübarek bir iş, hasanat cinsinden bir hareket telâkki ediliyordu. Zubaidah'nın yer altında olarak yaptırıldığı su yolu çok defa ârizaya uğrardı. Burada suyun ehemmiyeti için bir misâl verelim: 3 üncü asrın ortasında şehirde bir tulum su 80 dir. hem tutuyordu ve bu hal Halife *Mutavakkî*'nin anası Zubaidah'nın su yolunu tamir ettirinceye kadar devam etmişti [30]. 300 senesinde belediye Cide'den içme suyu tedarik edebilmek için ahalinin deve ve eşeklerini mu-sadere etmişti. Evvelce Mekke'ye sürülmüş olan eski vezir 'Ali ibn İsa pek çok hayvan tedarik ve onların beslenmesi için lâzım gelen miktar parayı da vakfederek tatlı su temin eden büyük bir kuyu kazdırdı; bin dinara bir kaynak satın aldıktan sonra kaynağı büyüttü ve böylece Mekke'de su bollaşta [31]. Semerkand'da sebül içme suyu daha muvaffakiyetle temin edilmişti, Allah oğruna hayrât olarak dağıtılan buz tutmuş suyu mevcut olmayan bir han, bir yol köşesi, bir meydan veya bir sur kenarında birtakım insanlar; pek nadir olarak gördüm », 2000 mevkide vakfolarak kapalı sebül yerleri yapılmış veyahut da toprak bakraçlar konmuştu [32]. Su şehre eski bir kale çukuru içinden gelir, pazar yerinde bir taş sed içinde birikerek kabarıp ve kurşun borularla etrafa dağılırdı. Bu tesisat İslâmdan evvel aitti, bağılı bulunduğu araziden sabit gelir temin ederdi, bekçileri Zerdüş mezhebinden kimseler olup yaptıkları hizmete karşılık baş vergisi ödemezlerdi [33]. Yeraltı su yolları bilhassa İrani şehirlerde bulunurdu: Qumm [34] şehri ile vaktile şarkın en büyük şehri olan Nişabûr gibi. Muhtelif su yolları toprak altından geçer fakat bazıları ancak şehrin dışında meydana çıkarak bahçeleri sular, bazı su yolları da şehir evlerinde sarfedilen suları tedarike yarar; bu su yollarının toprak altında gömüldükleri derinlik çok değişirdi; bu yollara kadar gidebilmek için toprak altında koridorlar açılmıştı, hattâ yüz basamak toprak içine inildiği vakidi; o kadar ki lâtime olarak söylenen şu söz vaziyeti anlatır : « Nişabûr'un su yolları meydanda ahalisi ise bilâkis yer altında olsaydı Nişabûr mükemmel bir şehir olur -du [35]. Bu su yolları için idareci ve nezaretçiler tayin olunurdu [36].

Kaynakları bol dağılık şehir olan Dinavar incelikte o kadar ileri gitmişti ki bu şehrin su yolları ağızlıklarla techiz olunmuş serin desti tesisat içinde şehirde akardı [37].

[30] Tabari III 1440.

[31] *Kütüb al - Wuzarâ* ed. Amedroz s. 286.

[32] *Istachri* s. 290. *Ibn Hauqal* s. 339.

[33] *Istachri* s. 216 *Ibn Hauqal* s. 366.

[34] *Ja, q ü b I*, Geogr. S. 274.

[35] Schefer (Nasir Chosrau) s. 278.

[36] *Istachri* s. 255. *Ibn Hauqal* S. 312 *Jâqûb* IV 857. Bugünkü İran'ın suların akmalarına uygun olmayan mintakalarda yer altından giden su yolları için ! *G r o t h e, Wanderungen in Persien*, 1910, s. 103; *Hedin, Zu Laud nach Indien* I s. 184.

[37] *Muqaddasi* S. 394.

Pek güç bir mesele olan şehir kanalizasyonu, Basra'da ticarete uygun bir şekilde halledilmiş görünmekte idi; zira burada necaset satan büyük tâcirler vardı. Yer yer bu sisteme nit lâtifeler de eksik olmazdı: [38].

Şehirde yaşayan orta halli insanlar içinde kira ile tutulan vasıta üçüncü asırda eşek idi. Bağdad'da bu vasıtanın toplu bulunduğu yer ticaret mahallesinin başında Bâb el - Karch'dı [39], Postât'da ise bu maksadla Dâr el - hurm ayrılmıştı, bir sefer için iki kırat veriliyordu [40]. Bağdad ve Basra gibi su şehirlerinde kira ile su taşıyan insanlar da vardı. Bağdad'da kiler al - Muvaffaq (256-279) zamanında ve 30 bine kadar sayılmıştı ve bunların gündelik kazançları 90 bin dirhem tahmin edilmişti [41].

Şehir idaresinin mühim bir kısmının ihtiyacını devlet memurları temin ederlerdi ki Horasan'ın herbir mıntaka şehrinde dörder memur otururdu: Kadı, posta müdürü, vergi müfettişi ve polis müdürü [42]. Bağdad'ın şark kısmı sarayın doğrudan doğruya idaresi altında bulunurdu. Bağdad garbi-nin tamamı ise Bâdurâjâ mıntakası belediye reisinin nezaretinde idi ki işte bundan dolayı bu zatın memuriyeti emsali arasında en müşkül ve en nufuzlusu sayılırdı [43]. Dördüncü asrın, yirmi. otuz seneleri arasında İsfahan'da aynı kâtip hem vergi dairesinin hem de şehir idaresinin başında *Tadbir el - beled* bulunurdu [44]. Devlet teşkilâtının yanında hususi bir teşkilât mevcuttu. Bağdad'ın teessüsünde herbir mahallenin idaresini bil-hassa sarayın gözdelelerinden birine verdiler ve bundan başka herbir teşekkül ve başlıca İrani teşekkülün reisi ve *Qâ'id'i* vardı [45]. Hükümdarlar valilerin rezidanslarında asayiş karakol kumandanları (*sâhib eş - şurtah*) temin ederlerdi. Diğer şehirlerde ise polis kumandanları *sâhib el - ma'ûnah* bu vazifeyi görürlerdi. Bu arada *Muhtesib* hükümdarın mümessili olarak bulunurdu. 300 senesinde *Muhtesib* çok sağlam bir mevkii olan bir şahıs olup hattâ Bağdad'daki ünvanına nazaran en yüksek mevkilerden birine malik bulunmuştu [46]. Çok nevilli olan vazifesi evvelâ *Mâverdi* [47] ve *İbn et Tuwâir* [48] taraflarından tarif edilmiştir. *Muhtesib'e* çok defa esir pazarlarına, darbhane ve dokuma işlerine nezaret vazifeleri de ayrıca tevcih edilmişti. 366'de Bağdad'da yazılmış olan bir kararnamede doğru - luktan ayrılan alıcı ve satıcıların ihmâl edilmeksizin pazarlardan uzaklaş-

[38] Jâqût I 243. *Ufân el - aahbâr* ed. Brockelmann s. 765.

[39] Câhiz, *Bajân* I 31.

[40] *İbn Sa'id* ed. Tallqvist S. 33. 440 senesinde Nasir Chasrau Mısır'da 50000 kira egeğinden bahsediyor (S. 53).

[41] *Tu'ricâ Bagdâd* ed. Salmon S. 73.

[42] *İbn Hauqâi* s. 309.

[43] *Kıtab al - Wuzarâ* ed. Amedroz S. 76.

[44] Jâqût, *İrşad* I 130.

[45] Jâqûbî, *Geogr.* S. 248 f. Karch 12 köve (qarjah) ayrılmıştı. *K. al - Wuzarâ* s. 258.

[46] *Kıtab al - Wuzarâ* ed. Amedroz s. 158.

[47] *Const. Pol.* ed. Enger S. 404 ff.

[48] *Maqrizi, Chitât* 1463.

HALK ŞAIRLERİNDE GİRİT SAVAŞI ve ŞAIR

AŞIK HAKKINDA NOTLAR *

NİHAD SAMİ BANARLI

XVII inci asır sazşairlerinden *Aşık*'ın şiirlerinde kullandığı bu isim ile, yaşadığı zaman ve söylemiş olduğu şiirlerden bazıları edebiyat âlemimize bildirilmiş bulunmaktadır.

Onun, « Dördüncü Murad'ın sevgili müshabibi Musa çelebi » nin katli üzerine tanzim etmiş olduğu bir şiir ilk önce Prof. Dr. Fuad Köprülü tarafından neşrolundu. Ve *Evliaçelebi*'ye istinad edilerek, bizzat Dördüncü Murad tarafından yazılmış gibi gösterildi.

Sonra, yine aynı profesör bu şiirin Dördüncü Murad'a değil, « Şair *Aşık* » a ait olduğunu bildirdi :

Karışıklık; *Aşık* tarafından nazma alınmış olan bu varsağı'ya Dördüncü Murad tarafından da bir nazire yazılmış olmasından ve bu nazire den bir parçanın, *Evliaçelebi*'de Murad IV adına kayıtlı bulunmasından ileri geliyordu [1].

Böylelikle XVII inci asrın başlarında yaşadığı ve sarayla alâkadar olduğu öğrenilen bu halk şairinin hayatına ait bir başka bilgi elde edilemedi. Ve *Sadettin Nüzhet Ergun* tarafından bu şair için bir kitap da neşredilmiş olmasına rağmen bu yoldaki bilgimiz daha ileriye gitmiş olmadı [2].

Sadettin Nüzhet Ergun, bu kitabında Fuad Köprülü'nün *Aşık* hakkında verdikleri malûmatı aynen kaydetmiş ve *Aşık*'a ait elde edilen 22 manzumeyi de neşrederek; bu manzumelerden onun edebî şahsiyeti, şöhet, tesirleri ve hayatı hakkında neticeler çıkarmaya çalışmıştır.

Böylelikle, şairin devrinde epiy bir şöhet kazanmış, saray muhitinde de tanınmış bir kimse olduğu; kendisine Dördüncü Murad'dan başka Kul-oğlu, Kul Mustafa, Gevheri, *Aşık Ömer*, Karacaoğlan gibi halk edebiyatçı-

[*] Bu yazının epeyce noksan ve tertip hatalarile dolu bir şekli daha önce İstanbul - *Kültür haftası* mecmuasının 20 inci sayısında (27 Mayıs - 1936) intişar etmiştir. Burada aynı araştırmayı o zamandanberi elde edilen yeni bilgi ve maddelerle bütünleyerek neşrediyoruz.

[1] Fuad Köprülü: *On birinci asra ait bir varsağı. Hayat mecmuas.* Sayı: 40. Ve XVII inci asır sazşairlerinden Gevheri. S. 5-6 Ve Evliya Çelebi: *Seyahatname*. C. 1. S. 249 - 250.

[2] Sadeddin Nüzhet: *Aşık*. Sühlet kütüphanesi, 1933.

ızın bellibaşlı ustaları tarafından da nazireler yazıldığı tahmin edilemiştir [3].

Benim, eski bir mecmuada bulduğum; bu şaire ait tarihi bir türkü, gerek şairin hayatı ve gerek Sultan İbrahim zamanında başlayan meşhur "Girid Savaşı" hakkında bahse değer bir vesika teşkil etmektedir [4].

Bu türküye göre şair Aşık, Dördüncü Murad'dan sonra (Deli İbrahim) zamanında da yaşamış ve (1055) de başlayan Girid savaşında bulunmuştur. Savaş için saraydan uzaklaşan ve kahramanca döğüşen bu halk şairimizin birçok eşleri gibi Türk ordusuna mensup olduğu muhakkaktır.

(H. 1055) de, Girid'de Hanya'nın zaptı ile neticelenen ve tam elli beş gün süren Türk muhasarası, nasıl Türk savaşçılığı bakımından büyük bir şerefi hatırlatıyorsa . . bu savaşta yurd ve millet için döğüşenlerden biri olan şair Aşık'ın « Girid türküsü » de Türk askerinin millî şeref uğrunadaki eşsiz fedakârlığını ve savaşı kazanmaktan doğan haklı ve muhteşem gurur ve sevincini öylece ortaya koymaktadır :

Türki i Girid

Girid defterleri irsal olundu
Cümle adüvlerin bağı delindi
Top tüfek sesinden inledi dağlar
Venedik kralı âhedüp ağlar
Gaziler kılıcın alur destine
Eli beğ günde Girid üstüne
Macar kralına gönder ricali
Akdeniz'de fethetlerse (?) Maltayı
Yağ ey sâdetlü sultanım yağ
Havada kuzgunlar süzöldü lege
Garib Aşık bunu böyle der idi
Bia. eli beğinde aldık Girid'i

Hâki izsetinde bil padişahım
Sen gül gibi açıl hey padişahım
Yanar ateşlerden açılır b-ğlar
Akar gözlerinden sel padişahım
Cümlenin muradı küffar ka-dına
Ser verüb seraldı kul padişahım
Haraç versün deyü gedâsı bayı
Andan (5) İslâmbolu al padişahım
Hak dinimüz batula dönmez hâşş
Öle (6) malûm olsun bil padişahım
Kalmayub düşmanın bağı eridi
Gayet mübarek'dür hal padişahım

[3] Sadeddin Nûzhet Er-
gun, 933 de neşrettiği bu kitaptan
sonra, 936 da negre başladığı *Türk
şairleri* isimli büyük eserinin *Aşık*
maddesinde de tekrar bu şair hak-
kında malûmat vermektedir. Esas
itibarile kitabının bir hülâsası de-
mek olan bu yazıda fazla olarak bi-
zim "Kültür haftasında neşrettiği-
miz "Girid türküsü," ile "Aşık, ın
yedi şiiri daha bulunmaktadır. Mu-
harrir bizim makalemize istinaden
Aşık'ın, Türk ordusuna mensup şair-

lerden olduğunu zikretmekte ve ken-
disinin de ayrıca şairin 22 ye yakın
şirini elde ettiğini söylemektedir.

Bunlardan başka M. Şakir
Ülkütaşır da, *Ülkü* (C. 3. s.
352-355) ve *Yeni Türk* (sayı: 37)
mecmualarında Aşık'ın bir şiirini
neşretmiştir.

[4] kendi kitaplarım arasında
bulunan bir yazmadan.

[5] *Andan sonra* manasına.

[6] *Öyle*. (Türkü, Rumeli saha-
sında tesbit olunmuştur.)

Fakat bu elli beş günlük fedakârlığın neticesi olarak elde edilen Hâlid'ya; bir anahtar olmakla beraber; bütün Girid'i bize vermiş olamıyordu.

Ve asıl Girid savaşı bundan sonra açılıyor, ordunun fedakârlığına mukabil sarayın ve idare edenlerin beceriksizliği yüzünden uzuyor, müzminleşiyor, sınırları geren, can sıkı, gurur kıran bir hal alıyordu.

Girid'de Hanya'dan sonra, Kandiye önlere, Venediklilerin Türk lere karşı dayanışmalarını ve bu dayanışmalara meydan veren iç bozuklukları - uzası, yüksek zümre tarihçileri dilleri döndüğü kadar yazmaya çalışmışlardır.

Fakat biz Hanya'nın zaptında duyulan sevince mukabil, Kandiye önünde yokyere kırılışın verdiği ızdırabı, Türk ordusunda savaşıyan halk şairinin dilinden de dinleyebiliriz :

Türk i Şarkı

Ağalar beğler zulüm değilmi bize
Kanlar da şaşılar yaralı dağlar
Küffar ile cenkederek hasmâne
Yasak değilmidür şu din i İslâme
Küffar ile cenkedelüm cânile
Dereler de doldu kızıl kan ile
Şol yer neler eder dünde bugün
Yaklaş Kandiye'nin önünde

Demürden yayımsız çekilmez oldu
Gözlerimiz kandan açılmaz oldu
Kılıçları pek çekelim düşmansa
Karıydı küffare bilinmez oldu
Kılıçlar çekilelin intikamile
Sular da bulandı içilmez oldu
Mevlâm fırsat versün bize sonunda
Şehidler mezarından geçilmez oldu.

Bu mısralarda herşeyden önce, savaşı idare edenlere karşı duyulan haklı nefreti okumamak imkânsızdır. En çetin savaşları en kısa bir zamanda kazanmaya alışmış olan bir ordunun şairi Kandiye muhasarasının akıllara sığmaz uzayışına hayret ediyor. Ve bu sitemli sözler savaşıyanlara değil savaşı uzatanlara karşı söyleniyor.

Esasen halk şairlerimizin, türlü savaşlar için söyledikleri destanlarda en ufak bir idaresizliğe ve haksızlığa karşı pervasızca açığa vurdukları nefret duyguları vardır, ki bu destanlarda o devirlerin iç yüzünü gösteren çok yerinde ve kuvvetli tenkitlerin; hükümdarlara bile çatmaktan kendini alamıyan erkekçe haykırışların terennüm edildikleri görülür [7].

Yukarıya yazdığımız ikinci türkünün son dörtlüğünde şairinin adı kaydedilmemiş olmakla beraber biz, bu türkünün de yine Garip Aşık tarafından tanzim edilmiş olduğuna ihtimal veriyoruz. Bu türküde, « Garip

[7] Bu çeşit destanlardan (ki bunlar çok defa örneklerde « türkü - başlığı taşıyorlar.) iki tanesini daha önce negretmişim (Bakınız: N i h a d S a m i B a n a r l ı : H ü k ü m d a r l a r a

çakışan şairler. Ölkü, sayı : 49). Fakat bunların henüz negredilmeyen mühim bir serisini "Halk şairlerinde Türk savaşları", adı ile hazırladığım bir kitapta görmek mümkün olacaktır

Aşık » m « Türki-i-Girid » başlıklı şiiri ile daha üç şiirinin bulunduğu cökde ve (4) numaralı türkünün hemen altındadır [8].

Çok muhtemeldir ki Murad IV ün ölümünden sonra bu (Garip Aşık) da saraydan uzaklaşmış ve (Deli İbrahim) zamanında başlayan Girid savaşında bulunmuştur. Hanya'nın zaptından sonra, Kandiye önünde 23 yıl süren müzmin ve mânasız harpta savaşırken de bu ikinci türküyü söylemek zorunda kalmıştır.

Bu hâdise, XVII inci asrın ilk yarısında yaşadığı muhakkak olan bu kuvvetli şair; niçin asrın öteki şairleri kadar bol şiir söyleyemedi Veya söyledikleri niçin ana yurdda ötekilerin şiirleri kadar yayılmadı ? Sorularını da aydınlatacak mahiyettedir:

Şair Aşık, halk şiirimizin altın devrini yaşadığı o asırda yetişen öteki şairlerden katiiyen geri değildir. Hattâ Sadettin Nüzhet'in pek haklı olarak kaydettiği gibi Aşık, yukarıda isimlerini saydığımız bu devir şairleri üzerinde müessir bile olmuş; onlar tarafından şiirlerine nazireler yazılmıştır.

Herhalde milli şeref uğrunda savaşmak için ana yurddan uzaklaşan ve yıllarca vatandan uzakta kalan şairin birçok şiirleri ve şüphesiz en değerli verimlerinden olan savaş türküleri; 23 yıl Kandiye önünde ölenlerin dudakları arasında gömülüp kalmış olacaktırlar.

Aşık'ın, Sadettin Nüzhet Ergun'un kitabına alınmış olan 22 şiirinden ve « Türk şairleri » nde çıkan yedi manzumesi ile M. Şakir'in neşrettiği bir koymasından başka daha 12 şiiri bu yazının sonunda bulunacaktır [9].

Bu şiirler, şairimizin milli savaşlarda olduğu kadar, gönül savaşlarında da ileri duygular taşıdığını ve duygularını onlara yakışır bir ustalıkla şiir haline getirdiği açıkça göstermektedir.

Ayrıca aruzla yazılmış olan murabba, şairin XVI ıncı asırdanberi halk edebiyatımıza tesire başladığı görülen Divan Kültürü'ne de yabancı kaldığını ortaya koyuyor

*

Aşık ile birlikte Girid Savaşı yıllarında yaşayan iki halk şairi daha bize bu savaşın milli hatıralarını nakletmektedirler [10].

[8] Kendi kitaplarını arasında bulunan bir yazmadan.

[9] Bunlardan dört tanesi gene kendi cöklerinden çıkarılmıştır. (5) numaralı türkü ile (6) numaralı murabba Nevşehir belediye doktoru bay Hayri'nin elinde bulunan bir cökten alınmıştır. Diğer altı tane-sini de kendilerinden recam üzerine halk edebiyatımızın kıymetli ve mu-

tevazi araştırmacı bay Vahid Lütfu tarafından gönderilmiştir.

[10] Bay Hayri nin lütfen bana göndermiş olduğu; Aşık'a ait iki şiirin buldukları cökde, Girit harbi için söylenilmiş üç türkü daha vardır, ki Aşık'a ait şiirlerle bir arada bulunmaları da yukarıdaki düşüncelerimizi kuvvetlendirecek mahiyettedirler.

Bunlardan Üsküdarî'nin türküsü, gazilere gayret vermek, onları heyecana getirmek için tanzim edilmiş gibidir [11].

Türki 1 Üsküdarî

Girid için emir geldi çünkü oldu yazılar
Merd oğlu merd olan yiğit böyle günü örüler
Çünkü kurban için doğar anadan koç kuzular
Hazır olun din yoluna cenk edelim gaziler

O! küffarı bed fiâlin bu yıl yayı yasılır
Hak emriyle Kandiya'dan kısmetleri kesilür
Gazi olan yiğitlerin tigi arşa asılır
Hazır olun din yoluna cenk edelim gaziler

Merd yigidin satarası (eksikdir) açılır
Merd ile nâmerd olanlar o mahalde seçilür
Şehid olan gazilere hulle donlar biçilür
Hazır olun din yoluna cenk edelim gaziler

Merd olanlar terkeylemez gayretile arını
Din yoluna sebül eder elde o'an varını
Âsumane çık ra'ım kâfirlerin zararını
Hazır olun din yoluna cenk edelim gaziler

Üsküdarî bu mahalde hâtmîdelim sözümüz
İngöral-h dü eihanda daima ek yüzümüz
Şehid olan hulle giyüb tel takınsun gazimüz
Hazır olun din yoluna cenk edelim gaziler

« Keşfi » nin türküleri ise bize, Köprülü Zade Fazıl Ahmed Paşa'nın işe el atması ile 1669 da parlak bir zaferle neticelenen Girid Savaşı hakkında daha esaslı bilgiler vermektedirler.

Bu türkülerde, Girid zaferinin halk dili ile söylendiği için birkat daha güzelleşen ve büyükleşen kahramanlık destanı vardır.

Girid Savaşında, Kandiye muhasarasının son günlerinde Fransızlar, büyük bir donanma ile Venediklilere 6000 kişilik bir yardım kuvveti göndermişlerdi. Fakat Fransız askerleri karaya çıktıklarından beş gün sonra

[11] Bu Üsküdarî ile aşağıda iki türküsü görülecek olan Keşfi'nin Girid savaşı için söyledikleri bu türküleri daha önce *Kültür hattası* mecmuasında (sayı: 20, sahife: 372 — 374, mayıs 1936) tarafımdan negredilmişti.

Ancak aradan geçen kısa zaman zarfında bu yazıyı görmeğe vakit bulamamış olacağız ki kıymetli meslekdaşım Fevziye Abdullah; XVII inci asır sazailerinden Üsküdarî ve

Keşfi hakkında yazdıkları iki makaleye bu türküleri de kayt etmişlerdir (*ülkâ* sayı: 44, sahife: 119 ve sayı 50, sahife: 117).

Fevziye Abdullah, birinci makalesinde; içinde Üsküdarî ve Keşfi'nin şiirlerini bulduğu mecmua; da tavsif ediyor, ki bu tavsife göre Nevşehir belediye doktoru bay Hayrî'nin bize bir kopyesini göndermiş olduğu mecmua ile bu önk arasında büyük bir benzerlik göze çarpmaktadır.

büyük bir mağlûbiyete uğramışlar, çok ağır zayılat vermişlerdi.

Bu arada IV üncü Henri'nin torunu ve XIV üncü Louis'nin veliahadı olan Duc de Beaufort da 600 adkadaşı ile birlikte Türkler tarafından öldürülmüştü [12].

Bir taraftan, Türk askerleri Fransızların savaştan kaçarken gösterdikleri ustalığı anlatmak için :

— Fransızların kılıçları kısa fakat çizmeleri uzun.

diye vezizeler yaratırlarken bir taraftan da aynı ocağı saz şairleri büyük zaferlerini türlü türküler ve destanlarla terennüm etmişlerdi.

İşte, Keşfi'nin türküleri Üsküdarî ve Aşıkinkilerle birlikte bize bu şanlı Türk savaşını bir defada halk dilinden ve halk edebiyatından dinleyebilmek zevkini tattıracak olan çok değerli vesikalardandır :

Türki i Keşfi

Sadı: âzam hazretleri bahadır
Lutfü ihşan edüb melikülkadir

Bağlayınca kal'anın savağına
Külâelerin yıkdılar başına

Umum üzre cenge verildi rıza
Bir tarafda olmamaşdur bu gazı

Küffar askerine iş oldu yaman
Vire edüb çağırdılar el'aman

Keşfi gazilere duâ kılıcı
Şöyle urdular kâfirlere kılıcı

Girid ceziresin aldı cengile
Kal'asını yıkdı top tütengile

Ağu katdı kâfirlerin aşına
Balyemez toplardan çıkan sengile

Gaziler bu edüb etdiler feza
İmdat için gelen ol firenk ile

İtdüğü hiyleye oldu peşiman
Cümlesi yeknefes bir ahengile

Kılıç eti keser dua kılıcı
Türabı boyandı kızıl rengile

Türki i Keşfi

Fransız kiralı oğlun gönderdi
Cenge dayanmayub yüzün dönderdi

Çevirdiler ilerüsün gerisin
Netice bozdular küffar çerisin

Venediğe imdad ederim sandı.
Bir andan Fransız askeri sındı

Tigden geçirdiler hele yarusın
Katledundu kiralzadenin kendi [13]

Aşık'ın şîirleri

El diline bakub nefis incitme
Bana dürlü dürlü cefalar itme

Garip yigît yarın anar eğlenür
Sensiz yola gitmem yolun bağlanur

El dili yamandır hey karagözüm
Ayrılık gümandır hey karagözüm

Âdet budur yare varan söylenür
Dağbaşı dumandır hey karagözüm

pire Ottoman. C: 11.

4. Ch. Dezobry : *Dictionnaire cénéral de Biographie et d'Histoire.*

[13] Bu türkünün sonu, cönkün o parçaları taşıyan yaprakları ile birlikte kaybolmuş bulunuyor.

[12] Girit savağı ve «Keşfi» nin tärküsünde bahal geçen Duc de Beaufort için bakınız:

1. *Naîma*: C. 4, 5, 6. *Rapid*: C. 1.

2. *Ahmed Refik. Köprülüler*,

S: 61.

3. *Hammer: Histoire de L'em-*

Seni bana verüb Mevlâ ganidir.
Gel bana rahmeyle vuslat sonu var
Düşmez *Aşık*'ına yad gibi bakmak
Kişi sevdiğine sarulub yatmak

Aşkınla dutuşub ciğerim yanar
Görüşmek hamandır hey karagözlüm
Kırpığın okunu daima atmak
Derlere dermandır hey karagözlüm

II

Dünyayı gezdim dolandım
Tatlı canımdan usandım
Kaçan döndüm yare bakdım
Gezdim her belâyı çekdim
Hilâl kağı keman değil
Be yarenler yalan değil
Kullar başına gelmesün
Hak düşmanına vermesün
Bana inanamayan varsun
Neler çekdiğimi görsün

Ayrılık gibi derd olmaz
Ayrılık gibi derd olmaz
Gözümden kanlı yaş dökdüm
Ayrılık gibi derd olmaz
Zülfün abir zaman değil
Ayrılık gibi derd olmaz
Kimse göz yaşı silmesün
Ayrılık gibi derd olmaz
Aşık'ın yüreğin yarsun
Ayrılık gibi derdalmaz

III

Oku arzubbâlim ey hublar şahı
Rahmedüb hâlîme eyle nigâhı
— Etdin bana ey kağı keman [14]
Dehirden elçekdim usandım haman
Ben seni sevmişim dil ile candan
Elçekdim canımdan hem de cihandan
Aşık'ın çekdiğün Mevlâsı: bilür
Sanma kim bu hüsnün böylece kalur

Biçare baş açub divâna geldi
Düşdü gönül sana dermana geldi
Takatim tak oldu yandım el'aman
Kendi katline dil fermana geldi
Bir bûse lutfeyle gonca dibenden
Bir canım var sana kurbana geldi
Her kişi etdiğin elbette bulur
Solar güfün vakti hazâna geldi

IV

Delî gönül biriyle nazın olur
Her kez etdiğini mahşerde bulur
Âh efendim bana bin naz idersin
Kıyamete degin cefa idersin
Garib *Aşık* yârin uzakdan bilür
Kişi sevdiğinden gurbette kalur
Garib *Aşık* aydur buldum cezamı
Garib *Aşık*'ın gözün süze mi

Aşık'ın gördükçe âheder kalur
Sen de (bana) etdiklerin bulasın dîlber
Gayrısın gördükçe ana gidersin
Bana etdiklerin bulasın dîlber
Âhetse ağlasa tahammül mü kalur
Sen de bencileyin kalasın dîlber
Ben gideyim bu dünyada gezemi
Sen de bencileyin kalasın dîlber

V

Yine divaneyâ döndürdü beni
Gamzelerin okdur gözlerin hûnî
Nice bir yanayım bağrın taş mıdır
Bilemedim hayal midir düş müdür
Dedim çevreyleme dostum el'aman
Şöyle hercaidir ol ebru keman

O zalim aklımı aldı da gitdi
Bu dertli sinemi deldi de gitdi
Hiç demez ki gönülcüğün hoş mudur
Doyamadım dostum geldi de gitdi
A zalim yok mudur göğsünde iymân
Bendesin ferdaya saldı da gitdi

[14] Noktalı yerler altında da boğtur.

Afitâba benzer ol mah yüzleri
 Aklın aldı yârin şirin sözleri
 Vefa gelner *Aşık* ol perizaddan
 Yanımda otururken ol çeşmi fettan

Aşıkı öldürür elâ gözleri
 Gül gibi yüzüme güldü de gitdi
 Ciğer kebab oldu hecr ile oddan
 Bilemem nereye noldu da gitdi

VI

Bir lebi Şirin için ustadın oldum
 ben senin
 Ağınalık niyyet etdim yâdin oldum
 ben senin
 Dönmüşem Mecnun'a başdan aklımı
 zâyeyledin
 Ârû namusdan çıkardın halka rüsvay
 eyledin
 Aşıkım hem sadıkım rakib sözüne
 uyamam
 Gözlerimde suç var amma bakdığışın
 kıyamam
Aşık aydur komadın hiç zerrece
 dermanımı
 Ne ezâlar eyledin âh çok incitdin
 cânımı

Geçmedi makbule hiç Ferhad'ın oldum
 ben senin
 Ey gönül sen suçlusun celladın oldum
 ben senin
 Kimse sırrım bilmez iken âleme
 şayeyledin
 Ey gönül sen suçlusun celladın oldum
 ben senin
 Aşk elinden derdliyim kimseye derdim
 diyemem
 Ey gönül sen suçlusun celladın oldum
 ben senin
 Dostlarım öldürseler helâl ederdim
 kanımı
 Ey gönül sen suçlusun celladın oldum
 ben senin

VII

Aşkın rûzgârı esdikce serde
 Âdemi uğratur her dürlü derde
 Eğer bendesinden ruhi revânım
 Ne mümkün isterse vermemek cânım
Aşık der ki aşk katârın yedmeğe
 Güzeller kalbini hamır etmeğe

Dil gibi meve urur derya olur mu
 Aşkı dilber gibi sevda olur mu
 Hışm edüp çatarsa kaşı kemânım
 Ol şahin emrine hiç lâ olur mu
 Muhabbet râhına doğru gitmeğe
 Simü zerden eyü kimya olur mu

VIII

Efendiñin rahmi yoktur kuluna
 Canım kurban olsun yarım uğruna
 Yarım ile bir meclisde otursam
 Mestolub da kendi kendim yitirsem
 Ben üşenmem yârin ismin öğmeden
 Akşamlayın sarsam belin doymadan
Aşık inansmam yârin andına
 Yâr da teslim etse kendin kendime

Doldurup kâseyi demez içindi
 Ko desünler şu biçare göçündü
 Lisanıma yahşı kelâm getirsem
 Desem dilber ak göğsünü açındı
 Çözebilsem ak göğsünü düğmeden
 Uyansa da dese dilb-r kaçındı
 Bendeyledi beni kendi kendine
 Dese canım işte belim koçundu

IX

Âh efendim ak gerdanda salınanlar
 tel midir
 Ben dururken eller sarsın gül tenin bu
 yol mudur

Aşıkı başdan çıkarın hemen tatlı
 dil midir
 Ne belâdır senin aşkın beni mecnun
 eyledi

Ah efendim ah sultanım yeter etdin naz bana	Ölürüm ayrılmam senden cihan gelse bir yana
Bana nisbet tûti hanım zülfün dökmeğ her yana	Ne belâdır senin ağkın beni mecnun eyledi
Ah efendim âşk oldum gerdanında benine	Miskû anberler mi saçmış tayan nâzik tenine
Pek nazlanma düşürürler seni <i>Âşk</i> eline	Ne belâdır senin ağkın beni mecnun eyledi

X

Behey elâ gözlü dilber Başın için doğru söyle	Hemen vaz geçdin mi benden Hemen vaz geçdin mi benden
Bâlû sükkerdürür sözün Söylesene iki gözüm	Yakdı beni girin nazın Hemen vaz geçdin mi benden
<i>Âşk</i> olan eder kını Gayet tenha buldum seni	Ergür muradıma beni Hemen vaz geçdin mi benden
Yar bağçende gülün var mı Bu gece sarılalım mı	Gül dibinde yolun var mı Hemen vaz geçdin mi benden

XI

Tanrının arslanı Ali Seyid gazî gibi velî	Gazilik içinde yolu Anlar da sevdi güzeli
Halil murad alub geldi Yusuf Züleyha'yı sevdi	İsmaili kurban verdi Biz de severiz güzeli
Getirmem gönlüme gussa Tur dağında yatan Musa	Gökden yere iner İsa Anlar da sevdi güzeli
Ferhad çün dağları deldi Aллер Veliler sevdi	Şirin'in yolunda öldü Biz de severiz güzeli
Gördü <i>Âşk</i> neler okur Ömer, Osman, Ebubekir	Dili bülbül gibi şakır Anlar da sevdi güzeli Biz de severiz güzeli

XII

Küçücükden bir yar sevdim Ne meclisinde oturub	Ne öpdüm ne koçabıldım Ne bir bâde içebıldım
İnandım yârin andına Dolaçdım kâkül bendine	Beni kul etdi kendine Ne kurtulub kaçabıldım
Gönül olmaz evemesin Ben dilberimin düğmesin	Çatma kaşını eğmesin Ne çözüb ne açabıldım
<i>Âşk</i> gider doğru yola Ne de gezebildim ele	Bülbülün arzusu güle Ne yardan vaz geçebıldım,

Not :

(*Âşk*) ın burada negrettiğim şiirlerinden altı tanesini bana göndermek iktifunda bulunan Bay Vahit Lutfi, bunlardan (9), (10) numaralı manzumelerin *Âşk* a ait oldukları hakkında şüphe ettiğini de mektubuna kaydetmişti.

(12) numaralı manzumeyi ise kendisinin *Alpullu* mecmuasının altıncı sayısında; Halk şairleri hakkındaki uzun bir tetkiki arasında; negredeceğini ve bu mecmuadan bir nushayı da bana göndereceğini bildirmişti.

Ancak nusha çıkmamış olacak, ki henüz bu değerli yazıyı görmek fırsatını elde edemedim. Bu münasebetle *Âşık*'ın bu şiirini de buraya ilâve etmekte bir mahzur bulmadım. N. S. B.

SÜĞÜDLER BOYUNCE...

*Süğüdlər boyunca, yurdumda seni
Arayıp dolanan seller benimdir.
Bir ince pınara gölge salup ta,
Yüzünü gizliyen dallar benimdir.*

*Hangi dal bilirsin, yolun üstünde
Bir çiçek açmasın, seni görsün de ?
Kâhi ince dalda, kâhi göğsünde
Açan burca burca güller benimdir.*

*Deli rüzgârlarım esen günümde
Başımı alıp ta yürüdüğümde,
Omuzunda bir lüle saçken, önümde
Yol olup uzayan teller benimdir.*

*Her akşam, bir nöbet örseler tasam:
Dışımda meltemler, içirimde; sam,
Ne çıkar, ömrümce seni bulmasam :
Türkünü çağırın diller benimdir.*

*Banarlı, şaşar mı seyri yolunun ?
Göklerde dolanan ay gibi dolun
Bir gelin hâliyle Anadolu'nun
Bağına yaslanan iler benimdir.*

Osmanlı İmparatorluğunda Çiftçi Sınıfların Hukukî Sitatüsü

Ömer Lütfi Barkan

Bundan evvelki yazılarımızda Osmanlı imparatorluğunun *raiyeti* ile Ortazaman Garbî Avrupa devletlerinin *serfini* mukayese ederek, serfin hukukî sitatüsünün karakteristik vasıflarını teşkil eden senyörlük haricinden evlenme memnuiyeti, mirâsın senyöre ait oluşu, senyörün serfi üzerinde muhâkeme etmek ve ceza vermek hakları ve keyfi denilebilecek bir şekilde serfin angarya mesaiye ve tekâlife tâbi tutuluşunu Osmanlı imparatorluğunda ancak *Kulluklarda* ve toprağa yerleştirilmiş köleler arasında görebiliştik. Filhakika; resmen azad edilmedikçe bu gibi hukukî mezuniyet ve iktidarsızlıklardan kurtulup hür köylüler arasına karışmayan serf, sahibine karşı şahsî bir tabiiyet bağıyla bağlı bulunuyor ve hukuken hür bir adam sayılmıyordu.

Bu yüzden hür adamlar arasındaki davalarda şahadetleri makbul bulunmadığı gibi, efendisi tarafından azad edilmedikçe, dinî vazifelere veya herhangi bir mesleğe kabul edilmesine de imkân yoktu. Bu vaziyette, S erf her zaman sahibine iadesi gereken bir kaçak köle idi.

Hür bir adamın serfliğe düşmesi veya kendisini serf olarak bir kliseye bağışlamasile kaybettiği haklarla, efendisinden hürriyetini satın aldığı, resmen azad edildiği zaman kazandığı hürriyet hali, bize serf olan köylü ile hür olan köylü arasındaki farkı göstermişti. Halbu ki, Osmanlı imparatorluğunda çiftçiler, böyle azad edilmiş olanlarla olmıyanlar gibi, iki ayrı *hukukî makule* halinde ayrılmış değildir. Bütün çiftçi sınıflar, hürriyeti kaybetmiş veya henüz satın almamış olan bir insanın hukukî maduniyetlerinden kurtulmuş bir halde bulunmaktadırlar. Bu itibarla, imparatorluk nizamını çiftçi sınıfları için toptan bir azad olma l'affranchissement gibi telâkki edebiliriz.

Bu bakımdan Osmanlı imparatorluğunun kurulduğu memleketler üzerinde yaşayan çiftçi sınıfların hukukî ve sosyal sitatülerinde imparatorluğun teşekkülüyle husule gelen farkı iyice tebarüz ettirmek lâzımgeldiği gibi; Osmanlı imparatorluğuyla aynı zamanda yaşamış komşu memleketlerde köylünün bu hürriyeti meselesinin ne halde bulunduğunu da gözden geçirmek bize bu noktada faydalı bir mukayese yapmağa medar olacak.

tır. Bu mukayese neticesinde görülecektir ki, köylünün hukuki sîtatüsünde filhakika, bir hür adam olma veya olmama meselesi mevcuttur.

Nitekim, tetkik ettiğimiz Garbi Avrupa memleketlerinde de serflik esaretin, kolonluğun, şarta muallak azadlığın, ihtiyarı olan serfliği kabul etmenin neticeleri olarak uzun müddet zenginleştikten sonra XIII üncü asırdan itibaren, hem mahiyetini hem adedi kıymetini değiştirmeye başlamıştır. Filhakika, bidayette yalnız şahıslara ait olan bağılıklar bir müddet sonra, toprağa göre tayin edilmeğe başlamış ve doğuşla birlikte, bazı topraklar üzerine yerleşmek de serfliği icabettirir olmuştur. Diğer taraftan, ziraat rejiminin değişmesi, kiralık otoritesinin tesir sahasını gittikçe arttırması ve diğer ekonomik âmiller tesirile serfliğin karakteristik mükellefiyetleri ehemmiyetlerini kaybettikleri gibi, usulüne tevfikân tanzim edilen ve mühürlenmiş azadlık fermanları da serfleri ayrı ayrı veya köyce azad ederek serfliğin ortadan kalkmasına doğru umumî bir hareket doğurmuştur. Bittabi, bu kadar umumî olan bir hareketi ne senyörlerin dinî ve ahlâkî hislerine ve hayır iradelerine, ne de serflerin gittikçe daha ağır hisseden bir aşağı sınıf maddunîyetinden kurtulma hususundaki azimlerine atfetmek doğru olamaz. Bütün bir asalet sınıfını: bu kadar kuvvetli imtiyazlardan vazgeçmeğe sevkeden ekonomik ve sosyal sebepler olsa gerektir.

Filhakika, bu azadlık senedlerinin çoğu uzun pazarlıklardan sonra ve ekseriya para mukabilinde bahşedilmiş, daha doğrusu satılmıştır. Bu sıralarda mallı buhran içinde bulunan senyörler, ekseriya bir kısım serflerinden zamanla edecekleri istifadeleri peşin para mukabilinde terketmektedirler ve yeni şartlar içinde, serf kalacak köylülerinden edecekleri istifadeden bu peşin menfaatleri daha kârlı bulmaktadırlar. Bu hususta, eskiden köylünün angarya mesaisi ile işletilecek hususî malikâne kısmı gayet büyük ve bu yüzden köylüden istenilecek hizmetler vergilerden daha fazla iken, bu doğrudan doğruya senyör tarafından işletilen kısmın vüs'atini ve ehemmiyetini gittikçe kaybetmesi dolayısıyla, angarya suretile çalışmalara artık eskisi kadar lüzum kalmamasının yani ziraat rejiminin ehemmiyetli tesirleri olduğu gibi; Prusya, Polonya ve Rusya gibi bir kısım Şarkî Avrupa memleketlerinin mütemediyen kolonize edilmesi, yeni şehirler, sahalar tesisinin muhacerata yol açılmasının da rolü büyük olmuştur.

Bu suretle XIII üncü asırdan itibaren, muhtelif âmillerle servaj yavaş yavaş azalmağa başlamakla beraber, 1789 inkilâblına kadar Fransa'da henüz hürriyetini satın almamış çiftçiler bulunmakta idi. Şarkî Avrupa memleketlerinde ise, servaj daha uzun müddet devam etti. Prusya'da 1807 tarihli kanun serf kalmadığını ilân ediyordu. Bu meyanda o zamana kadar hâlâ mevcut olduğu görülen serfe mahsus mükellefiyetlerden, malikâneyi terkedebilmek için alınacak müssadeye verilen para (abzugsgehd)

senyörün evinde hizmet (gesindedienist), evlenmek ve bir sanat öğrenmek için müsaade almak mecburiyetleri kaldırılıyor [1]. 1821 de senyörün, köylünün işlediği topraklar üzerindeki yüksek mülkiyet hakkı ilga edilerek köylünün tam mülkü haline girebiliyor. Fakat, bunun için de köylünün bu hakları ya para vererek satın alması, yahut kullandığı toprağın, müşterek ve istifade edilmeyen orman ve meraların bir kısmını mülk olarak senyöre terketmesi lâzım geliyor.

Avusturya - Macaristan imparatorluğu dahilinde de, köylünün serfliğe aid kayıd ve mükellefiyetlerden kurtulması için uzun müddet mücadele etmek lâzım geldi. İlk defa, 1783 de Transilvanya'da ve 1785 de Macaristan'da servaj kaldırılmak isteniliyor ve bu maksadla istediğiyle evlenmek ve sanat öğrenmek hususunda, o zamana kadar serbest olmıyan köylü, artık sadece senyörüne haber vermek şartıyla serbest kalıyor. O zamana kadar, her sene on dört yaşını doldurmuş gençlerin seçilerek doğrudan doğruya senyörün hizmetinde 3 : 7 sene kadar çalışmağa mecbur edilmesi (gesindedienist), yalnız anasız ve babasız olanlara inhisar ettiriliyor, senyörün serfi üzerindeki sivil ve cezai kaza salâhiyetleri kontrola ve tahdidata tâbi tutuluyor. Bununla beraber; köylüsünün senyörüne karşı ödemeğe mecbur oldukları vergilerle angaryaların tanzimi veya tamamen satın alınarak köylünün serbestce toprağının sahibi olması için 1848 köylü hak hareketlerini beklemek lâzımgeliyor.

Rusya'daki servajın tırhi de hür olan ve olmıyan köylü arasındaki farkı tebarüz ettirmek hususunda dikkate şayanıdır.

Bidayette XVI nci asra kadar, Rusya'da köylü hukuki bakımından hür sayılmakta idi. Köylü, her sene hususî bir mukavele ile beylere bağlanarak onların toprakları işler, fakat zamana bitince bırakıp başka bir yere gidebilirdi. Bir müddet sonra, kuvvetle teşekkül etmeğe başlayan devlet, vergilerin muntazam toplanması ve beylerin devlete karşı olan mükellefiyetlerini iyice ifa edebilmesi için köylünün serbestce yer ve senyör değiştirmesine mâni olmak mecburiyetini hissetti. Bu yüzden, ilk defa olarak 1597 tarihli emirname, beylere beş senedenberi malikânen ayrılmış olan serflerini arayıp bulmak ve geri götürmek hakkını tanıdı. Dikkate şayan bir hâdise olarak, diğer memleketler köylüsü serfliğin bağlarından yavaş yavaş kurtulmak üzere bulunduğu bir sırada, Rusya'da yeni ve son derece şiddetli bir toprak köleliğinin esasları atılıyordu. Bu suretle, toprağa bağlanan köylü yavaş yavaş insanî olan haklarından bir çoğunu kaybetmeğe mahkûm bulundu.

Filhakika bir müddet sonra arazi tahrirlerinde herhangi bir senyörün malikânesine demirbaş eşya gibi kaydolunan köylülerin, bir daha o ma-

[1] Henri Séc. *Esquisse d'histoire du régime agraire en Eu-*

rope aux XVIII et XIX e siècles. Paris, 1921. p. 223.

likâneyi terketmeleri, başka iş ve meslek sahibi olmaları menedildi. Bida-yette yalnız toprakla birlikte alınıp satılan köylüler, bir müddet sonra topraktan ve hattâ ailelerinden ayrılarak satılabilir bir köle haline gel-diler. Bu suretle, âsillerin malikânesi küçük bir devlet haline girdi. Asıl mülk sahibi kendi adamlarını muhakeme ediyor, cezalandırıyor, ağır hiz-metlere veya Siberya'ya sürülmeğe mahkûm ederek memurlarına teslim ediyor. İdarî makamlar ve mahkemeler köylünün senyörüne karşı olan her türlü şikâyetleri dinlemekten menedilmiş bulunuyor. 1762 de bile he-nüz serfini ödürececek olan senyörüz cezalandırabilecek bir kanun ve ma-kam yok. Köylü, haftada üç gün angarya suretile senyörü için çalışmağa, mahsulünün büyük bir kısmını aynen hediye olarak ona takdim etmeğe mecbur. Serflerin % 7 : 10 nu şatolarda hususî hizmetkâr vaziyetinde kul-lanılmaktadır. Bu suretle hususî hizmetler için yetiştirilen serflerin ay-rıca alınıp satıldığı, değiştirildiği de görülmektedir. 1801 tarihli Mosko-va gazetelerinde, maddî ve manevî evsafı, elinden gelen işler ayrı ayrı zikredilen berber, arabacı ve sair uşakların satılık olduğuna dair ilânlar kaydedilmiştir [2]. Filhakika, ikinci Aleksandr, 1861 de Rus köylüsünü serflikten azad etme projesini imza ettiği zaman yalnız hususî hizmetçi vaziyetinde bulunan serflerin adedi bir milyonu buluyordu. Köyünü ter-keden veya başka başka hizmetlerde çalışanlardan senyör bir kira ve taz-minat (obrok) alıyordu. Rus köylüsü kendi sahiblerine karşı olan bütün bu mükellefiyetlerden kurtulmak için, hürriyetini satın almağa veya bir kısım topraklarını senyöre terketmeğe mecbur kaldı. Gerçi, lâzımgelen parayı, umumiyetle devlet tedarik ederek toprak sahiblerine verdi ve bu sebeble köylünün tamamen serbest kalabilmek için bu defa devlete vermeğe mecbur bırakıldığı taksitler o zaman yapılan hesablara göre ancak 1934 senesi bitiyordu.

Görülüyor ki; Osmanlı imparatorluğunda raiyet esas itibarile devlete aid telâkki edilen bir toprak üzerine yerleştirilmiş bir kiracı, *toprağa bağ-lı bir kolon olmakla beraber; bu bağlılıklar ve mükellefiyetler hiçbir za-man tetkik ettiğimiz memleketlerdeki soysuzlaşmış ve şahsileşmiş tâbil - yetler şeklini almamıştır*. Bu hususta, merkezî devlet otoritesinin mer-kezden azl ve nasb edilir memurları, müfettiş ve kadılarile daima kuvve-tini hissettirmiş olması kadar, imparatorluğun *toprak mülkiyeti telâkki-sini ve ziral rejimi organize edilmiş tarzını* da hesaba katmak lâzımdır.

Filhakika, Osmanlı imparatorluğunda *Sahibi Arz* veyahud *Sahibi Ra-iyet* sıfatile köylünün karşısına çıkan kimselerin, tam manasile ne arzın ne de râiyetin sahibi olmadıkları ve bu sıfatları ancak son derecede teş-

[2] Henri Sée, zikredilen eser
d 184. Eugène Schkaff,

Sa question agraire Russie. en
Paris, 1923.

kilâtlı ve merkezîyetçi bir devletin memuru sıfatı ile haiz buldukları muhakkaktır. İmparatorluğun her tarafta tamim ettiği idare adamı ve asker tipi olan timarlı sipahi ne bir Derebeyi, ne de yerli toprak asaletini temsil eden bir toprak zengini değildir. Belki, bir Derebeyi veya toprak beyi olmağa namezddir ve imparatorluk teşkilâtı ve hukukiyatı böyle bir sathı mâil üzerinde kendisine has muvazeneyi bulmak için bir mücadele halinde ve bu mücadelede hiçbir zaman katı bir acz göstermemiştir.

Diğer taraftan, tipik ve numunesini Sipahi timarında bulduğumuz imparatorluk devrinin *dirlikleri* de tetkik ettiğimiz memleketlerdeki senyörlük rejimi tarzında organize edilmemiştir. Dirlik sahibi, bu memleketlerin senyörü gibi büyük bir kısım topraklarını bizzat kendi idaresinde işleten bir *çiftlik sahibi* veya ihracat için buğday müstahsili değildir. Bu yüzden, köylünün angarya suretile, bu hususî çiftlik üzerinde çalışmasına muhtaç değildir. O, sadece bir asker ve memurdur. Osmanlı imparatorluğunda çiftçiler, bu itibarla, müstakil ufak çiftçi işletmelerine sahip kolonlardır. Bundan evvelki yazımızda da söylediğimiz veçhile, bazı dirliklerde tesadüf edilen Sipahiye mahsus *Hassa çiftlikler* de umumiyetle bir çift öküzle işlenecek büyüklükte topraklardır ki, bunları Sipahinin mü'krü addetmek doğru değildir. Sipahi bu yerleri ancak kendi memuriyeti zamanında kiraya verebilir, yerine gelen Sipahi her zaman bu çiftliği işlemek üzere geri alabilir. Bu Hassa Çiftlik ile, diğer köylüler eliindeki köylü işletmeleri arasında tasarruf şekli itibarile, mevcut fark, bize Sipahi beyinin veyahud Haslarda Âmilin hakiki toprak sahibi olmadığını gösterir. Filhakika, reâyâyâ ait toprakları sipahi ne kendisi ne de akrabaları için ayırmaktan ve işletmekten şiddetle menedilmiştir. Elindeki Hassa Çiftlik de, vazifeye bağlı bir Beylik Toprak halinde dirlik içinde durur ve gelen Sipahilerin ve ailelerinin toprakla ufak bir alâkalarının devamını mümkün kılar. Fakat bu Hassa Çiftliklere de pek nadir tesadüf edilir ve umumiyetle dirliğin elzem bir parçası bile değildirler.

Osmanlı imparatorluğunda, *Timarların bu şekilde organize edilmiş olması, hattâ mülk topraklar üzerinde bile hâkim olan işletme tipinin müstakil küçük çiftçi işletmesi haline girmesi bu devrin toprak münasebetlerine ve içtimâî nizamına hâkim bir vaka teşkil etmektedir.* Ancak bu sayededir ki, Osmanlı imparatorluğu, Bizans ve Sırb kanunnamelerinde mevzuubahs olan, ekseriyeti haftada üç gün beyin hususî çiftliğinde angarya mesaiye veya hususî hizmetlere mecbur olan ve *böyle bir toprak münasebeti yüzünden*, vaziyeti gün geçtikçe daha fazla kötüleşerek beyinin mülkü haline giren, mirâsı beyine aid bulunan köylü yerine, devletten başka hiçbir kimseye hususî hizmetlere mecbur olmıyan raiyeti ikame etmeğe muvaffak olmuştur. Filhakika, birinci makalemizde gösterdiğimiz gibi, imparatorluk kanunnamelerinde köylü için öşürünü en yakın pazara iletmek ve köyde bir anbar yapmaktan başka hususî bir hiz-

met mevcut değildi. Sipahi için de köylüye bunlardan başka hususî bir hizmet teklif etmek veya parasız yiyecek istemek memnu idi.

Halbuki aynı makalemizde bazı parçalarını naklettiğimiz eski kanunnamelerden ve onlar üzerinde bilâhara yapılan tadilat kayıtlarından istidlâl ettiğimiz veçhile, tavaifi mülûk anarşisi içinde doğup büyüyen imparatorluk kendisine mahsus nizamı tesis edebilmek için koyu bir Derebeylik izlerini taşıyan örf ve detlerle mücadele etmek mecburiyetinde kalmıştır.

Filhakika, Anadolu Beyliklerinde imparatorluk kurulmadan evvel, ayarlayıcı bir devlet müdahalesinin yokluğu yüzünden toprak münasebetleri soysuzlaşmış ve umumiyetle şahsî ve hususî mülk haline girmiş bulunan topraklar üzerinde kiracılık ve ortakçılık gibi geri toprak münasebetleri çoğalmıştır. Uzun Hasan'a, Alâüddevlü Beye ve Kayıbay'a ait tettik ettiğimiz bazı kanunnamelerde, kulluk, salgun vesair angarya mesai ile, muhtelif vesilelerle beylere verilmesi gereken hediyeler, beyleri ve maiyetlerini barındırmak, beslemek mecburiyetini kaydettik. Vergilerden bir çoğunun ayniyat olarak ifası ve bütün bu gibi örf ve âdetlerin bazan nahiyeden nahiyeye değışecek kadar mahallilik ve tenevvü göstermesi de Osmanlı imparatorluğunun daha mütakâmil bir nizamı temsil ettiğini göstermekte idi.

Osmanlıların istilâsından evvel Anadolu ve Rumelindeki hıristiyan memleketler üzerinde yaşayan çiftci sınıfların sosyal ve hukukî statüleri de, birçok bakımdan, Osmanlılık nizamına nazaran çok geri bir nizamı temsil etmekte idi.

Filhakika, Osmanlı İmparatorluğunun kurulmakta olduğu sıralarda Binzans'da ötedenberi toprak zenginleri ile imparatorlar arasında devam eden mücadele, son defa olarak beyler lehine neticelenerek, büyük bir kısım toprakların mülkiyeti ile birlikte devlete ait nüfuz ve salâhiyetler de malikâne sahiblerinin ve kilisenin eline geçmiş bulunuyordu [3]. Bittabi, bu vaziyet karşısında köylünün ekseriyeti gu beylerin tebası haline girdi. Mirası, vücudu ve evlâdları malikâne sahibinin olan bu toprak köleleri, efendilerine ait çiftlikler üzerinde haftada üç gün angarya suretile çalışmağa mecburdular. Herhangi bir kabahat yaptıkları zaman kendilerini muhakeme edecek, hapse koyacak ve cezalandırılacak olan da hep aynı malikâne sahibi idi. İdari, adli ve malî salâhiyetlerle müstakil birer prens haline giren bu toprak sahibi beylerle köylünün münasebetleri, bilhassa son zamanlarda, son derecede bozulmuş, dâimi harpler ve sarî hastalıklarla bu sefalet gittikçe artarak orta halli müstakil çiftci sınıflarının ortadan kay-

[3]P.Boissouade, *Le travail dans l'Europe chrétienne au moyen*

âge par, Paris, 1930, p. 329

bolmasını mucip olmuştu. Çiftçilerin bu suretle ırgatlaşmasını imparatorluğun sukutunda mühim bir âmîl telekki eden salâhiyettar bir müellif, vaziyeti şu şekilde hülâsa etmiştir : « İmparatorluğun can çektiği sıralarda köylü yığımları için ancak bir sahib ve efendiden bir diğerine geçmek nevinden bir değişiklik mevzuubahs olabilirdi. Bu vaziyette, bu kara bahtlıların yeni bir sahib ve efendinin gelişini göreyerek korkudan ziyade ümit beslememesine imkân var mıydı ? » [4].

Sırp İmparatoru kudretli Duşan (1332-1355) zamanına ait olan meşhur kanunnamenin muhtelif maddeleri [5] de köylünün ekseriyetini başkalarına ait bir toprak üzerinde çalışan, imparatora öşür, toprak sahibine mahsulün $\frac{1}{3}$ veya $\frac{1}{2}$ sini veren yarıcılar ve angarya suretile haftada iki gün beyin topraklarını işlemeğe mecbur toprak kölelerinden ve bizzat sahipleri tarafından bu çiftçilere tatbik edilecek ağır cezalardan bahsediyor. Toprağa bağlanmış olan köylülerin yerini yurdunu bırakıp kaçması şiddetle menedilmişti. Yakalanan köylünün saçlarını yakmak, damgalamak, burnunu kesmek umumiyetle tatbik edilen cezalardandı. Büyük çiftlikler şeklinde organize edilmiş olan zirâî rejim, köylünün angarya mükellefiyetlerini ve dolayısıyla şahsî ve keyfî tabiiyetlerini arttırmıştı. Ayrıca müs-tahkem kuleleri ve silâhlı adamları ve tâbileri ile birer senyörlük şeklinde idare edilen bu malikâneler ve bilhassa kiliseye ait bulunanlar, büyük muafiyetlere sâhibdi. O kadar ki, kıralın mahkemesinden kaçıp kilisenin sahasına sığınan bir mücrim oradan geri alınmazdı.

İşte ordusu evvelâ 1371 de Meriç boyunda ve nihayet kat'i olarak, 1389 da, Kosava'da yeni bir dâvayı temsil eden Türk kılıcının zorlu kuvveti önünde mağlûp olduğu zaman vücutleri ortadan kaldırılan muharip-ler, köylüyü bu kadar ağır mükellefiyetler altında tutan beylerdi. Aynı netice, Bulgaristan'da da husule geldi ve bir Bulgar müellifin de, Bulgaristan'daki toprak meselelerinin tarihini tetkik ederken söylediği gibi [6] Türklerin Bulgar boyarlarını ortadan kaldırmasından sonra, Bulgaristan-da mesele halinde bir asillere ait toprak meselesi kalmamıştır.

Şu halde, Türk istilâsından evvel Balkanlarda tatbik edilen geri feodal nizama nazaran, Osmanî İmparatorluk nizamının halk kitleleri için daha elverişli, daha müttekâmil bir içtimai nizam olması lâzımgelir. Türkler, fe-

[4] *Histoire du Droit privé grec - Romain* par Charles - Edouard Zacharial; Paris 1870. p. 129.

[5] Karl kaldec, *Introduction à l'étude Comparative de l'histoire du droit public des peuples Slaves*; 1933 Paris p. 76, 105, C. Jircek, *La civilisation serbe au moyen*

âge, 1920, Paris p. 33. Dr. Franges, *La réforme agraire en yougoslavie*, *Revue internationale d'agriculture* N. 1 janvier 1934.

[6] *Revue internationale d'agriculture* N. VII juillet, 1934 par Y. G. Kovatcheff.

odal beylerle yerli halk arasında yüz yıllardanberi devam eden dâvayı halkın lehine halletmiş gözükyorlar. Bunun içindir ki, halk ilk zamanlarda yeni efendilerile beraberdi. Sınırları geçip Osmanlılar tarafında kendile rine yurd ve selâmet arayan veya sınırların öbür tarafında Türklerin gelmesini korkusuz bekleyen Garb Ortazaman'ının toprak köleleri çoktu. Hudud boylarında karşı taraftan reâyânın gelip yerleşmesi için imtiyazlı mntakalar olduğu gibi, şu aşağıya dercettiğimiz neviden kayıdlardan, anlaşılacağına göre, kandırmak, kolaylıklar göstermek suretile düşman memleketlerinden köylü getirip yerleştirmek hususunda birnevi teşkilât da mevcuttu :

« Mezkûrlar yarar ve gerekli olup şimdiye değin bu nahiyelere reâyâ gelmesine bunlar bais olmağın hukuk ve rusum alınma gelmeyüp menbait dahi Hukukî Şeriye ve Rüsümü örfiyeden muaf olmak şartile *ol etrafı şenlemeğe mültezim olup Darülharptan istimâlet ile reâyâ getirüp temekkûn ettirmek için lâzım* kimsenelerdir deyü Pojaga Sancağı beyi ilâm eylediği Payei Seriri Adâlet Masire arz olundukta mademki şartı meşruh üzere edâi hizmet edip ol cevanibin şenelmesine *bais olup reâyâ getirüp tavattun ettirmeğe sa'y ve kifâyetleri müşahede oluna muaf ve müsellem olalar* deyü ferman olunmağın Defteri Cedide kayd olundu »

Bu itibarla, Türk hâkimiyeti altında geçen zamanı Balkan milletleri için bir Babil Esareti telekki etmek, ancak bütün kuvvetini Türklüğe karşı beslenecek bir kin ve intikam hissinden almak mecburiyetini hisseden garip bir milliyetperverliğin hizmetinde garazkâr bir propagandadan başka bir şey değildir. Türkler, zamanlarına göre, hiçbir yeni bid'at ihdas etmemişlerdir. Bilâkis, eskiden mevcut olan kötülükler ve geri toprak münasebetleri yeni ve kuvvetli bir imparatorluğun kurulması ile ortadan kalkmış, mâna ve mahiyetlerini değiştirmişlerdir. Serbestçe istediği ile evlenmek, mirasını evlâdlarına bırakmak hürriyetini kazanmışlar, şahsî ve keyfî angaryalar - dan, müdahalelerden kurtularak icap ettikçe bir sancak beyinden, bir kadıdan şikâyet etmek üzere iki satırlık bir istida ile Padişah Dîvanına kadar müracaat etmek ve haklarını aramak imkân ve fırsatını bulmuşlardır. Bütün imparatorluk içinde bir tek kitabın ve herkes için daima aynı olan bir hukukun namına zavallı bir köylü kadar, emir ve müsaade ile de olsa, Sipahi veya bir Subaşı'yı, diğer bir kadıyı muhakeme ve mahkûm eden memleketin en hücre köşelerinde merkezin emirlerini yerine getiren kadılar, merkezî devlet otoritesinin mümessili ve her hususta müfettişi vaziyetindedirler ve Derebeylik mahkemelerinde olduğu gibi, mânasız örf ve âdetlere

ve şahıslara göre değil, en sarih ve müsbet kaidelere göre ve büyük bir istiklâl içinde icrayı âdalet etmektedirler.

Şu halde yalnız, toprağa ve vazifeye bağlılık kaidesinin imparatorluk nizamında da muhafaza edilmesi ve bir köylünün istediği yere gidip istediği bir işle meşgul olamaması nazarı dikkati celbetmektedir. Halbuki, bu hususta da esaslı bir değişiklik olmuş ve Osmanlı İmparatorluğunda hiç bir zaman sahibinin kölesi üzerindeki hukukunu andırır bir şekilde raiyete tasarruf edilmemiştir. On dokuzuncu asra kadar Rusaya'da olduğu gibi, serflerin topraklarından ve hattâ ailelerinden ayrılarak satıldığı veya değiştirildiği de hiçbir zaman görülmemiştir. Fikrimizce, Osmanlı İmparatorluğunda köylünün toprağa bağlanmış olması, defterde üzerine bir çift toprak yazılan köylünün o toprağı işliyemeyecek olursa, toprak boş kaldığı takdirde, Sipahisine Çift Bozan akçası namı altında bir tazminat vermesi, tamamille imparatorluk teşkilâtının ve maliye sisteminin icabıyla izah edilebilir bir zarurettir. Şahsî ve hususî bir tâbiyetin, sahibinin kölesi ve kölesinin sâyi üzerindeki tasarrufunun bir neticesi değil, belki son derece teşkilâtî bir devlet nizamının mahsulü bir hukukuâmme müessesesidir.

Filhakika, çok memur ve asker kullanmağa mecbur olan ve zamanın ekonomik ve teknik şartları icabı bu kadar memur maaşını merkezden ve para olarak vermeği imkânsız gören imparatorluk, belli başlı vergi kaynaklarını ve bu meyanda vergi mükellefi köylüyü de ayrı ayrı muntazam ve mufassal defterler halinde kayıt ve tesbit ettirmiş bulunuyordu. Bu itibarla, devlet herhangi bir hadımına bir maaş vermek istediği zaman defterlerden birkaç kalem vergi hesabını çıkarmak suretile verilmesi matlûp olan akça yekûnunu tutturarak, bir havalenâme halinde sahibinin eline verir ve gidip mahallinde bu vergileri toplamasını söylerdi. Bu devirlerde devlet elinde, muayyen hizmetleri mükâfatlandırmak için başka vasıta yoktur: Ya o şahsı muayyen vergilerden affetmek veya ilâve olarak diğerlerine ait bazı vergileri toplamak salâhiyetini kendisine vermek.

Para ekonomisinin henüz kâfi derecede inkişaf etmemiş olduğu bir zamanda bu usul kullanışlı olduğunu göstermiş bir zarurettir. Fakat maliye sisteminin bu vergi mükellefi Raiyeti bulunduğu yere ve mesleğe bağlamak mecburiyeti hasıl oldu. Filhakika elindeki Berat ile herhangi bir köyden filân veya filân şahısların öşrünü, Çift veya Baş Akçesini, Bacını, evlât bırakmadan ölüm vukuunda toprakların yakın akrabaya geçerken alınan Tapu Mislini ve saireyi müfredatı ile kendisine tahsis edilen ve onun mukabilinde kendi Ceb Harçlığı, silâhı ve malzemesi ve adamları ile Harba Eşmek gibi ağır mükellefiyetler altına giren Sipahi, o köy halkından bir kısmının kendi keyf ve havasına, istihsâl vasıtalarını azaltmasına, Çiftliğini terkederek başka bir işle meşgul olmasına memleketi terkederek başka diyarlarda kendisine vatan aramağa çıkmasına mani' olmak kanunî sa-

lâhiyet ve mecburiyetinde idi. Aksi hâlde kendi geçinme ve padişaha hizmet etme imkânlarını kaybetmiş oluyordu. Bunun için Râiyetin otuz kırk sene fasılalarla tayin ve tesbit edilmiş vaziyetlerini Defter mucibince muhafaza etmesi Devletin idari, malî sıhhatının selâmeti namına lâzımdır.

Filhakika, defterlerde gördüğümüz timar kayıtları verilen dirliğin ne gibi gelirleri ihtiva ettiğini ayrı ayrı tasrih etmektedir. Sipahiye verilen, herhangi bir mıntakanın lâalettayin bir Derebeyliği değil, beratında - ki akçe bedelini tutturmak için hesapların icabatına göre, şu veya bu nevi tasrih edilmiş vergilerdir, meselâ :

« Bir nefer reâyâ ve üç zemin ve bir Hassa Çiftlik maa Çayır ve hasılı tahtında Çift ve hinta yekûn maa gayrihâ dokuz yüz akçe yazar Karyei Esen ve on nefer reâyâ ve altı zemin

Kırk nefer reâyâ ve üç zemin ve hasılı tahtında öşrü gal - lât ve Salârı ve kendüm ve Resmi Çift ve Bennak ve Cebe maa öşür bağ yekûn maa gayrihâ beşbin akçe yazar Karyei Ardış Ağıl Defteri Mufassalda muharrir kalemile tahrir ve Defteri İcmâlde üçbin akçesi ifraz

Otuzbir nefer müslüman yirmi beş nefer gebran reâyâ ve hasılı anil-humus Resmi Çift ve Şair »

Yahut daha tam ve serbest olarak ve bütün rüsumun zikrile :

« Der Livayi Koca Eli, İznikmit nahiyesine tâbi otuz beş nefer reâyâ ve hasıl tahtında resim ve mahsûlü, Beytülmâli âmme ve hassa ve Mâli Gaib ve Mefkut ve Yuva ve Kaçkun, Kul ve Cariye ve Kâv ve Ganem ve Esb ve Bâdi Havâ ve Cürmü Cîniyet ve Resmi Arusânei reâyâ ve haymanchâi Karyei mezbur ve Deştibanî ve Tapuyı zemin maa gayrihâ sekiz bin akçe yazar Değirmen Deresi ve altmış beş nefer reâyâ ve hasılı tahtında....»

Bu suretle Sipahiden her zaman Sureti Defter sorulmakta ve kendisine beratında sarahaten tayin ve tahsis edilmemiş olan rüsum başkaları ve yahut devlet tarafından gönderilen Mevkufcular tarafından toplanmaktadır. Bu hususta kanunnameelerde sarahat vardır :

Mesele : Bir karye sipahisi olan Zeyd ol karye reâyâsından hilâfı mu'tâd bazı rusum taleb eyledikte reâyâyı mezbure Zeyde bizden taleb ettiğın rusum gayri mu'tatdır, Sureti Defter ibraz eyle, mazmunu ile amel ederiz.. dediklerinde; Zeyd benim Sureti Defterim yoktur, lâkin ahâr timar karyelerinin sureti defterlerinde sipahilerine ta'yin olunanı ol ahâr karye -

nin sureti defterinde sipahisine tayin olunan rusumu kendi karyesi reâyâsından almağa şer'an kadir olur mu ?

Elcevap : Olmaz. Kendi karyesinin sureti defterinde sipahiye ne tayin olundu ise anı alır [Bayazıt Kütüphanesi, No: 4789, yp 5.].

Diğer taraftan, otuz kırk sene fasılalarla yapılan umumî nüfus tahrirlerinde il yazıcıları, memleketin varidatını berat sahiblerinin ellerindeki yazılarına göre tekrar yeniden taksim ve tevzi etmekte, ellerindeki râiyetleri elinden almakta veya ilâve etmektedir ki, bu hususlar sipahinin râiyetin sahibi olmadığını açıkça göstermektedir. Bu defterlerin yazılış şekli hakkında tesadüf ettiğimiz bazı tafsilâtı aşağıya dercediyoruz :

937 tarihli Silistre Kanunnamesinden :

« Kanunnamei Livayî Silistre

İnayet ve himayeti ilâhî birle kitabeti Defteri Livayî Silistre tamam olduğunda Emri Padişahî birle vaki olan kanun budur ki zikrolunur

Sınuru muayyen ve mümtaz olan karyelerin içinde sâkin olan reâyânın ve gayrinin isimleri kimin üzerine mukayyet ise ve Defteri Cedidede her ne bağlandı ise öşürlerin ve bağlanan rüsumların ana vireler ve sonradan birkaç hane gelüp bir mahdut karye sınırunda mütemekkin olsa olhaneleri *İlyazıcısı zevait çıkarup ahara timar verse* ol haneler kangı sipahî defterinde mestur ise öşürlerin ve resimlerin ala bu karye mahdut tur denilmeğe amel olunmıya *itibar deftere ola* »

« Ve râiyet oğlu râiyettir ben deftere kaydolunmadım dedüğüne amel olunmaya ve vilâyet yazıldıktâ bir nice kimesne bir köyde mütemekkin olsalar râiyet olmamak maslahatı için gelüp defteri cedide kaydolunmamış olsa ve yine ol köyde sâkin olsalar veyahut kurbunda mütemekkin olsalar vilâyet yazıldığı zamanda kangı köyde idise anın râiyet kısmındadır hâkimül vakt olanlar hükmedüp Râiyet Rusumun alıvereler ve Hane Avarıza halt edeler... Rusumı Reâyâyı ve Avarızı Divaniyeyi eda etmek için hile ve inad edüp adını *İl ve Vilâyet Defterleri - ne yazdırmada taallül etmiş kimesneler* her kande bulunurlarsa hâkimülvakt olanlar teftiş edüp her kim olursa her şahsın ben filân yerde falanım dedüğüne amel etmeyüp kangı taifeden ve defterden ise *defteri ceditden temessük talep edeler* temessüksüz olanları her kangı kadılıkta ise Avarız Hanesine halt edeler ve mütemekkin olduğu karye sipahisine Râiyet Resmin alıvereler... ve şunlar ki ellerinde köhne defterden temessükleri ola ve

temessükünde ne hizmet emrolunmuş ise yine ol hizmet üzerinde ise ve *Cedit Defterlerden* elinde temessükü olur ise yine evvelki hizmet üzerine olalar gayrı husus teklif olunmaya »

Görülüyor ki Deftere kaydedilmiş olsun olmasın râiyet oğlu râiyet addedilmektedir. Bilhassa bidayette muntazaman yirmi otuz sene fasıla ile yapılan *nüfus tahrirlerinde* herkesin yeri tayin ve tesbit edilmekte idi. Bir bahane ile unutulmuş kalmış olanlar da münasebetli bir şekilde hukukan ait olacakları sipahi, kanunnâmelerde uzun uzadıya tasrih edilmiş bulunmaktadır. Bu suretle muhtelif fırsatlarla zuhur edecek ihtilâfların önü alınmak istenilmiştir.

Diğer taraftan, haricden gelecek ve kimsenin yazılısı olmayan köylülerin de sipahiler tarafından geliş güzel tasarruf edilemeyeceğini gösterir kayıtlar da çoktur.

Filhakika, *Haymana* tâbirile anılan ve defterlerde kayıtlı bulunmayan reâyadan alınacak rüsumun aidiyeti meselesi, devlet merkezine yapılan müraaat ve şikâyetlerin çokluğundan anlaşıldığı üzere, büyük müşkülâtı doğurmaktadır. Nüfus tahrirleri ne kadar muntazam yapılmış olursa olsun, uzun süren harpler neticesinde bilhassa hudud mıntakalarında tahaddüs edeceği tabii bulunan nüfus hareketleri, nüfus meddû cezirleri, genç nesillerin mültemadiyen yetişmesi dolayısıyla mevcutları her zaman tamâmile tesbit edebilmeği imkânsız bir hale sokmuş bulunuyordu. Bu bakımdan henüz tamamen durgun bir hale gelmiyen zaman ve mevkilerde ve meselâ harp mıntakalarına yakın yerlerde, büyük muhaceret yollarının geçtiği, göçebe unsurlarının köylülerle kaynaştığı ve toprağa yerleştiği temas mıntakalarında *Defter harici* kimselerin büyük yekûnlara baliğ olduğu görülmektedir. Bu gibileri nisbeten durgun mıntakalarda olduğu gibi, yeni bir tahrir yapılmıncıya kadar tarazisi dahiline yerleşmiş oldukları sipahiye ait ad etmek devlet için büyük kazançların kaybolmasını mucip olacağı için, bu gibi *Harici ez defter* reâyânın rüsumunu doğrudan doğruya hazine namına toplamak için eminler tayin edilmiş olduğunu görmekteyiz. Bu işi üzerine alan mültezim veya eminler bu gibi mıntakalar dahilinde dolaşarak ayrı ayrı her râiyetin vaziyetini teftiş ile Defterlerde sipahi üzerine isimleri kaydedilmiş olan reâyânın rüsumunu toplamaktadırlar. Merkezi devlet otoritesinin ekseri sipahiye dirliğinin yazısı kadar bir hak toplayabilmek salâhiyeti bıraktığını, sipahinin müstakil bir Derebeyi gibi kendi toprakları üzerinde devlete ait haklara hududsuz bir şekilde tasarruf edemediğini bu misaller göstermektedir :

« Vilâyeti Diyarıbekirde Harici Ezdefter müstakil kalem olup bazı kimesneler iltizamla alıp herköye varıp sizde Harici Ezdefter adem vardır deyü nice dürlü ezâlar eyleyüp ve

Erbabı *Timardan bir kimesne köyüne ve mezriasına şenlik getirüp mamur eyledikte* Hariç Eminleri varup siz Harici Ezdefter siz deyü nice yıllık mal taleb eyleyüp giru perakende eyleyüp.. reâyâdan Sureti Defter isteyüp envai mezâlîm ve mahayif olurmuş... *menbaat Defter Haricine dahlalunmayup* Erbabı Timar harici vilâyetten ne mikdar reâyâ bulup getirüp köylerince mezriaların ma'mur ederlerse ki getirildikleri reâyâ kimesneye raiyet kaydolunmuş olmsıya Hariç Eminleri ve gayri veçhen minelvüculü dahl ve taarruz eylemiyeler sipahileri kanun üzere üç yıla değin Resmî Kışlagın alup üç yıldan sonra sair reâyâ gibi Resmî Bennakların alup mutasarrıf olalar »

DEVİR NAZARİYESİ

*Varlığımız yaşarmış, bir gün biz yok olunca,
Ruhumuz önce bir kuş, sonra yaprak olurmuş.
Ve belki de bir çiçek... O çiçek de solunca,
Bir insan doğmak için kara toprak olurmuş.*

*Bir kuş olsam.. O beni vurur tâ can evimden,
İçimi görünmez bir sızıyla yakmak için.
Bir çiçek olsam.. kırar en ince bir yerimden
Beni sevgilisinin göğsüne takmak için.*

*O, bağıma bastıkça ezen bir taş gibidir,
Ben taş olsam... Sürükler ömrümü bir sel gibi...
Hayali gözlerimde dinmiyen yaş gibidir,
Oğrun'la toprak olsam. . çiğner geçer el gibi.*

FEVZİYE ABDULLAH

Mir Ali Şir ve Siyasî Hayatı

V. V. Bartold

1

Orta - Asya Türk ve İslâm Tarihinin en ileri gelen muharirlerinden biri sayılan V. V. Bartold'un bu makalesi, 1928-yılında büyük Türk şairi ve edibi Mir Ali Şir Neval'nin doğumunun 500 üncü yılı mûna-ebetile, Rus Akademisi tarafından negredilen *Mir Ali Şir* adlı mecmua külliyyatının 100 - 164 üncü sahifelerini ihtiva etmektedir. Orta - Asya Türk Tarihi, Edebiyatı ve Medeniyeti üzerinde araştırmalar yapacak olanlara bir menba teşkil edebileceği gayesile, üstadım Fuad Köprülünün teklifi üzerine, makalenin hiçbir noktasına hâlel getirmemek şartile, rusçadan aynen çevrilmiştir.

A. C.

Şair, bilhassa ilim ve sanat hâmisî olması hasebile, Ali Şir'in faaliyeti, Pers medeniyeti tarihinin en parlak devresi ve aynı tarihte İran üzerinde hakimiyet süren Türk Timurîler zamanile sıkı bir surette bağlıdır. Pers - İslâm mimarisinin en mükemmel âbidelerini doğuran bu devir, tabiatile, Avrupa ülemasının da ehemmiyetle dikkat nazarını celbetmiş, fakat bugüne kadar umumiyetle ne Timurîler Devri ve ne de medenî veya hut siyasî hayat bakımından bu devreye mensup herhangi mühim bir şahsiyet hakkında ilk mahazlara dayanan hiçbir monografi vücuda getirilememiştir. Bu şerait içerisinde herhagi bir araştırmacı, değil malzemenin yokluğundan, bilâkis tenkidî tahlillere ve hattâ her şeyden fazla kiritik neşre muhtaç birçok kütüphanelere dağılmış mebzul mevad ve metinler yüzünden müşkülâtla karşılaşmaktadır. Timurîler tarihini tenvir eden kaynakların, tenkidî tahlillerinden tamamilen sarfınazar edilse bile, onları tam icmal ve ihata edebilecek hiçbir tetkike malik değiliz.

1918 yılında tarafımdan *Ulugbek ve Zamanı* adlı bir monografi neşredilmiştir (1). Bu monografinin mevzuunu teşkil eden malzemedan eserde tamamilen istifade edilememiştir. Bilâhara, tarafımdan görülüp te tashih edilen noksanlardan birisini, fevkalâde sayanı dikkat ve karakteristik olduğu sonraları anlaşılan Ulug Bey'in sikkeleri hakkındaki kuyudatımın mevkiyiyeti teşkil eylemiştir (2). Bu sikkelere göre, Ulug Bey kendi ilmi ve medenî alâkasına rağmen, evvelce zannedildiğinden daha fazla türk olmuş ve Timur Devri askerî-siyasî ananelere daha fazla kıymet vermiştir.

[1] Akademi zapiskaları, Tarih - Filol. Şub. T. XIII, No. 5.

[2] Ulug Beyin Sikkeleri nakalesi, Izv. Gos. Ak. İst. Mat. Kulturiy, II, S. 190-19

Aynı zamanda bu keyfiyet, benim "Uluğ Bey'in 40 yıllık hâkimiyetini Nakşebendî tarikatından Hoca Ahırar'ın (3) 40 yıllık hâkimiyeti istihlaf ettiğini,, izaha çalışmak istediğimde, XV-inci asrın ikinci nısfı Semarkand hayatından bariz bir surette ayrılan Uluğ Bey Devri, aynı Semerkand hayatının t:blo-sunu kâfi derecede tamamlamaktadır. Aynı eserde (4), bu çağlarda Timurilerden biri olan Sultan Hüseyin'in hâkimiyeti esnasında .ki mumaileyhin en yakın dostu ve mukarribi Mir-Ali-Şir olmuştur. Herat'ın inkişaf etmekte olduğu zikredilmiştir.

Elimizdeki şu makale ise Sultan Hüseyin ve Mir-Ali-Şir zamanındaki Herat hayatının daha geniş bir araştırmasına tahsis edilmiştir. Ben, burada bu şehir hayatına dair ilk mebbalarda bulunabilen bilûmum mevad ve kuyudatı toplamaktan sarfınazar ederek, ancak halihazırda benim için istifadesi kabil olan ilk membalar üzerine [ki ekseriyetle *Uluğ Bek'*de istifade edilenlerin aynidir], değil yalnız şark muharrirlerinde, hattâ Ali Şir'in Avrupa panegristleri tarafından da bu hususta vücuda getirilen fantastik tasvirleri daha real tablolarla değiştirmeye çalışacağım; nitelikim "güya hâkimiyetinin daha ilk yıllarından itibaren tamzile siyaset âle-minden çekilip, bütün hayatını Matematik ve Astronomiye hasredcn idealist bir âlim olduğu,, mealinde Uluğ Bey hakkında ileri sürülen fantastik ve hayalî fikirleri bertaraf etmeğe muvaffak oldum (5).

Ali Şir'in faaliyeti, vaktile Petersburg Şark Fakültesi'nde müdafaa edilen ve zamanca ilk sayılan M. Niktski'nin Disertasyonunun [6] mevzuunu teşkil eylemiştir. Mumaileyhin maksadı Mir-Ali Şir'in ehemmiyetini "Devlet ve Edebiyat bakımından,, karakterize etmek olmuştur. Bu zatın heyecanlı tasvibi artık unutulmuştur; Lâkin bu disertasyondan beş yıl sonra Belin (7) tarafından Mir Ali Şir hakkında vücuda getirilen monografi ki, bu tarihî şahsiyet hakkında monoğrafiden daha fazla yine panegrike tanzemektedir, hâlâ bugüne kadar gerek Garpta gerek Şarkta itibarını aynen muhafaza etmektedir. Buna başlıca sebep, sairleri hariç olmak üzere, dâhi Dozy'nin de (8) ittiba ettiği altmışıncı yıllar fransız retorikası olmuştur. Berlin'de fransız retorikası, kendi mehzurlarındaki şark retorikasından çok ileri varmıştır. Mumaileyhin eserindeki : "C'est, dit-il, pendant mon séjour à Mechhed, où je restai, après la mort de Sultân - Bâbour, plongé dans la douleur d'avoir perdu mon bienfaiteur,

[3] Uluğbek, 129.

[4] İbid. 145.

[5] İbid. 1.

[6] Emir - Nizam - ed - din - Ali - Şir, SPb., 1896.

[7] Notice biographique et littéraire sur Mir Ali Şir - Névéh (IA, 5, XVII, 175, 28). Diğer bir makalede Belin (IA, 6, VII, 523; VIII, 126) Mir Ali Şir'in *Maah-dubulkulûp* adlı eserini araştırmaktadır.

[8] IAN, 1921, 8, 237.

que etc., kelimelerinin (9) Mir Ali Şir (10) metninin : سلطان ابو سعيد ميرزا زمانيدا مشردا عرب وخت يغبلي ابردم cümlesine tevafuk ettiğine inanmak zordur. Muharrir burada yalnız o zamanlarda Horasan'da yabancı olduğundan ve hasta yattığından bahsetmektedir. Ne hâmişi ve ne de onun ölümünden mütevellit elemden bir kelime olsun bile bahsedilmemektedir. Daha ileride göreceğimiz veçhile bu keyfiyet yegâne bir misâl teşkil etmiyor ve diğer birçok mahallerde de kaynakların asıl öz kelimeleri, "süslenmiş, tercümelerindekinden tamamen başka bir tesir bırakmaktadırlar. Belin monografisi, kaynakların karakteri hakkında da vazih bir fikir vermekten uzaktır; Eserde ayrıca, روضة العفا nın VII inci cildinin nasıl tertip edildiği, bu eserde neyin Mirhond'a ve neyin Hondemir'e aid olduğu gibi şimdiye kadar vazih olmayan meseleye (11) asla temas edilmemiştir. Müellif eserinde mütemadiyen Mirhond'a istinat etmekte olup, hattâ Mir.-Ali.-Şir'in (12) ölümü ve defni mevzu-bahis olduğu zamanda bile aynı mehaza dayanmaktadır; halbuki Mirhond 1498 de, Mir.-Ali.-Şir ise 1501 de ölmüştür. Buna rağmen 1920 tarihinde Belin'in eserinden bahseden E. G. Broun (13) onun monografisini *admirable monograph*, diye tesmiye etmiş ve Mir.-Ali.-Şir'in güya fevkalâde sükûnet içerisinde yaşadığını "*singularly peaceful*", tasvir eden, ve fakat hilâfı hakikat olan yanlış fikirleri çekinmeden aynı eserden almıştır. Hattâ, doğumunun beş yüzüncü yılı: münasebetile 1926 tarihinde Bakû'da tabedilerek "Birinci Şûralar İttihadı Türkoloji Kurultayı,, na sunulan broşür (14) için İsmail Hikmet tarafından yazılan Ali.-Şir'in tercümei halî dahi, aşağı yukarı tamamen Belin'e istinat etmektedir.

"*Journal Asiatique*, mecmuasının son nushalarının birinde L. Bouvat'nin Timuriler Devri sivilizasyonuna dair bir makale çıktı. Bu makalede Timuriler sülâlesi sonuna kadar devam eden medeniyet inkişafı ile, içtimai ve sosyal tedenninin süratli inkişafı arasındaki zıddiyet kaydedilmektedir; Ayrıca, "birçok noktadan oldukça parlak olan,, Sultan Hüseyin'in hâkimiyetin "au point de vue moral,, (16) den aldığı acıklı karakteri de zikredilmiştir. Lâkin, müellifin istifade ettiği kaynaklardaki

[9] *Neties*, 193.

[10] *Mecalis - ül - nefais*, Ünivers. yazması 618, 19a.

[11] Rieu kataloğunda tasvir edilen bir yazmada (Pers. Man., s. 93) müellif olarak Mirhond; Tahran Litogr. basım. (Hierl 1270) - Hondemir, gösterilmektedir.

[12] *Notice*, 213.

[13] *A History of Persian Literature under Tatar Dominion*, Cambridge 1920, s. 506; Keza *ibid.*, s. 439; the best account of Mir Ali Shir and his works with which I am acquainted.

[14] *Nevaf*, Azerbaycan Edebiyat Cemiyeti, Bakû, 1926, sayı 2. Hak: bu külli-yattaki A. N. Samoyloviç'in tenkid ve tahliline.

[15] *Essai sur la civilisation timouride* (IA, t. CCVIII, 1926, s. 193 - 299).

[16] *ibid.*, s. 208.

malzeme hem gayri kâfi, hem de doğru değildir. E. G. Broun (17) da dahil olmak üzere, tıpkı birçok selefleri gibi, hâlâ muharrir, bundan 30 yıl evvel tamamen reddedildiği halde, (18) güya Hafızı-Abru'nun eserlerinden ancak ilk iki cildi bize intikal etmiştir şeklinde, yanlış tekrardan kendisini kurtaramamıştır. Onun dayandığı kaynaklar Mirhond'un, Honde - mir'in, Babur'un ve Mir-Ali-Şir'in eserleridir. Bununla da iktifa etmiyerek, ayrıca o eserine, Nikitski'nin monografisinde olduğu gibi, buna asla lüzum görülmeden ve hiç de XV-inci asır İran hayatı ile kabili telif olmıyan ve XVII-inci asır Hindistan'ında meydana getirilen sahte bir "Yasa" ilâve etmiştir. İşte, müellifin kaynaklara dair olan bu vazih vukufsuzluğu sayesinde ki [istifadesi şimdiye kadar ancak yazma nüshaları ile kabul olan eserlerle beraber, hattâ Abdur-Rezzak Semerkandî'nin eseri dahi istifadesiz bırakılmıştır], Bouvat'nin eseri Timuriler Devri çarpışmaları ve inkılabı ve hattâ Uluğ Bey Semerkandî'nin Hoca Ahrar Semerkandî'ne tahavvülü hakkında hiçbir fikir vermemektedir.

İranliler ve Türkler

Mir-Ali-Şir, Türklerin İslâmî İran kültürü tesiri altına girmesine bağlı kalan Türk Edebiyat ve umumiyetle medenî hayat cereyanının, belki yegâne parlak bir mümessilidir. Kaşgarlı Mahmut'tan (19) öğrendiğimize göre, Türkler hattâ İslâmîyeti kabul ettikten sonra dahi, âdeta İran tesirini asla üzerinde hissetmemiş, değil yalnız halk edebiyatına sunî bir klâsik Edebiyata da malik olmuşlardır. Bununla beraber daha o zamanlarda : " *Türk tatsız olmaz, baş borksüz olmaz* ", kabilinden bir ata sözü mevcut olmuştur (20). İran dünyasında, esas ve belki de yegâne siyasi ve askerî unsur kuvvetini elde ettikten sonra dahi Türkler kendi siyasi mazilerine ait hatıralarında "Turan", padişahı Efrasyab hakkındaki İran epik rivayetlerinin tesiri tahtında bulunmakta idiler. İran eyaletlerinin türk hâkimleri ve hükümdarları ise yalnız dilce türk kalarak türk unvan ve lâkaplarını taşımakta idiler; ve hattâ Türk Dili, İranliler arasında inkişaf etmiş idi : Bu zamanlarda türk sekenli şehirler teessüs etti, ve bu şehirler, ilk önce Kaşgar, daha sonraları Harezmi sahasındakilerle Sir-Derya nehri'nin aşağı boyundakiler hep birer birer türk edebî harekâtının merkezi oldular. Fakat bu eserler, İran edebiyatı eserlerine nisbeten türk münevver muhiti dairesinde hiçbir ehemmiyet kazanamamışlar ve çabuk unutulmağa mahkûm olmuşlardır. Mir-Ali-Şir'in kendisi dahi türk şairleri ve hattâ Mogollardan evvelki devreye ait türk hükümdarları hakkında hiç

[17] yni eser, s. 425. A.

[18] *Elmüzaferiye* deki benim makalem, s. 25. Bu zamandan itibaren (1915) Hafız - Abru ve eserleri hakkında, garb âlimlerinin de istifade edebilecekleri bir makalede tarafından izah edilmiştir (EI, II, 225).

[19] *Divanı Lügati't-Türk*, III. İstanbul, 1333 - 1335.

[20] *Divan*, II, 8. 224 : *تصنیر ترک بلعاسی بيشتر برک بلعاسی*

bir malûmata malik değildir. Hattâ onun için "Sultan Tugrul,, [büyük ihtimalle bu isim tahtında bu unvanı ilk taşıyan ve Selçukîler devletini kuran zat kastedilmiştir], O devir İran Sultanlarının terminolojisine göre, âlelade "sart,, hükûmdarlarından birisi olmuştur (21).

Mogollar kendileri ilz beraber, Orta-Asya türk kültürü tekâmülü üzerinde müessir olan yeni bir cereyan getirmişlerdir. Bunun üzerine Çingiz han imparatorluğunun ananeleri, artık Türk milletinin malı olmuştur. Bilhasıa, garpte Mogolların türkleşmesi üzerine, bu ananeler, tıpkı Mogollardan evvelki devir türk hükûmdarlarına ait hat.ralar gibi katiyen çabucak unutulup ortadan kalkmazdı. Ayrıca bu ananeler, garpteki Mogol imparatorluğunun sukutu ve parçalanması üzerine yeniden teessüs etmiş olan üç Mogol imparatorlukları için -ki, bunlardan birisini merkezi Volga boyunda olan Altun Orda hanlığı, diğerini merkezi şimali - garpte olan İran ve en sonuncusunu, muahharan Çingiz hanın ikinci oğlunun adına izafeten "Çağatay,, namile tesmiye edilen Orta-Asya Mogol devletleri teşkil ediyordu- çok ehemmiyetli olmuştur. Büyük ihtimalle Mogol istilâsı her yerde türk nüfusunun artması ile neticelenmiştir ve Türklere mal edilen Mogol imparatorluğunun savvet ve şevketi sayesinde, her yerde uyanan milli Türk benliği hep mahallî medenî imarla birleştirilmiştir. Nitekim, Altun Ordu hanlığının şerk müntehasındaki Harezm'in merkez şehri sayılan *Ürgenç* bu devir "türk şehirlerinin en büyüklerinden, güzellerinden ve ehemmiyetlilerinden birisi olarak,, kabul edilmiştir (22). Turyobek hanım tarafından XIV-üncü asrın ilk yarısına *Ürgenç*'te kurulan türbe ise, Mogol Devri yapıcılığının en mükemmel binası ve şaheseri sayılmaktadır. Daha fazla şarka doğru, Sir-Derya nehri boyundaki Barçkend nam mahalde, aslı itibarile Almalık'tan [Külce civarında] neşet etmiş olan âlim Cemal Karşı, (23) hicri 672 [Milâdî 1273.4] tarihlerinde üç muhtelif dilde şiirler yazan mutasavvif âlimlerden Husam-ad-din Hâmidî al-Âsîmi Barçanlığ'ya tesadüf etmiştir. Bu zatın arabca şiirleri-*belagatlı*, farsça yazdıkları-*nökteperdâz*, türkçedekileri ise-*gerçek* olmuştur (24). Bizim bildiğimize göre bu keyfiyet o devir İslâm âleminde kullanılan üç edebî dilin ve bu dillerde yazılmış olan eser karakterinin ilk mukayese tecrübesini teşkil etmektedir. Daha IX-uncu asırda Halife Memun'un zamanında [813 - 833] şekil *nökteperdâzlığı* arap, fikir ise İran edebiyatının meziyetinden sayılmakta idi (25). Şimdi ise buna bir de türk dilinin

[21] Quatremère, *Chrestomathie en Turc Oriental*, 1 - 6 fascicule, Paris, 1481, s. 32 (*Muhakemetül - lugateyn'* den)

[22] İbni Batuta'nın sözcüğüdür (Bak; V. Tizengauzen, *Altun Orda tarihine ait mevrat külliyyatı*, SPb, 1881, s. 378)

[23] Bu şahıs hakkında bak; ZVO, XI, s. 283.

[24] V. Bartold, *Mogol İstilâsı devrinde Türkistan*, I, 151.

[25] Ahmed ibn abî Tâhir Tayfur, *Kitâb al- Bağdad*, Keller neşri, 158.

şadeliği ve pek az suni oluşu fikri katılmıştır. Üç yıl Buhara'da [büyük ihtimalle 1262 - 1265] yaşamış olan Polo kardeşlere atfen, Marko Polo, Buhara'yı "bütün İranın (26) [yani farsça konuşulan ülkelerin] en mükemmel şehri olarak tasvir, etmektedir. Mamafih "Uluğbek,, adlı eserimde Orta-Asya hanlarının ve sonraları da Timur'la Uluğ Bey'in : Endican, Karşi, Şehrisabz ve Semarkand'daki imar faaliyetlerine dair malûmat vermiştim. Ancak, bu üç son şehirde kurulan ve tesis edilen binalar, sırf hükümdarların ihtiyacını ve şahsî istifadelerini karşıladıkları halde, Endican, aksine olarak ancak geniş ahali tabakasının menfaatinin gözönünde tutmuş ve saraya mahsus ebniyesiz kurulmuştur. "Uluğbek,, de bu hususa dair söylenilenlere, XV-inci asır anonim tarihçilerinden biri tarafından [ihtimal, Muin-ad-din Natanzî (27) olmuştur] verilen malûmat da ilâve edilebilir. Bu tarihçiye göre han-Duva kendi hâkimiyetindeki bütün sahalardan buraya birçok kavimler getirmiş ve hâlâ şimdiye kadar bu şehirdeki her bir mahalle muayyen bir kavmin adile tesmiye edilmektedir (28). Endican hâlis bir Türk şehri oldu: Babur'a göre [Fergana'da 1482 doğmuştur] Endican şehrinin kendisinde ve çarşısında türkçe bilmeyen hiçbir kimse mevcut olmamıştır (29). Aynı Babur'un sözlerine bakılırsa Mir. Ali-Şir'in dilini Endican şivesi teşkil eylemiştir. Büyük ihtimalle, Babur'un bu sözlerini, kültür merkezi olan Endican'da "dürüst,, bir şive ile, yani edebî dile yakın bir dille konuşulduğu mealinde anlamalıdır. Bunu bizzat Babur'un, Endican şivesinden bahsederken, به راست olduğunu teyid eden ifadesinde görüyoruz. Mir. Ali-Şir'in kendisi hiçbir vakit Endican'da bulunmamış ve ancak Semarkand şehrindeki ikameti müzabehtile bu şehirde tahsil gören iki Endicanlıdan sathî olarak bahsetmektedir (30).

Beklenilebilirdi ki, Mogol hanedanı ve daha sonraları Timur, İran hududu haricinde de, İraninikinden hiç de dun olmayan medenî bir hayat kurucusu olacaklardı; Fakat bu olmadı. İran, kültür sahasında elde ettiği bütün muvaffakiyetleri ile, Mogollarca istilâ edilen bütün sahalarda yine eski hâkimiyetini devam ettirmekte idi. Hattâ, Çingiz'in, Timur'un ve neslinin zaferlerini tesbit eden müverrihleri bile İran, yaratmıştır. Her halde, bize intikal edebilen yalnız İran tarihçilerinin eserleri [yani, asılları itib-rile hâlis türk olup, İran'da yazmış olan tarihçilerin eserleri de dahil olmak üzere] olmuştur, ve XIII.lüncü asır başlangıcı ile XV-inci asır sonlarına kadar Türkistan'da cereyan eden hâdiseler hakkında elde

[26] Marko Polo Seyahatnamesi, I. I. Minyev tercümesi, 6.

[27] *Dawlatshah*, Browne neşri, 371, 15.

[28] AM. Yazması İskender anonimî, s. 245 bc (*ale*) دران خطه از مجموع ممالک خوزی
غلبه تمام بیاورد و نامروزه محله دران شهر بشوی مخصوصی منویست

[29] GMS, I. 2.

[30] *Mecalis*, 28 s.

ettiğimiz bütün malûmatı hep eserlerini İran şehirlerinde yazmış olan tarihçilere medyunuz.

Herat ve ehemmiyeti.

Malûm olduğu veçhile Timur, Semarkand'ın sair şehirleri üzerindeki rüchaniyetini ve tefevvukunu bariz bir surette gösterebilmek için Semarkand etrafında Sultaniye, Şiraz, Bağdad, Dimişk ve Mısır [Kahire] adları ile tesmiye ettiği yeni köyler kurmuştur. Fakat, bu şehirler arasında Herat dahil olmamıştır. Timur bu şehrin, hattâ siyasi bakımından dahi, pek yakın bir mazide Semarkand'ın bahtiyar bir rakibi olacağını asla tahmin etmemiştir.

Timur'un gayesi ne olursa olsun o tahaddüs eden vaziyet neticesinde, İran haricindeki medeniyet merkezlerinden en mühimi sayılan Harezm'e tashihi kabil olmayan ağır bir darbe indirmişti; ve aynı zamanda bu vaziyet dolayısıyla Timur'un tahribat ve katliâmına uğramış olan İran'ın hepsi de olmasa, mühim bir kısmının yeniden canlanmasını temin eden şerait vücuda gelmişti.

Avrupa âlimleri (31) tarafından Timur'un tahribatı neticesi hakkında, sık sık ileri sürülen fikirler hakikata tevafuk etmemektedir; Timur'un hayatının son yılında İran'dan geçen seyyah Klaviho'nun verdiği malûmat gösteriyor ki, şimalî İran bu çağlarda tahribata uğramış bir ülke tesirini bırakmaktan uzak olmuştur. Aynı ayrı şehirlere vali olarak Timur'un oğulları ve torunları tayin edilmekte idi ki, bu da başlı başına bu sahaların tesis ve imarında iyice müessir olmuştur. Her bir şahzade kendi sarayının azametini büyütme ve yükseltme için yalnız mahalli medenî unsurlar istifadesiyle iktifa etmiyerek Orta-Asya unsurlarını da kullanmışlardır. Türk şairlerine değil yalnız Herat'ta, Şiraz'da da tesadüf edilmekte idi (32).

Herat eskidenberi büyük şehir idi, lâkin Mogollardan evvelki devirlerde hiçbir sülâlenin paytahtı olmamıştır; Yalnız bir dereceye kadar Gurilerin [XII - XIII - üçüncü asırlar] nazarı dikkatini celbetmişti. Mogollar devrinde ise burada, Gurilerden türeme ve Mogol istilâsını müteakip belki de ilk İranî ül asıl olan Kertler sülâlesi teccüs eylemiştir. İran Mogol imparatorluğunun sukutu üzerine, Herat hakimi Muizz-ad-din Hüseyin (1331 - 1370) müstakil hükümdar olarak Horasan'ın diğer yerlerini de kendi tahtı hâkimiyetine almağa çalıştı. Çağatay beylerinin şahsında Türkistan tamamen Türk askerî kuvveti hâkimiyetine geçince, coğrafi mevkii dolayısıyla, Herat'ta her şeyden evvel iki unsur arasında bir

[31] Bilhassa A Müllier'in, *Der Islam in Morgen- und Abendland*, II, 268 eserinde Şarki İran eyâletleri için bazı istisnalar vardır.

[32] *Dawlatshah*, 1.

mücadele baş göstermeli idi ki, bu iki unsur sentezinin lüzumu. Mir-Ali Şir de dahil olmak üzere Timuriler Devri devlet adamları, gayri sarîh bir surette müdrik idiler : Bu sentez İran şehir medeniyeti ile Türk askeri ananelerinden ibarettir (33). Malûm olduğu veçhile (34) daha Çağatay beylerinin ilki bulunan Kazagan [1346 - 1358] Herat hükümdarına karşı harp açmıştı. Kazagan Hüseyin'e « Sultanlık dâvasında bulunan Tacik » gibi menfi bir nazarla bakılmakta idi (35). Hattâ Herat hükümdarına karşı yapılan harpten önce, Kazagan, kendi mukarribinine hitaben Hüseyin'in elverişli bir mevki işgal etmediğini işaret etmiş ve aynı zamanda "bu Tacik'in harp sanatına vakıf olmadığını,, kaydetmiştir (36). Neticede Çağataylar, Hüseyin'in ordusunu mağlup ettiler, fakat müstahkem şehri zaptedemediler. Bundan sonra Çağataylarla Kertler arasında münasebet, Timur'un Herat'ı fethine (1381), Kertler sülâlesinin sukutuna (1393) ve bu sülâle mümessillerinin imhasına kadar (1389), aşağı yukarı dostane olmuştur.

Ruscadan Çevireni:

A. Caferoğlu

[33] *Muhakemat - ül - Lügateyin'* deki İranlılarla Türklerin birbirine karşı konulmasından görüldüğü veçhile, Ali - Şir, Kültür bakımından Türklerin İranlıları gölgede bırakacağı ümitini beslemişdir. Müellif a her bir türkün farisî bi diğı halde hiçbir İranlının türkçe bilmeliğini de, Türklerin, İranlılar üzerinde bir fekiyet görüşü, bir dereceye kadar naiyvidir.

[34] *Ulugbek*, 12.

[35] ZN, I, 34: تاجیک را چه راه آن باشد که دعوی سلطنت کند

[36] ZN, I, 34: این تاجیک رسوم جنک و بیکار نمی داند

Amatörler Sahnesinin Faydaları

NUREDDİN SEVİN

San'atın terbiyedeki rolü

Topluluk hayatı süren insan vahşilikten medeniliğe, göçebelikten şehirliliğe kadar içtimal bir varlıktır. Her ferdin zati meyilleri, arzuları olduğu gibi kütle halinde beğenmekte birleştikleri noktalar da vardır. İşte kütle halinde beğenmiş mahalli meyilleri, zevkleri doğurmuş bu zevkler de genişliye genişliye medeni bir renk alınca üniversal bir san'at anlayışı vücude gelmiştir.

beri olmuş; puta tapanlardan kitaplı dinlere kadar insanları kötülükten ayırıp iyiliğe sevk etmek isteyenler san'atı daima kendilerine en büyük yardımcı yapmışlardır. Okyanus adaları yerlilerinin dini raksları, pantomimleri, Brehmenlerin mabetlerindeki nezir rakkaseler, hattâ bugünkü kiliselerin âyinleri hep san'atı vasıta yapmış ve bu vasıta ile halka telkinde bulunmuştur. Shakespeare, Venedikli Tâcir'in son perdesinde musikiden bahsederken :

*Gönlünde mustakinin füsununu duymayan,
Seslerin esrarına eremiyen bir insan
Âdem oğlunun bütün kötülüğünü taşır,
Kancıklıklar, vurgunlar, cinayetler ondadır.
Bir gece kadar onun tryneti bulanaktır,
Arzın merkezi kadar sevgisi karanlıktır;
Böyle bir insana hiç itimat caiz olmaz,
Musikiyi dinle*

diyo. Tiyatro tarihine bakınca raks, musiki, tiyatro hep yanyana görünür. San'at telâkkisi ileriledikçe bu beraberlik dairesi genişler, bütün san'atları hattâ ilimleri içine alır; fennin son terakkiyatının aksini hemen orada görürsünüz. Tiyatro öyle bir san'at şubesidir ki bütün âlem onun içindedir. « Tiyatro kitapta basılı kelimelerden ibaret değil, belki söz, hareket; dinleyicilere tesir edip sırasında aktöre müessir olduktan sonra gene seyirciyi tesiri altına alan süküttür. Oyun hakikatte bu içten içe nüfuzun tâ kendisidir » [1].

[1] Mektep ve cemaat, Kolorado Üniversitesi rejisörü George F.

Reynolds. Theatre Arts. Syta 568, temmuz 1937.

İşte bunun içindir ki en iyi temsil edilen eser bize nerde olduğumuzu unutturan ve bizi kendi içine çekip orda perde ininciye kadar yaşattıran, hattâ ilerde hafızamız içinde, başımızdan geçen bir macera gibi tatlı tatlı hatırladığımız eserdir.

İyi temsil edildiği takdirde insanın hayatı üzerinde bu kadar derin izler bırakan böyle bir kudret, kütleleri terbiye etmek hususunda hiç ihmâl edilemez; Belki birinci derecede bir terbiye vasıtası gibi kullanılırsa rica ile, nasihatla, ihtarla, tevbihle veremediğimiz fikirleri karşımızdaki kalabalığa farkında olmadan telkin eder istediğimiz yola onu sevk edebiliriz.

Hattâ **B e n J o h n s o n** « İnsanın kendi kusurlarını düzeltmek için komedi en iyi bir terbiye vasıtasıdır. Komik şair zamanın sakatlıklarının, ihtiraslarının mağrur cehaletin suratına kamçıyı indirir » diyor [2].

İyi telkin yerine muzur telkin

Tiyatro iyi bir telkin vasıtası olduğu kadar dikkat edilmezse muzır bir rehber haline de girerir. Nitekim tiyatro tarihinde birçok milletlerin inkiraz zamanlarında bunu görürüz.

Mekteplerin, halkevlerinin vazifesi, amatörleri şuurla çalıştırıp hitap ettikleri halk kütesine faydalı ve içtimâî noktadan lüzumlu, mefkûremize uygun telkinleri san'atın göz oyalıyan kaşesi içinde en cazip bir hava halinde sunmaktır. Eğer böyle tezli bir eser birbirine uymıyan anlayışta kimseler tarafından, sathî birkaç prova ile oynanacak olursa halk yalnız eseri beğenmemekle kalmaz, eserin telkin etmek istediği fikir de o hoş gitmiyen aktörün acemi ağzından çıktığı için nefreti celbeder ki bu, hayır işlemek istiyen tiyatroyu şerre âlet eder.

Amatör aktör profesyonel aktör

Amatörler de profesyoneller de muhtelif seviyede ve muhtelif gayeler istihdaf eden kimselerden teşekkül ettiği için birtakım tasniflere tâbi tutulabilir. Biz profesyonelleri de amatörleri de şimdilik ikişer kısma ayırırsak gayelerimizi tesbit etmek için faydalı olur.

A — Mesleğini iyi tetkik etmiş, tiyatroyu sevdiği için hayatını ona vakfeden ve san'atı olduğu için aktörlük edip onunla geçinen büyük sanatkarlar,

B — Tesadüfen aktör olmuş, başka geçinmek vasıtası olmadığı için halktan para çıkarmak çarelerini arıyan ve halkın zayıf taraflarını gıcıklayan kimseler. Bu iki tipi her memlekette bulabiliriz. Amatörler de buna benzer bir tasnife tâbi tutulursa,

A — Tiyatroyu mesleği kadar tetkik etmiş, en kıymetli zamanlarını

[2] *A Treasury of the theatre*
(Tiyatro Hazinesi *Antoloji,) yazar-

ları Burns Mantle, John Gassner. Basanlar: Simon ve Schuster.
New York 1935, sayfa 1199.

ona vakfetmiş, hattâ başka yerden kazandığını bu yolda sarfedecek kadar san'ate düşkün kimseler,

B — Çocuklarda, gençlerde zaman zaman göze çarpan fakat çok sürmiyen fotoğraf, pul merakı gibi geçici bir istekle kalabalığa karışan heveskârlar. Bunların içinde bu merakı gösteriş nevinden bazı menfaatlere va-sıta gibi kullanmak isteyenler de vardır.

Bu tasnifte her iki zümrenin birincileri birbirine benzerlerse de ikincileri çok mütehaliftir. Hakikî amatör heyete rehberlik eden zat amatörlerin bu ikinci gurubunu tetkik edip ona göre hareket etmek mecburiyetindedir. Bu ikinci gurubun binbir türlü derdi vardır :

1 — Uşak, hizmetçi, ihtiyar rollerini beğenmeyip, prens, zengin, güzel, yakışıklı rollere çıkmak isteyenler,

2 — Oyundaki rolleri birinci derecede ikinci derecede tasniflere tâbi tutup mutlaka birinci rolü yapmak arzusunda bulunanlar,

3 — Daima davetiye gürültüleri çıkarıp oyunun oynandığı gün ultimatom vermiye kalkanlar,

4 — Rolün hüviyetine göre duracağı yerde ziyade meydanda görünmiye çalışanlar,

5 — Oyun esnasında sahneden salondaki davetlilerle meşgul olanlar; hep kendini gösterip beğenilmiye çalışanlar; vakitli vakitsiz tulûat nevinden maskaralık yapanlar.

Daha böyle heveskârların türlü türlü tipleriyle sayfalar doldurmak kabildir; mamafih bu ikinci kısmın ârazını gösteren herkese bütün bütün lüzumsuz damgasını vurmak doğru değildir. Bunlar arasında öylelerine tesadüf ettim ki birkaç sene zarfında itiyatlarını tamamen değiştirip sahnenin en sadık ve muvaffakiyetli unsurları arasına girmişlerdir.

Fakat bunlar çok sıkı bir disiplin içinde en ufak bir hareketi bile göz yummadan kolaylıkla düzelebilirler. Böyleleri gençlik, tezcanlılık sebebiyle bu ârızı gösterebilirler, fakat terbiyeci bir göz ve iyi bir idare altında gizli kalmış cevherleri hemen çıkar ve zaman ile en iyi unsurlar haline girerler. Bunun için vakitsiz hüküm vermek doğru değildir. Esasen amatörlerin şahsını alâkadar eden bu düşünceleri ihsas etmek hiç muvafık olmaz, zira bir aktöre verilen nasihat başka bir aktör üzerinde tamamiyle aksi tesir gösterebilir [3], bunun için rejisör daima karşısındaki gurubun teker teker psikolojisiyle meşgul olmalı, hitap ettiği kimsenin mizacına en uygun tarzda sözlerle telkinde bulunmalıdır; bir çoklarına « gürültülü konuşma-

[3] *Amatörlerin idaresi*: Misi-gan Üniversitesi rejisörü Valen-

tine B. Wint, *Theatre Arts* tem-dmuz 1937, sayfa 565.

ynız » diyecek yerde « bu sahne daha sessizce oynanırsa tesiri fazla olur » tarzında ihtarları müzahabe şekline dökmeli [4].

Tiyatronun oynayanlar üzerindeki terbiyevi tesirleri

Tiyatro, birçok mevzulara temas ettiği için şüphesiz ki malûmatı artıran bir faaliyettir, aktör de bütün insanlar gibi gözile gördüğünden ziyade kendi yaptığından istifade eder [5]. Sonra san'atin, hattâ ilmin, fennin birçok şubelerini bir araya toplamak suretile muhtelif zümrelerle meslek erbabını içine alan ve bu topluluktan bir tesanüt vücade getiren cemiyetli ve cemiyetçi bir teşekküldür. Orada sahne vazısı ile ressam, dekorcu, elektrikçi, makineci, elbise ve levazım memuru, terzi, marangoz, tenekeci, mimar, muharrir, mütercim, tarihçi bir mevzu üzerinde düşünür, herkes bir-birinin bilgi ve tecrübelerinden istifade eder, ressamın bir düşüncesi rejisörün gözünde büyük bir ufuk açarken elektrikçinin bir fikri pek sönük sanılan bir sahneye cazip bir renk verir, bu insanları birleştirmeğe ve birleşmek suretile birbirini sevdirmeye yarar.

Bundan başka, aktör kabul ettiği rolün hüviyetine bürünürken o karakteri iyice tetkik eder; rol iyi bir karakteri gösteriyorsa iyi bir insanın evsafını tahlil edip kendi de iyiliği benimser; kötü bir karakteri canlandırıyor, o kötü karakterin insanlar üzerindeki fena tesirini görüp onlara benzememeğe çalışır. Tiyatroyla meşgul olmadan ehemmiyet vermediği hâdiselerle hiylekâr, muzir insanların takındıkları iki yüzlü tavurlara, riyakâr sözlere kanmamayı; bu tip insanları bizzat temsil ettiği veya temâil edenlerle sahnede karşılaştığı için hayat sahnesinde de böylelerine tedâf edince korunma çarelerini daha iyi öğrenmiş olur; bu vesile ile hayatın en kıymetli çıraklık devresini sahnede görmüş ve iyice pişmiş bulunur. En sonra söyleyeceğini ilkin söyleyip ehemmiyetsiz şeyler için birden parlamanın fena tesirlerini çok yakından tetkik ettiği için muamelesini bilen insanlar arasına girer.

Sahnede iyi rol yapmak için birtakım kaideler öğreneneceği cihetle hayatta da bunları takip etmeği, komik el hareketlerini, çirkin kahkahaları, adi tavurları ciddi hareketler, ahenkli gülmeler cazip tavurlarla değiştirip bunları benimsemeyi öğrenir. Bunlardan ziyade, hiçten hâdiselerin nasıl tatsızlıklara sebep olduğunu her zaman gördüğü için karşısındakinin kalbini kırmadan temkinle konuşmanın yollarını farkında olmadan benimser.

[4] *Amatörleri idare*: St. Louis Tiyatrosu rejisörü F. Cowles Strickland, Theatre Arts, temmuz, 1927, Sayfa 567.

[5] *Play Making and Plays*:

Parker Mektebi Şifahi İfade şubesi reisi John Merri ve Şikago Üniversitesi Terbiye Enstitüsü profesörlerinden Martha Fleming, Macmillan, New York 1920, sayfa 46.

Amatörler sahnesi bir muâşeret mektebidir

Amatörler sahnesi yalnız eser temsil eden bir yurt değil belki muâşeret adabını en iyi öğreten bir mekteptir. Oraya devam edenler zaman ile anılar ki :

1 — Yemin etmek küfretmek kadar kaba, iptidai bir âdettir, çünkü sahnede yemin edenler daima iptidai ve lâüballi adamların mümessilidirler. Yemin ederek kendine inandırmaya çalışmak, « ben her zaman yalan söylerim ama bu sefer doğru söylüyorum » demekten başka birşey ifade etmez. Hakiki bir centilmen daima mertçe doğru söylediği için yemin etmez, kendisine itimatsızlık gösterenlerle de onun işi yoktur. Kuru bir tehditle hiddet izharından ve temkinsizliğin alâmeti olmaktan başka bir işe yaramıyan küfür de hiç kibâr bir insana yakışmaz.

2 — El kol hareketleriyle karşısındakini dürterek konuşanlar ekseriya, söz söylemesini bilmiyenler, tahsil terbiye görmemiş gülünç, kaba insanlardır.

3 — Elini kolunu fazla hareket ettirerek konuşanlar söz söylemekte güçlük çeken cümlelerin vazifesini ellerine yükliyen kimselerdir, binaenaleyh bu hareketler hoşâ gitmez.

4 — Bilâkis elini kolunu gayet az fakat zarif bir tarzda kullananlar, akıllı, temkinli, güzel söz söyleyen ve sözleri tesir eden kimselerdir.

5 — Monoton bir âhenkle ulama konuşanlar uyuşturucu, uyutucu ve üzücüdür.

6 — Pek fazla bağırınlar ise gülünç ve tatsız kimseleri temsil eder. İşte bunun gibi tiyatro vasıtasile birçok dersler almak kabildir.

Tertip ve intizama alıştıran faaliyet

Bir taraftan hafızayı daimi faaliyette bulunduran tiyatro, tertipli ve hazırlıklı olmayı icap ettiren bir faaliyettir. Karşısındaki vazifesini hazırlamışken kendisini eksik bulan aktör bir daha sefere mahcup düşmemek için elinden geleni yapar. Bugünün işini yarına bırakan, kılığını kıyafetini düzeltip makyajını vaktinde yapamıyan adamdan tiyatro faaliyetlerinde fazla birşey beklenemez; ihmâlin neticeleri onu her zaman her yerde karışlar ve amansız kamçısını suratına vurur. Tiyatroyu hakkile benimsemiyen kimse o cemiyete çok faydalı ve hayırlı bir unsur olur.

İKİNCİ TÜRK TARİH KONGRESİ

1932 de Ankara'da birinci toplantısını yapan Türk Tarih Kurumu, ikinci kongresini 1937 de Dolmabahçe Sarayında vücade getirdi.

Türk Tarih Kurumu'nun beş senelik çalışmalarının ne kadar müsmir neticeler verdiğini gösteren kongre hakkında bu sütunlarımızda uzun uzadıya izahat değil, ancak altı gün süren bu toplantı da, ortaya konulan kıymetli tezlerin kısa bir hülâsasını vermekle iktifa edeceğiz.

*

Türk Tarih Kurumu'nun, ikinci kongresi, 20. 9. 1937, saat on beşte, Atatürk'ün huzurunda Dolmabahçe Sarayında açıldı.

Kongrede, vekiller, ordu ve hükümet erkânı, mebuslar, ilim ve tefekkür âlemine mensup birçok zevat ve yabancı memleketlerden davet edilen profesörler bulunmuştur.

Açılış nutkunu, B. Hasan Cemil Çambel söyledikten sonra Riyaset Divanı seçimi yapılmış, Kongre Başkanlığına Kültür Bakanı B. Saffet Arıkan, fahri Başkanlığa Prof. Pittard, Bn. Âfet, Hasan Cemil Çambel ve Halil Etem, Sekreterliklere ise, İsmail Müştak Mayakon, Fakihe Öymen, Kemal Ünal, F. Reşid Unat, Reşat, Münire Güner, Sıddıka İnan kur seçilmişlerdir.

Bundan sonra kongre reisliğine seçilen B. Saffet Arıkan Tarih Kurumunun amaçları, Türk Tarih tezi hakkında bir nutuk söylemiş, bunu

müteakip Dil Kurumu namına B. Necmi Dilmen Dil ve Tarih Kurumu çalışmaları arasındaki sıkı bağı izah etmiş, müteakiben Prof. Pittard'ın Fransızca olarak söylediği nutkun tercümesi, İ. Mayakon tarafından okunmuştur.

Prof. Pittard, bu nutkunda Anadolu'nun, bundan dokuz yıl önceye kadar herkesin meçhulü bulunan çok eski bir medeniyete malik olduğunu, Türk Tarih Kurumu'nun çok büyük neticeler elde ettiğini, ve bulunan aydınlatıcı kaynakların, tarihce malûm eski Anadolu kavimlerinin, yekdiğeri arasındaki münasebetlere dair yepyeni tekekkilerin meydana çıktığı, Bükreş Antropoloji ve Arkeoloji Kongresi'nin, Türk tarihini aydınlatıcı mahiyette olan Anadolu hafriyatına daha hız verilmesi hususundaki talebine temas ederek ve birçok meçhul noktaları aydınlatmanın Türk Tarih Kurumu'ndan -bundan böyle ön safa geçmiş bulunduğu cihetle Türkiye'den- beklendiğine işaret etmiştir.

Prof. Pittard bu sözlerden sonra, kongrede bulunan ecnebi âlimler adına, Türkiye'yi temsil eden Atatürk'e tâzimlerini sunmuş, Bn. Âfet, Kurumun çalışmaları hakkında bir tebliğ yapmış, bundan sonra Kongre Genel Sekreteri B. M. Göker, Kurumun faaliyetleri hakkında bir rapor okumuştur.

Başkan, rûznamede başka birşey kalmadığını, tebliğle, bazı tebrik telgraflarını okumuş, kongre üyeleri ve

ecnebi delegeler Taksim âbidesine giderek çelenk koymuşlar, İstiklâl Marşı okunmuş ve defteri imzalamışlardır.

*

Türk Tarih Kurumu'nun ikinci toplantısı, 21.9. 1937 Salı günü, Bn. Âfet'in asbaşkanlığında, Faik Reşid ve Sıdika İnankur'un sekreterliğinde olmuş, Atatürk, bu toplantıyı şereflendirmişlerdir. İlk söz, Prof. Pittard'a verilmiş, « Neolitik devirde Küçük Asya ile Avrupa arasında antropolojik münasebetler » mevzulu tezini tebliğ etmiş ve netice olarak, « Neolitik dediğimiz sosyal inkılabı getirenlerin, bugün Anadolu'da sâkin olanların cedleri bulunduğunu, Avrupa, diğer kıtalar da Avrupa ile müşterek olduğuna nazaran bütün medenî küre, Anadolu'yu ve ona mücavir memleketlerin medeniyet hazıramızın bütün elemanlarını ve başlıca ırklarımızdan birini kendisinden aldığımız bir mukaddes toprak gibi telekki için, Önasya, bugünkü Avrupa'nın anası gibidir » demiştir.

İbrahim Necmi Dilmen « Türk tarih tezinde Güneş - Dil Teorisinin yeri ve değeri » mevzulu tezine tarih ve dil bağılıklarını anlatarak girmiş, Türk tarih ve dil çalışmalarını, Güneş - Dil Teorisi ve teorisinin prensiplerini anlatmış *Ari, Kelt, Ankara* kelimeleri üzerinde durarak, Güneş - Dil Teorisinin, tarih ve coğrafya kelimelerini analiz etmekle, nasıl yeni hakikatların ortaya konulabileceğini ilâh... izah etmiştir.

Üçüncü celsede söz, Berlin Müze direktörlerinden Dr. Andea'ya verilmiş, Prof. « Sümmelerin monou -

mantal sanatları » hakkında bir tez irad etmiş, rüznamede mukayyed olan Dr. Arif Müfid'in tezi, bir başka güne bırakılarak, Prof. Dörfeld'in tezi okunmuştur.

Prof. Belger'in Amerika'dan gönderdiği, 1932 den 1937 yılına kadar Truva'da yapılmış olan hafriyata tahsis edilen tezi, âzaya tevzi edilmiş olup vaktin gecikmesinden dolayı okunamamıştır. Kongre saat 19 da içtımama nihayet vermiştir.

*

Üçüncü toplantı, 22. 9. 1937 Çarşamba günü, saat 14,15 de kongre asbaşkanı Hasan Cemil Çambel'in başkanlığında toplanmış, sekreterlik mevkilerinde B. Kemal Ünal ile Bn. Sıdika İnankur bulunmuşlardır.

Başkan birçok yerlerden gönderilen tebrik telgraflarının bir listesini bunların arasında Roma Enstitüsünden gelen bir telgraf da vardır. ve Sovyet Rusya ilim âkademisinden gönderilen tebrik telgrafını okumuştur. B. Hasan Cemil Çambel, tebliğ yapacak zevatın, sözlerini hülâsa etmelerini rica ederek sözü Prof. Y. Ziya Özer'e vermiştir.

Prof. Asya'nın her tarafında elde edilen arkeolojik eserlerin neolitik medeniyetin menbainin Orta Asya olduğunu gösterdiğini, Süs ve Sümer medeniyetine esas tutulmak istenilen İran'daki neolitik medeniyetin, Orta Asya mahsulü ve Türk medeniyet olduğu tezi üzerinde durarak Subarların Türklerin Suvar kavminden başka birşey olmadığını izah etmiş, Oxford Üniversitesi profesörlerinden Myres, İran, Yunanistan ve Beni İsrâil münasebet ve müesseselerini izahla, Gar-

bi Anadolu'daki Yunan şhirleri ile Lidya Kırallığını, İnan İmparatorluğunun muhtelif tip ve esaslarını tetkik etmiştir.

Türk Dil Kurumu Başkanı Ankara Fakültesi Tarih Dil ve Coğrafya Fakültesi Türkoloji Prof. Abdülkadir İnan, Altay'daki Pazyıık hafriyatında meydana çıkarılan atların, vaziyetini ve Türk defin merasimini anlatarak, mezarın Türklere ait olduğunu göstermiştir. Bu hafriyatta, Milâddan önce üç veya dördüncü asra ait birçok şeyler bulunduğunu söyledikten sonra, bu meydana, gömüldüğü gündenbergi buz tabakası altında sapasağlam kalan on at cesedinin vaziyetinin ancak Türk tarih ve etnografyası ile izah edilebileceğini, bugüne kadar yazılan etüdlerde, bu noktanın tamamen ihmâl edildiğini söylemiştir.

Bundan sonra söz söyleyecek olan Dr. Prof. Scheder acele bir iş dolayısıyla memleketine dönmek mecburiyetinde kaldığından, söz Prof. Osten'e geçmiş, Milâddan önceki iki büyük kültür çevresinden birinin Trova II. ve ona yakın istasyonlarla temsil edilen garb kültürü, diğerinin Anadolu kültürü bulunduğunu ve her iki kültürün aynı kökten gelmesinin muhtemel olduğunu, Orta Anadolu Bakır Devri adı verilen bu kültürün, Şark Anadolu'nun zengin madenleri sayesinde doğduğunu, inkişaf ettiğini, garba doğru yayılan bu kültürün izlerini, Alişar, Alaca - Höyük, Ahlatlıbel ve Eti Yokuşu'nun taşıdığını, bu kültürün başlangıcının takriben M. E. 3200 yıl olduğunu izah etmiştir.

Bu tezden sonra, on dakika ara ve-

rilerek, ikinci celsede Kandiye Müzesi ve Girid arkeoloji işleri direktörü Prof. Dr. Marinatos, « ikinci bin yılda Girid adası ve Girid Anadolu dünyası » mevzulu tezinde, Girid'in çok eski zamanlardanberi Küçük Asya ile olan münasebetini, Asyasız, Ege medeniyetinin ve dolayısıyla Yunan, Lâtin ve nihayet Avrupa medeniyetlerinin meydana gelmiş bulunmasının gayri kabil olduğunu göstermiştir.

Prof. Kurt Bittel, « Prehistorik devirde Anadolu'da ölü gömme » mevzulu tezinde ölü gömme âdetlerini tetkik suretile, Etilerin dinî ve fikrî vaziyetlerini izah etmiş, Boğazköy hafriyatında elde edilen çivi yazılı bir tabletin, Etilerde ölü gömme hakkında dikkate şayan malûmat verdiğini ve kıymetini anlatmıştır.

Prof. Güterbock Etilerde tarih yazıcılığı mevzulu bir tez irad ederek, Etilerde, Mezopotamya tasvirinden âzade hususî bir zekânın bulunduğunu söylemiştir.

Dr. Arif Müfid Mansel, Ege tarihinde Akalar meselesi üzerinde durmuş, Akaların, Yunanistan'a şimalden gelmiş İndo - Cermenler olmayıp, Orta Asya'dan, Anadolu üzerinden gelmiş bir kavim olduğunu tebarüz ettirmiştir.

Prof. Brandenstein, « Etrüks meselesinin şimdiki durumu » mevzulu tezinde, Etrüks dilinin menşeyi Hindo - Cermanik olduğu iddiasına iştirâk etmediğini, delillerini ortaya koyarak izah etmiş ve Etrüks dilinin Eti dili ile münasebeti olmakla beraber aynı olmadığını iddia ve birçok delillere dayanarak, Etrükslerin men-

şeyinin Orta Asya kabul edilmesi icab ettiğini izah etmiştir.

*

Tarih Kongresi, dördüncü olarak, 23. 9. 937 Perşembe günü, saat 14.15 de, fahri başkan Prof. Pittard'ın riya- setinde B. İsmail Müştak, Bn. Fakihe Öymen'in sekreterliğinde toplandı.

Prof. Menghin, Avrupa'da tam ve karışık neolitik devrin, biri Mısır'dan gelip Garbi Avrupa'ya, diğeri Önas- ya'dan gelip ve Balkanlar'a tesir icra eden iki kültür cereyanı sayesinde oldu- ğu mevzuu üzerinde durmuş, netice olarak, Anadolu'nun bu devre verdiği armağanların az olmadığını, araştı- rılmaların ilerlemesinin, 3000 senelerin- de Anadolu'nun, Tuna ve Balkan me- deniyetleri üzerine tesirinin büsbütün meydana çıkaracağından emin oldu- ğunu söylemiştir.

Prof. Ş. Sami Günaltay tezinde, ilim âleminde yer alan iki iddiayı, dokuzuncu ve onuncu asırlarda İslâm dünyasına en parlak devrini yaşattı- ran ilim hareketinin Türk olmadığını, parlak bir inkişafa mazhar olan bu hareketin, Selçukîlerin Önasya'yı istilâ etmeleriyle İslâm dünyasının u- mumi inhitatına sebep oldukları me- selesini, bu iddianın esassızlığını, hakikate uygunsuluğu izah için, müs- lüman dünyasındaki felsefe hareketi- nin nerede ve kimler tarafından yara- tıldığı, hangi dimağların yardımı ile hız almış olduğu, bu hareketin nasıl ve ne gibi âmillerin tesirile durduğu araştırarak, bu iki iddiayı reddetmiş- tir.

Celsenin 10 dakika tatilinden sonra ikinci celse, B. Saffet Arıkan'ın baş- kanlığında toplanmış ve başkan sözü,

Prof. Fuad Köprülü'ye vermiştir. Prof. Fuad Köprülü'nün mevzuunu, Türklerin âmme hukuku müesseselerine dair, değerli bir tetkiki teşkil etmiştir.

Profesör, Türklerin hukuku hakkın- da şimdiye kadar garb ilim âleminde mütearife gibi tekrarlanan « Türkler ancak islâm olduktan sonra hukuki müesseselere malik olmuşlardır. Bun- lar da tamamiyle islâmî müesseseler- dir. Bunlarda Türklere ait bir husu- siyet aranmaz. » hüküm ve iddiasına karşı bilhassa müslüman Türklerin kurdukları devletlerin âmme huku- kunu tetkik ederek tarihin en eski devirlerinden beri devletler kurmuş, yani âmme hukuku vücade getirmiş olan Türklerin, İslâm olduktan sonra da eski hukuki ananelerini devam ettirdiklerinden başlayarak, Osmanlı Devletinin kuruluşuna kadar muhte- lif zaman ve mekânlardaki Türk Dev- letlerinin siyasi ve idari müessesele- rinin nasıl birbirine benzediğini izah- la beraber bunların müslim ve gayri müslim sair komşu devletlerin mües- seseleri üzerindeki tesirlerini tebarüz ettirmiştir.

Fuad Köprülü'den sonra Prof. Ros- si, İtalya kütüphane ve arşivlerinde Türk Tarihine ait türkçe ve italyanca me hazlar hakkında dikkate değer ve türkçe bir beyanatta bulunmuş, baş- kan, Prof. Bosch'un hasta olduğunu söyleyerek, sözü Prof. Bossert'e ver- miştir. Prof. « Tabir sanatının keşfi » mevzuu üzerinde izahatta bulunduk- tan sonra saat 17,30 da toplantıya ni- hayet verilmiştir.

İkinci Türk Tarih Kongresi'nin be- şinci, 24. 9. 937 saat 14.15 deki top -

lantısı, asbaşkan Bn. Âfet'in başkanlığında olmuş ve sekreterlik mevki - lerinde Bn. Münire Gürer ile F. Re - şid Unat bulunmuşlardır.

Prof. Gabriel, Anadolu Selçuk âbi - delrinin tanınmadığından, bu câmi - ler ve medreselerde Anadolu iklimine uygun şuurî tiplere göre sıralanmış olup, her bölgenin yetiştirdiği malze -meyi mantıklı kaideler dahilinde kul - landığından, Türk sanatkârlarına ya - bancı bir ekolün muakkibi bulun - maktan çok uzak, orijinal şekiller ve tezyini ifadelerinde yazı bir karakter gösteren Selçuk sanatının eserlerine, on iki ve on üçüncü asırlara ait Ana - dolu âbide'lerine, öz bir sanat eseri olarak bakılabileceğini söylemiştir.

Prof. Ş. Aziz Kansu, Selçuk Türk - lerinin antropolojik tetkikleri ve ne - ticeleri üzerindeki tezini izah etmiş ve bunun için evvelâ, Selçuk tarihi hakkında bir başlangıç yaparak Oğuz - Selçuk muhacereti, Selçuk Türkleri - nin hangi beşer tipine ait bulunduğu, Ankara'da bulunan eserler, Selçuk - lerin fizik hususiyetleri gibi nokta - lara temas ederek, Selçuk tarihlerinin antropolojisi üzerine yapılacak tet - kiklerin, Türk ve bilhassa Oğuz Türk - lerinin tarihini aydınlatmaktaki ro - lünü anlatmıştır.

Prof. Valois'in tezi « Önasya'nın ırk tarihi » ne aitti. Profesörün, mem - leketimizin etrafını çevreleyen halk için, « Anadolu ırkı » tâbirini kullan -ması üzerine Bn. Âfet, asıl Alp tipi bizim olduğumuzu, Anadolu ırkı diye Avrupa tipinden başka birşey göste - rilemediğini izah etmiştir.

Macar Prof. Moraveczi, Türklü - gün tetkiki bakımından antropoloji -

nin ehemmiyeti üzerinde durmuş, Türk tarihinin bazı devirleri için kıymetli kaynak vazifesini görebile -cek olan Bizans kaynakları hakkında -istilâlar ve harpler dolayısıyla Türk -lere ait kaynakların koybolmasına işa -ret ederek izahat vermiş, Osmanlı hükümdarı I. inci Osman ismini Bi -zans menbalarına dayanarak tetkik ile, bu ismin Ataman, Otaman olması icab ettiğini ileri sürmüştü, kendisine, türkçe ve kıymetli beyanatından do -layı, Bn. Âfet tarafından teşekkür edilmiştir.

Bundan sonra söz alan İsmail Hak -kı Uzunçarşılı, Başvekâlet arşivindeki Defterhane kayıtları arasındaki mu -fassal ve mücmel arazi defterlerin -den istifade ederek, Anadolu Beyle -liklerinin idare tarzlarında Selçukî -leri ve Selçukilerin de Asya'daki bü -yük Selçuk Devletini örnek ittihaz ettiklerini söylemiş, arazi vaziyeti, köylünün köle vaziyetinde olmadığı hakkında izahat vermiştir.

Bu tez üzerine Bn. Âfet, arşivlerin tarih çalışmaları üzerindeki yard -mından bahisle, İsmail Hakkı'ya bu çalışmasından dolayı teşekküründen sonra celse 15 dakika tatil edilmiştir.

İkinci celse, Hasan Cemil Çambel -in başkanlığında açılarak, Prof. Al -födi, « Nomadlarda çifte kırallık » mevzulu tezini okumuş, bundan sonra başkan, sözü B. Hikmet Buyur'a ver -miştir ve H. Buyur, Ekber'in siyasa -sı, 16 ıncı asırda din ve sosyal bir inkılâp teşebbüsü üzerinde durmuştur.

Bu tebliğden sonra söz Macar Millî Müzesi genel direktörü Kont Liki'ye verilmiş, hatip, Macar kavmi -

nin menşeyine dair alâka verici iza - hatta bulunmuştur.

Prof. Raşoni'nin «Ortaçağ'da Erdel - de Türk izleri» tezinden sonra saat 19,30, kongreye, yarın toplanılmak üzere, nihayet verilmiştir.

*

25. 9. 937 Cumartesi, saat 12 de, kongre Saffet Arıkan'ın başkanlığında toplanmış, sekreterlik mevkilerinde Fakihe Öymen, B. Faik Reşid bulunmuştur.

Prof. Hartmann'ın mevzuunu, yeni Türkiye teşkil etmiş ve harf inkılabını, büyük inkılap, Türk nasyonalizmi, türkçülük, Anadolu halkı, intikal devresi, gayri milli devlet, tekâmül, Osmanlı Devletinin teşekkülü, lisan ve din farkı, milliyetçilik vasfı, Selim'in harpları gibi mevzulara temas ederek, umumiyet itibarile Türkiye'nin teşekkülüne kadar geçirdiği vaziyeti ve bugünkü inkılabların bir hülâsasını vermiştir.

Bundan sonra 15 dakika teneffüs verilmiş ve ikinci celsede başkan, sözlü Bn. Âfet'e vermiştir.

Bn. Âfet, cihan kültür bağlarıyla perçinli olan Türk tarihinin, en çok bilinmiye lâyık kısımlardan biri olduğunu ve bu tarih içinde yalnız parlak noktalar içinde kalmıyarak, onun hatalarının da yeni nesilleri müteyakkız tutacak bir nokta olduğundan, mevzuunda bu noktaları araştırmayı üzerine aldığını söylemiş, tarihte bir devir başlangıcı olarak 1299 Osmanlı İmparatorluğunun kuruluşunu almıştır. Bu suretle mevzuu girdikten sonra Anadolu tarihinin hareketli devri, Osmanlı tarihinin taksimi, askeri ve

siyasi kudret, Türklerde içtimai yardım, Türk tersanelerinde yaptırılan Venedik gemileri, köylerde mektep, Türk edebiyatı, Piri Reis, sanayi hayatı, ticaret siyaseti, Sokullu'nun ölümü, devlet hayatında bozukluklar, orduda zaâf, ıslahat, dünyada yenilik hareketleri, tanzimatçıların zoraki faaliyetleriyle İmparatorluğun parçalanması mevzularına temasla, 20 inci asra geçmiş ve yukarıda zikrettiğimiz gibi, Osmanlı tarihinin başlangıcından 1299 dan 1923 e kadar geçen zamandaki Türk tarihinin bir hülâsasını vermiştir.

Bu nutuktan sonra, başkan, kongrenin sona ermesi dolayısıyla, bazı yabancı profesörlerin söz istediklerini ilâve etmiş ve sırasile, misafir profesörlerimizden, Almanya namına Hartmann, Menghi, Çekoslovakya namına ve türkçe olarak Rypka, Fransız profesörleri namına Delpart, İngiltere namına Muycos ve Przowarskai Lehistan, Rossi İtalyan meslekdaşları, Zığı Macaristan, Persson İsveç, Nestor Romanya, Marinatos Yunanistan, Fahim Bayraktaroviç Yugoslavyo namına söz söylemişlerdir.

Ecnebi profesörler, bu sözlerinde, Atatürk'ün ve Türk Tarih Kurultayının dünya medeniyet ve tarihini aydınlatmak hususunda çalışmalarından takdirle bahsederek, Türkiye'nin misafirperverliği, Atatürk'ün büyüklüğü ve inkılablarımıza karşı duydukları hayranlıkları ifade ettikten sonra, bütün kongre âzası ayağa kalkarak, Ulu Önder'i tükenmiyen alkışlarla alkışlamış, kongre bu suretle sona ermiştir.

Cümhuriyetin on dördüncü yılını tamamlıyoruz. Büyük Başbuğu selâmlıyalım: bu devlet onun zaferi üzerine kurulmuştur.

O, bu zaferin bütün kazançlarını hür, mesud ve garblı bir Türkiye'nin inşa davasına vakfetmiştir: Eşsiz inkılâpçıyı selâmlıyalım.

Kaynaşan iki kıta arasında, sây ve barış huzuru içindeyiz. Bu bahtiyarlık nice asırlardanberi bu topraklara nasib olmamıştır. Ebedi zannolunan kara mukadderi, cihan karşısında ve cihana rağmen, kurdık. Şark insaniyetine örneğiz; ümidiz; kuvvetiz.. Garb insaniyeti için de, şanlı bir varlığız ve onun ahengini, Türk milletine hâs faziletlerle tamamlamaktayız.

On dört yıllık maziye baktığımızda, içimizden sarsılmaz bir iman sesi geliyor: İstikbal bizindir! Mazide yendiklerimiz, imkânsızlıkdardı. Şimdi ise önümüzde Türk azminin kolayca başaracağı imkânlar vardır. Yapacağımız Türkiye, yapmış olduğumuz eserleri arasında yer alacaktır. Büyük milletin küçük eseri olmaz.

Hepsinin dayancı, Atatürk ve eserine şuurla bağlı kalmakta, milli vicdanın, şevk ile uyanık durmasındadır. Onu, bütün kudretlerin bu öz kaynağını karartmak ve kurutmak için yabancı ve yerli, nice suykastçılar asırlarca uğraştılar. Bütün cehdler türk olduğumuzu unutturmak için sarfedilmiştir. Atatürk'te kendimizi bulduk: yaratıcıyı selâmlıyalım.

En büyük düşman müesseselerini tasfiye ettiğimiz, türk olmıyan sefil bet'atlerini kaldırdığımız mazidir. Bizi onun zehirli füsunlarına çağıranlardan kaçalım. Kemalizm kültürünü, mazi tadcılarının sihirlerine karşı müdafaa edelim. Kemalizm millisinin altı şart olduğunu asla unutmalıyız: Cümhuriyetçi olmayan, milliyetçi olmayan, halkçı olmayan, devletçi olmayan, lâik olmayan, inkılâpçı olmayan bizim millimiz olamaz. Bu devlet zafer üstüne kurulmuştur. Fakat kültür üstünde duracaktır. Yeni Türk yazısının, musilcisinin, dil ve tarih dâvasının büyük kulağuzu arkasında, hür, medeni, büyük ve daima ileri Kemalist Türkiye idealine doğru koşalım.

Bayramımızı kutlarken, dâvanın her türlü kurbanlarını hatırlayınız! Onlar bize bu günleri göstermek için canlarını vermişlerdir.

F. R. ATAY

büyük ve aziz bir işe daha fazla zaman ayırmak, daha mükemmel neticeler almak onların dirayetlerinden, idealistliklerinden, inkılabçılıklarından bekleniyor.

Behçet Kemal ÇAĞLAR

Bu son ay zarfında, Antalya, *Altın yaprak* (Ba'ra), *Kaynak* (Balıkesir), *Yeni Türk* (İstanbul), *Altın* (Elâzığ) Halkevi dergilerinin agustos, *Gediz* (Manisa), *Muğla*, *Taşın* (Merzifon), *Ün* (İsparta), *Dirnaz* (Sisob) Halkevi dergülerinin Eylül sayıları neşredildi. Onunla, harıvan sayısı neşredilen *Konya*'da, bundan önceki nüshaları da nazarı itibare alınarak ileride, mecmuamızda bahsedilecektir.

Aşağıda ayrıca zikredeceklerimizden maada, yukarıdaki mecmua da bilhassa *Gediz*'deki, *Saruhan Oğulları*, *Kaynak*'daki *Karesi Oğulları*, *Altın*daki Tunceliye ait türkülere dair yazılar, mahalli tetkikler olmak bakımından faydalıdır. Halkvleri dergilerinin hemen hemen hepsinde gördüğümüz, bir takım manilerle, türkü ve koşmaların neşri ise, bundan önce birçok defalar bahsettiğimiz noktalar gözüne alınmadıkça, manesef bir fayda temin edemeyecektir.

Halk bilgisi haberleri, İstanbul Eminönü Halkevi şubesi tarafından çıkarılır aylık mecmua, Yıl 6, sayı 70, agustos 1937, 10 kuruş.

Halk Bilgisi Haberlerinin bu sayısında Vehbi Cem'in, beşi geçen sayılarda olan, Şair Eyüp Sabri'nin koşmaları hakkındaki yazısının sona erdiğini, son parçanın yirmi dördüncü koşmayı teşkil ettiğini görüyoruz.

Yine geçen sayılardan devam etmekte olan Kadiri lehçesi ile ait kelimelerin, İstanbul masallarının neşriden başka, ayrıca mecmua da zikredildiği

üzer- XVII inci asır şairlerinden A b d f nin *Kolâi Sultanıya*, XIX uncu asır şairlerinden Hafız Mustafa'nın *Leylak* adını taşıyan manzum destanını da H. Turhan *Dağcıoğlu* tarafından neşredilmiş ir.

Dergiyi halk edebiyatı ile oğraşanlara tavsiye ederiz.

Antalya, Antalya Halkevi dergisi, iki ayda bir çıkar, sayı 4, agustos 1937.

Dergide, *Antalya coğrafyası* başlıklı yazı, geçen sayıdan devamdır.

Baş yazı, Muammer Lütfi tarafından kaleme alınan, *Antalya tarihi hakkında* ki notları teşkil ediyor. Burada, bazı salname, eski tarihlerde, seyahatnâme-ler- veya bazı kitabelerde, Antalya'ya ait görülen kayıtlar not halinde alınmıştır. *Antalyanın eski evleri* hakkında, Karl Graf Lanço'ronskiden, Kemal Kaya tarafından yapılan bir tercüme, Naci Kum'un, *Antalya beyi Kılıç Arslan ve bir vakfiyesi* makalesi tarih bakımından, *Faruk Ediz'in Aşık Şemsi ve iki kitabı*'na dair olan yazı da hakikat bakımından faydalıdır. Mecmuanın bu tetkiklerden başka, bir hâkıyeyi, düzgün ve güzel şerhleri, ilave olarak Antalya ve mülhakatı adlarına dair, bir bugünkü bir de Kiepert'ten alınan tarihî adları muhtevî iki haritanın da neşriyi görüyoruz.

Muğla, Muğla Halkevi aylık dergisi, yıl 1, sayı 7, eylül 1937, 10 kr.

Muğla'nın bu sayısında Menteşe Oğulları Tarihi — İlyas bey, Muğla vilâyeti hakkındaki yazılar geçen sayısından. Folklore dair de Müerim'in on üç koşması, Keloğlan masalları'nın Muğladaki şekli neşredilmiştir. Mecmuada ayrıca, inkılab tarihine, 30 Agustos zafer bayramına dair yazılar da vardır ki bunlar, halkın millî duygusunu bir bilgi vererek kuvvetlendirmek bakımından faydalı olacaktır.

Ön, Isparta Halkevi aylık dergisi, yıl 4, sayı 42, Eylül, 1937.

Kapak dahil olmak üzere bir buçuk formadan ibaret bulunan Ön'ün bu sayısında, her zaman olduğu gibi, kıymetli ve-ikaların, mahalli tetkiklerin neğini görüyoruz.

Bu vesikalar meyanında Hikmet Turhan Dağıoğlu tarafından hazine evrakından istifade edilerek XVI ncı asırda Hamidîlî'ne ait bazı vesikaların, Fehmi Aksu tarafından *Kara Haydar ve Kadirioğlu* na dair Isparta mahkemesinde rastlanan sicillerin neğini zikredebiliriz.

Isparta coğrafyası, Isparta orta okulunun tarihçesi geçen sayıdan devamdır. Bunlardan başka Isparta'daki bazı dağ ve bel isimlerine dair bir yazı, geçmiş günlerde Isparta'da dün başlıklı bir meâl, alfabe sırasına göre tanzim edilerek basılan *Ata sözleri* de vardır.

Halkevleri neşriyatı ve dergileri

Ön aylar zarfında, Halkevleri neşriyatı meyanında, ufak, bereşürmüş eserlere yer verildiğini görüyoruz ki bunlar arasında Bursa, Balıkesir, Elâziz ve Manisa Halkevlerinden bahsedebiliriz:

Bursa Halkevi tarafından *Zührevî Ahatlıklar nelerdir* adıyla basılan bu

bir formalık eser, Halkevi neşriyatının dolgunceusunu teşkil ediyor.

İlmi istislahlarla değil, halkın gayet basit anlayacağı bir tarzda yazılmış olması, bu hususta umumî ve lüzumlu malûmat vermesi bakımından faydalıdır.

Balıkesir Halkevi yayınlarının on yedinci sayısını teşkil eden *19 Mayıs'da ise*, adından da anlaşıldığı gibi, bugünkü kutulama törenine ait konferanslara, bu münasebetle, Kâmil Sunun, 19 mayısın tarihçesine R. Arkun'un, Samsun coğrafyasına ait, birer makalesine de yer verilmiştir.

Elâziz Halkevi'nin neşrettiği dört eser, avukat Naimi Erden'in *halkımıza miras işlerini öğretir*, M. Aşır Aksu'nun *Hukuk ve ceza davaları nasıl açılır*, Ömer Kemal'in, *inkılâp tarihi* M Ferruh Arsunar'ın *Tunceli-Dersim Halk Türküleri ve Pentatonikler*dir.

Herkes için bililmesi lâzım olan hukukî meseleleri, halk hukuk kitaplarından v-ya bir hukuk profesörünün notlarından, inkılâp tarihini ise, ders kitaplarından öğrenemez. Bu iki formadan ibaret büroşürler, halka en lüzumlu meseleler üzerinde, açık bir dille bilgi verdiğinden Halkevlerinin gayesine vacil olmak için, nasıl gururlu bir şekilde çalıştığını gösteriyor ki bu neşriyatın bir kısmından gelecek sayıda bahsedeceğiz.

BİR OKUYUCUNUN NOTLARI

NAHİD SIRRI

Münekkidin mükellefiyetleri hakkında ve bir fransız romanına dair

Roman ve hikâye tenkidli yapmak, tenkit sahasında beni bilhassa cezbe etmiş olan kısımdır. Fakat, aynı zamanda, en fazla çetinlikler, adeta iltiraplar ve her halde tehlikeler arzeden kısım da onu buldüm. Meselâ; bazen sırf mevzunun hoşuma gitmesinden veya kendi hayatımla münasebetlerinden dolayı eserle okadar alâkadar oldumki, bir münekkit için en büyük vasıf olan bitarafıktan uzaklaştım. Bundan dolayı da o esere hakkı olan yeri değil şahsî hislerimin vermek istediği yeri verdim. Bir kerre daha söylemiş olduğum gibi, buna dair en kuvvetli hatıram *Georgette Gousse* isimli romana aittir. Hayat mecmuasına her hafta ve bilhassa garp edebiyatlarına ait olmak üzere bir makale yazdığım sıralarda, bir edebiyat mükâfatı kazanmış olan bu fransız romanı için de bu makalelerden birinde on beş yirmi satır tahsis edecektim. Tamamen yeni olan müellifi tanımıyor, kitaptan pek büyük bir şey de beklemiyordum. Hatta halâ eserin fevkalâdeliğine küllî degilim. Lâkin mevzu hele o zaman beni gözlerimden nihayetle yaşlar akıtacak kadar sarıverdi.

Bu bir zavallı kadını ki, doğduğu ve yâğın sahibi olduğu evini kocasına oğluna terk etmiş, onlarla mücadeleyle girişmedense meçhul bir akıbetle sürüklenmeği tercih etmişti. Ben de hemen aynı tarihlerde her şeyimi başkalarına gasbettirdiğim için, bir kaç binasına birden hakkım bulunan İ-tanbul'a senelerden sonra döüşümde kendimi kimsesiz ve mekânsız buluvermiş ve kendimde mücadeleyle kudret duymayarak mağlubiyeti kabul etmiş, nefsimi mu-

kadderat adını verdiğim bir felâket bırakmıştım. Benimkine eş bir acıla *Georgette Gousse*'nin de mücadeleler vaz geçtiğini görünce, kitap bana o kadar yakın ve tesanüle bana ait birşey oldu ki, beş on satır yerine ona uzur bir makale tahsis ettim. Şu halde galiba, roman münekkidinin kendi hayatına benzer safhalar arzeden bir romanı, şahsî hislerin tahtı tesirinde kalamıştı; endişeyle mevzu bahsetmemesi daha doğru ve emin birşey olacaktır. Hatta, bilmemki, şahsen roman ve hikâye yazma-vası büsbütün doğru oluyacak mı? Zira eseri tahîle başlarken mevzuu benimseyerek makalesine o eserin yeniden yazılışı gibi bir eekil vermemesi, hududu eserin kıymetile mütenasip bir saha içinde kalmayarak ve eserin nasıl yazılmış, mevzuun nasıl anlatılmış olduğunu tahlille iktila emeyerek adeta kendi zevkine göre hikâyeyi yeniden yazmağa koyulması. İşte bu tehlikeler daima mevcud kalacak; yani, çok kerre bizzat roman ve hikâye yazar münekkit, kendi heyecanı içinde vazifesini unutmak, muharrir mevzuu nasıl kullanmış olduğunu tetkik edecek yerde mevzuu bizzat kullanmağa fazla meyaldır. Buna bir misal vermek lâzımsa, Mehmet Raufun *Sepho* ile *Curmen* tahlillerininin Daudet ile Mérimée'nin eserlerine ait tahlillerden ziyade o eserlerin adeta yeniden bir yazılışları, birer küçük hikâye haline inkilâpları olduğunu söyleyebiliriz. Fakat mükellefiyetlerini takdir ile mevzuu yeniden yazmak arzusunun yenen ve yalnız yazmış olanın eserile meğgul olmağa mecbur bulunduğunu hisesden münekidin feragati ise ne hazin! "Beni ben de duydum; bunu ben de hissettim; bunu böyle ben de anlatmak isterdim.." düşünceler

leri içinde, yarıları içinde, bu düşünce ve bu meyüsiye heri susdurarak yabının eserile meşgul olmak, temamilen onun hendesesi üstünde yürüyüp konuşmak ne gü.! Hassas bir münkidd için meleşnin en büyük iztiraplarından ve fedakârlıklarından biri işte bu..

Vaziyeti nevi başka ve nisbeten dü bir misalla tenvir etmek i-teynice, müzikhollelerde komik şarkılar söyleyen bir takım adamları yine hatırlayabiliriz. Onların sesli hayalleri hayli güzel, lakin tuhaflik kabiliyetleri seslerindeki bu güzelliğe faikdir, bundan dolayı da, onlara hitap eden bir kaç sözden sonra şaklabanlıklara başla an türküler söyletirler ve onlar bir güftenin ilk beyitlerini bütün ruhlarını vererek tere-nüme koydukları sırada, edyayı değiştirmek ve kahkahaları koçartmak zamanının geldiğini orkestranın anı bir gürültüsü bildiriverir.

Bütün bu şeyleri söyledikten sonra ve kendim de hikâye ve roman sahasında yazı yazmağa çalıştığım halde, şimdi bir romandan bahsedip o romanı mahv eylemek aceba biraz garip mi olacak? Fakat bereketki bu romana uzun bir makale tahsis edecek değim ve eşhası vaka-dan birinin yerinde kendimi farzetmeğe de imkân yoktur. Esasen eşhası vaka, güzel bir delikanlı ile bir kaç kadından ibar-t.

Bu, Lucie Delarue-Mardrus adlı fransız romancısının eseri kendisi şimdi orta yaşlı bir fransız kadındır ve (Bin Bir Gice) hikâyelerini arapçadan fransızcaya tercüme eden fransızlaşmış bir ermeninin zevcesidir. Şairdir, hikâyeci ve romancıdır. Konferansçıdır. Musiki ve resimle mütevegidir ve hatta.. balmumundan yaptığı bebekleri de meşhurdur. Memleketimize vaktile gelmiş ve hiç bir şeyi lisanımıza belki tercüme edilmemiş olmakla beraber, ismi matbuatımıza Cenap Şehabeddin ve Celâl Nuri arasındaki bir münakaşa münasebetile aksetmiştir. Şimdi ye kadar okuduğum muteaddit romanlarının hiç birini pek sevmiş değildim. Fakat Lamouratte nd'ında harikulâ-

de parçalar var. Maruf bir ölü'nün karısı ile dul bir kadın olan metresi mezarı önünde tanışmak mecburiyetinde kalıyorlar. Metresi bayılma tehlikesi geçiriyor da zevcesi rezaletle mani olmak üzere onu otomobile evine kadar götürüyor. Ondan sonra zevce metresi yanına alıyor. Maksadı, hafif idareli olan bu kadını, ancak yavaş yavaş kendini gösterecek bir tahakküm altında bir esir hayatı geçirmektir.

Doslugin sinsi sinsi zulme gidişine ait emsalsiz tabliller okuyoruz. Sonra bir gün zevce ve bilhassa metres, eve piyanunun tamiri için getirilen bir delikanlıya meftun kalıyorlar. Güzel ve nefis saçlarının altındaki beyni biçare bir delikanlıya zaten evdeki taze hizmetçiyi biri pek okumuş biri de musikişinas ve -metresdir- ikisi de geçkin madamlara terehile genç hizmetçi kızını kaçırmağa istical gösterdiği için, bir kere daha rakibe vaziyetine giren iki yaşlı kadın tek başlarına kalıyorlar. Beraber yaşayacak ve belki daha ihtiyarladıkça biri kinini, öteki maglubiyetini fark etmeden ölüme irişecekler. Aynı erkeğin malı olmuş iki kadının ortadan kalkmasından sonra birbirlerine karşı duyacakları hislerin -bir garip ve karışık yakınlık da dahil olduğu halde- tahliil bakımından, bu roman bir erkeğin belki mevcudiyetini tahayyül edemeyeceği derinliklere nüfuz etmektedir. Ve bu romanın mevzuu, senelerce ve asırlarca erkeklerin dört kadın almış oldukları ve kanunî medenin meriyete girmesi esnasında mevcut ortaklara dokunmadığı bu memlekette ortaklığa, ortakların birbirlerine karşı duydukları blabir hissini tahliile harsedilmiş heman hiçbir romanımız olmadığını bana hatırlatıyor. Yani demekki *Lamourattend'i* bir münekkidden ziyade hikâye yazar bir adam haletirahiyesi içinde okumuşum ve bu romanın mevzuu vesilesile bizim memleketimizin çatıları arasında vaktile geçmiş binbir dram ve komedi ile hala son bakiyeleri kalan ortakların hayalleri kafamın içinde canlanmışlar.. Halâ mevcut ortakları yaşatacak bir kitap;

ne canlı ve kuvvetli bir mevzu! bu. Kalemimde bu mevzu için lazım gelen kudretli bulsam yazmakta hiç tereddüt etmezdim.

MA^SARYK'İN ÖLÜMÜ

Büyük harbin neti esinde istiklâlini kazanan devletlerden biri, Çekoslavakya, kendisine mevcudiyetini ve istiklâlini kazandırmakta en mühim ve müessir rolü oynayan evladını, Masaryk'i bu ay için kaybetmişti. 1850 de doğmuştu, 1937 de seksen yedi yaşında ölmüş bulunuyor. Tarihe mal olan mühim hatıratı cihanharbi içinde, yani altmışı geçtikten, tabii insan ömrünü ikmal ettik en sonra başlamıştı. Cihan harbi neticesinde Çekoslavakya kurulduktan sonra bu devletin reisi olmuş ve ancak iki yıl evvel kendini bu vazifeden icabatını ifadan artık aciz hissederek mesai arkadaşları içinde en fazla sevüp güvendiği Benış'e yerini terk etmişti. Siyasî hayatına girmeden evvel şerofli bir hoca hayatı geçiren ve Avrupa'nın en âlim adamlarından biri sayılıp seksen bin evet tam seksen bin ciltlik kütüphanesinin bütün kitapları ile ağınağıtını olunan Masaryk'in hayatı, fazilet ve vatanperverliği gibi ezmi ve iradesiyle pek büyük işler başarmış insan misalleri arasında en güzel ve temizlerinden biridir.

O doğduğu zaman babası taht ve taçlarının parçalanıp yerlere düşmesinde oğlunun pek büyük bir tesiri olacağı Habsbourg hanedanına ait bir sarayda arabacı ve anası bir hizmetçi idiler. Halbuki kendisi o hanedanın millete intikal ve şahsına tahsis edilen bir sarayda öldü. O sarayın etrafını, gecenin ilerlemiş saatinde uzaklaşmaya-
rak bekleyen bir halk kuşatmış bulunuyordu, ve ölüm haberini alınca bütün bu halk tazimle diz çöktü. Ve seçtiği mütevazı mezaristana kadar tabutunu bir milyon halk el üstünde taşıdı. Bu büyük ve harikulâde kaderin bir fikir ve ilim adamına, ilim ve felsefe ile alakasını ölünceye kadar muhafaza etmiş

bir adama nasip olması ise ayrı bir güzellik ve mâna taşımaktadır.

Masaryk'in uzun bir esaret devresi geçiren milletinin istiklâle kavuşmasını anlatan çok kıymetli hatıraları ile en maruf çok ediplerinden biri tarafından zabt ve negredilen muhaverelerini muhtevî cildin lisanımıza tercümesini istemek acaba muhalî istemek midir?

Ali Ekrem'in Ölümü

Namık Kemal'in oğlu Ali Ekrem de bu son günler içinde öldü. Faki-
ler birer birer ortadan çıkıyor, fakat buna mukabil, yeni kıymet ve şöhretler ufukta belirmiyor. Ali Ekrem'i babası yetiştirmiş mektebi nûkiyede de okutturmuştu. Yani Namık Kemal'den elbet daha fazla dikkat ve itina ile ve daha müfâl şartlar içinde yetiştirmiş, Fransız edebiyatını da ondan elbette daha esaslı bir surette öğrenmişti. Fakat iyi sair ve edip olmak için ilmi irfan kadar ve hattâ çok daha ziyade fitri kabiliyet lazım bulunduğundan, babasına hiç değerse yakınlaşarak hususundaki bütün ihtisâslarına ve hattâ bazı, he-
man da müfâvil olduğu hakkındaki hüylarına rağmen, Namık Kemal'in oğlu olmaya belki bile olamazdı Arap ve sem kelimeleriyle fazla yüklü olan nazım lisanında, bütün nazım tekniğine geçtikten sahip bulunmakta beraber, bir kaç cilt tutan şiirleri arasında güzelieri azdır ve bunlar arasında istikbale geçebilecek tek şiiri — bir kaç kere daha söylediği veçhile — tam kırk yıl evvel ve Yunan harbi esnasında yazmış olduğu *İsriyet* adlı manzumdur. Ozanan kendisi A. Nadir nam müstearını kullanıyor ve Edebiyatı Cedide gurubuna dahil bulunuyordu. Bilahare ve galiba Tefik Fikirle geçişkenerek onlara musarir bir vaziyet alıp ve 10 Temmuz öklâbının ilk zamanlarında Namık Kemal isminin uyardığı heyecan ve aşktan geçici bir hisse ve şöhrat kazanmıştı. Fakat yıllardanberi bu şöhrati sönmüş ve eskilğe fazla mütevceh olan edebî zevklerini müdafaa ettiği Dürülfünûn kürsüsünü de

bir lise hocasıyla değiştirmek itirazında kalmış bulunuyorduk. Eski edebiyatımızı en iyi bilenlerden biri olduğumu ise salihiyetli kimselerden birkaç defa duyduğum Kendisi sade şair ve sade edebiyat hocası olmakla kalmak istemeyerek, babası gibi tiyatro eserleri de vücuda getirmeğe teşebbüs etmiş ve *Daria* isimli bir piyes telif etmişti. Fakat bunda gösterdiği muvaffakiyetliliğin belki şahsi bir antipati neticesinde teşbir ediliği, kendisini gücendirmiş. Yavuz Sultan Selim'in hayatı hakkında hazırladığını bildiğim bir parçasını da ne şrettiği manzum bir tiyatroya belki bitirmemeğe, belki bitmişken yırtmağa, belki de evrakı arasında saklamağa kendisini sevkeylemişti. Hayattan çok zulüm görmüş ve bu yüzden gayetle geçimsiz ve asabi olmuş bir ihtiyar kadın tasvir eden ir de hikâyesini okumuştum. Aradan yıllar geçtiği halde unutmamışım, bu hikâyenin zanzarsız birşey olduğu suretinin tefsir etmek istiyorum.

Alli Ekrem, babasının sağlığında Sultan Hamit sarayında mübeyin kâatliğine alınmış ve uzun müddet Yıldız'da hizmetten sonra, Kudus mütesarrıflığına ve oradan Ceziri Bahriye'de valiliğine yükselmiş, yani devlet hizmetinde oldukça ehemmiyetli mevkiilere geçmişti. Fakat herhâlde en ehemmiyet verdiği şey şair ve edebiyatı ki, biraz da ısrarla bahsettiği babasının hayatı hakkında yazdığı ve Maarif vâkâetince basılmış eserde, müverrih olanayınlarla bile farkedilecek bazı tarih hatalarına tesadüf olunur.

Bir Ressamımızın Ölümü Bir Ressamımızın Serrisi

Güzel sanatlar akademisi profesörlerinden Nazmi Ziya, uzun bir meslek hayatının hemen bütün mesai mahsullerini topayan sergisini henüz açık bulunduğu bir sırada ve âni bir surette gözlerini hayata kapadı. Elbette ki, adı, asırları gururla aşıyor bir büyük sanatlinin layemut ismi değildi. Hatta, Ham-

di Beyle Zekâyi Paşadan en yenilere kadar, kendisine tereddütsüz tercih edileceğini bazı ressamlarımız vardır. Öyle olmakla beraber, sakın tabiat manzaralarını tatlı bir sükûn ve huzur içinde yumuşak ve biraz solgun renklerle gösteren tablolarından unutulmayaacak ve kalacak olanları hatırlıyorum. Nisbeten genç bir yaşta ve fevkalâde eserler değilse bile, aynı kuvvette eserler verebilecek bir husûde ölümlünü teessürle karşılamak gerektir. Bu satırlar sadece bu teessürün ifadesi için yazıldı ve gündelik gazetelerle çıkan yazılar da hemen bu mahiyette şeylerdi. Ressamların mecmuaları olan ve çıkmakta devam eylemekte beraber, ressamların pek fazla alâkalarına mahzar olup olmadığı pek bilinmeyen Ar'da, kendisinin sanatını ve başlıca eserlerini etraflı surette tanıyan bir etüdün intişar edeceğini ümit ediyorum.

Bir vilâyet merkezinde, galiba Teke'değin'le resim hocası olan bir genç ressam, Esad Subaşı, Ankara Halkevi'nde ve hemen on yıldanberi yaptığı resimlerinden mürekkep bir sergi açtı. Resmî makam işgal eden hiç kimse açılışında bulunmadığı için kendisinin özenerek adığı kırmızı kordelesi eksiklimi ve zaten keserek bir elia geleceği umulup bağlanmayan bu sergide, ressamın birkaç sene kaldığı Barsa'ya aid ve biri çok hoşuma gitmiş resimlerle Bedî Rahim'in tarzında birkaç bahçe ve kâhve manzarası da var. Avrupa'ya giderek görgü ve bilgisini arttırmak kenisine nasip olmayan Esad Subaşı için, büyük bir istiknâle namzet diyerek düşünüm. Fakat eserlerinde büyük bir samimiyet ve hoş renkler var. Her halde sergisinin açılış saatini bu kadar hazin ve metruk bir halde idrak etmesi, elbette ki sale onu üzcek bir şey olmadı. Sanat tezahürlerini bu derecede keşif bir lakaydı ihata ettikçe her sahada yeni sanat kabiliyetleri yetişmediğine hiç hayret eylememelidir.

K İ T A P L A R

Balkanlar'da Müzik İlerleyişi;
Mahmud Kösemihal 1937,
300 kuruş.

Ankara Müzik Öğretmen Okulu müzik tarihi öğretmeni *Mahmut Ragıp Kösemihal*, geçen-röle *Balkanlar'da müzik ilerleyişi* adlı bir kitabı neşretti. Bol resimlerle 387 sahifeyi ihtiva eden bu eserde *Kösemihal*, beş kitab içinde, dört Balkan memleketinin, - Yunanistan, Bulgaristan, Yugoslavya, Romanyanın, konservatuarlarını, operalarını, orkestralarını, bestekârlarını, solistlerini, müzikoloklarını, konserlerini, folkloristik ve müzikolojik hareketlerini, müzisyenlerin durumlarını... incelemiş, bu arada Balkanlar da türk tesirlerine temas etmiş, beşinci kitapta *Türk musikisinin Tuna ötesine varan tesirleri meselesi* başlığı altında, Macar müzik âlimi, *Saboles Bense'nin*, *Macar musikisiyle Türk musikisinin münasebetleri* adlı mektubunu türkçeye çevirmiş ve kitab nihayetinde *Balkan müzik folkloru kurumu meselesi* başlığını taşıyan sayfalarda, Balkan müzik folkloru meselesine de Balkanlar'ın elbirliği etmeleri lüzumunu ileri sürmüştür.

Böyle bir esere tenkit yazmak için bu sahada geniş bilgi ve ihata sahibi olmak lüzumdur. Memleketimizde bu alanda kuvvetli müzikologlar, selâhiyetli münekkittler yetişinceye kadar bu sahada yazılacak eserler, maalesef tenkitsiz kalacak, lâıyk oldukları hakiki akisleri yapamayacaklardır. Balkanlar'da müzik ilerleyişi müellifini, bilhassa Türk tesirleri meselesinde mukayeseli folklor ci betinde tenkit etmek için bu sahada çok selâhiyetli olmak icabeder.

Ben, kendimde böyle bir selâhiyet

öğrmediğim için, kitabı bir münekkitt, bir müzikolog gibi tenkit edemeyeceğim. Mahmud Ragıp'ın bu eseri yazmak için çok çalıştığı, çok düşündüğü aşikârdır. Okuyucuya birçok şeyler öğreten, okuyucuyu düşündürten bu kitaba müzik edebiyatımız yeni bir eser kazanmıştır. Müzisyen arkadaşlarımızı mesaisinden dolayı teprik eder ve eseri okumalarını müzisyenlerimize ve münevverlerimize tavsiye ederim.

Ben bu yazıda, vaktiyle Prag gibi bir İslav merkezinde okumuş, İslav müziklerine karşı alâka duymuş, ve halâ İslav memleketlerinin müzik hareketlerini yakından takip eden bir müzisyen sıfatıyla, kitabın yalnız müzik durumlarını biraz tanıdığım, Yugoslavya ve Bulgaristan kısımlarına ve ancak objektif şekilde temas edeceğim :

Kitabın Yugoslavya kısmı için söylenecek hemen hiç birşey yok gibidir. Yalnız elimizdeki çokçe bazı kaynaklar (*Puzdriku hudebni Slovnik* kısım 1. Yugoslavya kısmı, sahife 190-191, aynı eser kısım 2. A. Förster, Hladeček, Gerbiç, Krek, Kimovec, maddeleri, *Dr. Borecky'nin Stručny prehled dej nęske Hudby* adlı eseri sahife 108-109-199 inci sahifedeki G. Matk 199 daki A. Förster, 204 deki Fr. Lkotke'nin yugoslav değil, çek olduklarını kaydetmektedirler. Aynı kaynaklar 194 üneü sahifede çek oldukları yazılan üç bestekârdan Hladeček'i çek değil, Hırvat olarak kaydetmişlerdir. Şu isimler de kitap mikyası içine girebilirlerdi :

Slovenler kısmında Hubad yanına Fr. Gerbiç, G. Krek, Premrl yanına F. Kimovec, Ravnik ve Kogol'ler yanına da modern bestekâr olarak L. M. Ş. Şkerjanec.

Bunlardan, A. Förster'i biraz daha tebâriiz ettirelim: Kendilerinden hiç bahsedilmeyen dört bestekâr hakkında bir fikir vermek için de yalnız *Gerbiç'i* anlatalım:

Anton Förster; İslöven müzik hayatında çok mühim rol oynamış olan bu çek bestekârı, Prag'da hukuk, Smetana yanında piyano ve kompozisyon tahsil etmiştir. 1867 de İslöven, merkezî Lüblan'da yerleşmiş, orada orkestra, koro ve katedral şefliği yapmış, Org mektebi tesis etmiş, kilise müziği reformu üzerinde müessir olmuş, bütün Lublan okullarında müzik okutmuş, birçok İslöven b-estekârlar yetiştirmiştir. Kuvvetli bir piyanist ve organist olan Förster şu eserleri yazmıştır: 8 lâtince mes, 3 Requiem, 3 İslöven mesî, 4 tedeum 3 mersiye, birçok İslöven kilise eserleri, Ork prelüderi, dinî besteler, 2 opera. - bunlardan *Gerenski starček* adlısı ilk İslöven operasıdır - 3 kantat, 36 erkek korusu, 6 muhtelif koro eseri, birçok İslöven solo şarkılar, orkestra ve piyano eserleri.

Ayrıca birçok mecmualara kilise müziği reformuna dair makaleler yazmış, Pevska škola, bir armoni ve konstrüpan Tretesi, nazari ve ameli piyano mektebi: gibi didaktik eserler neşretmiştir.

Fr. *Gerbiç*: İslöven müzik pedegoğu, teşkilâtçısı ve bestekâridir. 1840 da doğmuş 1917 de Lüblan'da ölmüştür. Prag konservatuarında Kreyçi yanında kompozisyon, Vogel yanında da şan tahsil etmiştir. 1867 de Prag'da Tita adlı sahne eseriyle diplome almıştır. Bu eser Prag tiyatrolarında oynanmıştır. *Glasi Silovenski* adında solo ve koro şarkılarından mürekkep bir mecmua ile *Lira Sionska* adlı bir şarkı mecmuası çıkarmıştır. Dokuz sene Zagreb'de ve diğer birkaç yerde tenor olarak opera muganniliği etmiş, 1886 da Lüblan'da Glasebni Matitse'nin Müdürlüğünde bulunmuş, Hubat'dan sonra muallimlik etmiş, bilhassa solo, taganni ve piyano dersleri vermiştir. Bu müddet zarfında koro şefliği yapmış ve dram cemiyeti-

nin şefliğinde bulunmuştur. İslöven müzik hayatının inkişafı üzerinde çok müessir olmuştur. Eserleri: Piyano refakatlı şarkılar, 150 halk türküsüne piyano refakatları, erkek ve kadın koroları için Slovanska Jeka, halk müziği üslûbunda yirmi erkek koro eseri, 3 kantat, orkestra için Yugoslav Rapsodi'si, üç mes, küçük kilise eserleri. Kres, nabor adlı operalar, 14 eserini ihtiva eden *Glasebna zora* adlı bir mecmuayı *Glazebna Matice* neşretmiştir. *Metodika perskaya pauka* adlı didaktik bir kitab yazmış, tiyatro şefliği zamanında bazı çek operalarını bilhassa Smetana'nın *satılmış nişanlı* sını ve *puse* sını ve diğer birkaçını sahneye koymuştur.

Bulgaris'tan kısmına gelince: Kitabın 124 üncü sahifesinde Mahmud Ragıb, (. . . Bütün bu musikicilerden çok yazıkki yalnız bir ikisinin sanat hayatını öğrenebilmiş bulunuyoruz . . .) diyor.

İtiraf olunur ki Bulgaristan kısmı diğerler ne nazaran biraz zayıf kalmıştır. Halbuki, meselâ, yalnız, fransızca La parole *Bulgare* gündelik gazetesinin bazı son seneler nushaları görülmüş olsaydı, Bulgaristan kısmı çok daha kuvvetli olurdu. Mahmud Ragıb, bugün *Bulgar sözü* adıyla çıkan bu gazetenin *Echo de Bulgarie, La Bulgarie* adlarıyla çıktığı zamanlara aid 1921, 1923, 1924, 1930, 1931 seneleri nushalarını görmüş ve onlardan not almıştır. Eger geçen seneki bazı nushalar görülmüş olsaydı, Bulgaristan kısmı çok daha tam olacaktı. 1936 senesi sayı; 202 de müzik akademisi direktörü *Braşo canof* un *muasır Bulgar müziği*, 217 sayısında müzik akademisi profesörlerinden *Abacıyef'in genç bulgar bestekârları*, aynı sayıda D imzalı *Bulgar müziği ve onun mümessilleri* adlı makaleler görülmeleri çok faydalı yazılardır. Bunlar aynı zamanda kadro, mıkyas ve nisbet için de faydalı olurdu. Çünkü neleri almalı, neleri bırakmalı; memleketin müzik vasatını nasıl bir mıkyasla çizmeli noktosundan o yazılar çok iyi bir

yardımcı olabilir. Bulgar yazarları o yazılarında, otoriteleri kabul edilmiş, binasaleyle hariç, te tanımağa değer sınırları, müzik olimpiyatına çıkabilecek şampiyonlarını tesbit ve propaganda etmişlerdir. Bunlar en aktüel me'hazlar olduğu için de ayrıca kıymeti haizdir, ölenleri, kalanları ayırt etmeğe, yenilikleri, değişiklikleri görmeğe imkân olur. Ben bu gazetenin son iki senelik nüshalarından ve *La Bulgarie Intellectuelle et économique* gibi 1906 da çıkmış broşürlerden, ve isimlerini yukarıya kaydettiğim çokçe me'hazlardan istifade ederek *Balkanlar'da musiki ilerleyişi'nin* Bulgaristan kısmında:

1 - Eyice tabarüz ettirilmemiş bazı sınırları

2 - Kendilerinden hiç bahsedilmemiş bazı tipleri tesbit etmeğe ve bazı ufak tefek tashihler ve ilâveler yapmağa çalışacağım.

Evvelâ kâfi derecede tebaruz ettirilmemiş sınırları:

1 - *Dobri Christof*; 1870 de doğan D. Christof; Orkestra şefi, koro şefi, pedagoğ, muzikograf, bestekâr ve armonizatör olarak Bulgar müziğinde mühim bir sınırdır. Varna şehrinin yardımıyla Prag'la Dvorak yanında kompozisyon tahsil etmiş ve Balkan süviti'ne ondan mezun olmuştur. Bulgar halk müziğinin ritmik ve metrik bünyesi üzerinde ilk sistematik aramaları o yapmıştır. Benden başka millî motifler üzerinde orkestra için mühim eserleri yazan ilk odur. Fakat o daha ziyade solo ve koro şarkıları bestekâri olarak maruftur. Halk Melodilerinin büyük kompozisyonlar içinde şematik unsur olarak nasıl kullanıldığını ilk defa o göstermiş, bu hususta bilhassa Viladigerof, Staynof gibi genç bestekârlara rehberlik etmiştir.

Eserleri: Korolar için armonize edilmiş Bulgar halk türküleri, ekserisi halk türkülerinden mürekkep on defter Bulgar koro eserleri, yirmi defter halk türküleri ve halk türküleri tonunda şarkılar, orkestra için iki balkan süviti *tutrakanska* destanı, ivalle uvertürü,

koro ve orkestra için iki fûğ, çocuk operetleri, kilise eserleri, dinî eserler, mektep müzik kitapları. Besarabya halk türküleri, mecmuası, Makedonya Bulgar halk türküleri, Bulgar ritimleri üzerindeki eserinden başka, içiade Bulgar müziğine aid hususî bir fasıl bulunan umumî müzik teorisi, Ulusal Bulgar müziğinin teknik bünyesi, orta okullar için müzik kitapları, birçok mecmualara makalalar. Ayrıca birçok konferanslar vermiştir. Bugünkü kral İmni'nin bestekâridir.

2 - *Petko Staynof*; Büyük orkestra için Balkan uvertürü bir orkestra Lejand'i, Trakya dansları, masallar adlı beş parçadan mürekkep büyük senfonik bir eser, tamamen millî üslûpta koro eserleri yazmış, Bulgaristan'da Koral hareketlerinin başında bulunmuş, eserlerinde halk müzik unsurlarını Vladgrov gibi büyük bir zevk ve hügi ile kullanmıştır.

3 - *Lubomir Pipkof*; Paris'te Pauldukas'ın yanında kompozisyon tahsil etmiştir. Eserlerinde Fransız tesirleri görülür. Miminör bir yaylı sazlar kuvarteri, bir piyano triyosu, keman sanatı onbir nefesli saz için konserto, koro ve orkestra için Svatba, solo ve koro için vokol parçalar muhtelit koro ve orkestra için hymene poemi, *yana'nın dokuz kardeşi* adlı bir opera yazmıştır. ki bu opera geçen sene millî tiyatrodan oynanmıştır.

Bulgar ulusu *Pipkof* tan çok şeyler beklemektedir.

4 - *Andre Stoyanof*; her ne kadar esas itibarıyla piyano virtüoçu ise de romantik üslûbda piyano sonatları, bir piyano triyosu, bir rapsodi, *Lilyen*, *Dora Gabe'nin* güirleri üzerine parçalar bestelemiştir, bilhassa şarkıları bedii kıymeti haizdir.

5 - *Heraclite Nestorof*; Viyanada yaşamaktadır. Kuvvetli bir müzik kültürüne maliktir. Fakat millî Bulgar müziğine yabancısıdır.

Eserleri: Bir yaz sabahı adlı poem senfonik, Viyanada basılmış bir *Poem Noctürn*, bir poem fantastik.

6 - *Teanko Teankof*; milli ruhda piyano refakatli vokal eserler, orkestra refakatli şarkılar, eser sonatı, flüt ve orkestra için bir rapsodi ve bir senfoni yazmıştır. *Teankof*; şarkı sahnesinin münakaşası üstadıdır.

7 - *V. Bobçevski*; evvelâ Vokal müzikle uğraşmış, enstrümantal müziğe dönerek oda müziği, uvertür, prelüt ve iki süvit yazmıştır.

Daha sonra *Prens Ermit* adlı bir opera bestelemiştir. Eserlerinin bünyesini hep halk türkülleri teşkil eder. Eserlerinde bazan empresyonist, ölmamık ve patetik anlar hissedilir. Orkestrasyonu iyi tanır ve eserlerinin güftelerini kendii yazar.

8 - *Petko Naumof*; Piyano ve keman için Bulgar poemleri, orkestra için bir dans Rüstik, iki uvertür, *Strakil* adlı air opera bestelemiştir. Bu opera ölümünden sonra oynanmıştır.

9 - *P. Nenof*; evvelâ batı uslubunda senfoni, balad dört orkestra esitiz' yazmış, sonra mutedil bir uslubda piyano varyasyonları bestelemiş, bugün tamamen milli usluba dönmüştür.

10 - *Ivan Kamburof*; Bulgaristan'ın en maruf muzik münakkidi ve folklorüsudur. Layprik'de Reğer ve Sehering yanında okumuş, Bulgaristanda korolar idare etmiş, askeri muzika şefliği yapmış orta mekteplerde muzik akademisinde muallimlik etmiş, Etnografya müzesinin müzik kısmında çalışmıştır. Utro gibi büyük gündelik gazetesinin daimi müzik münakkididir. Almanya, Avusturya, Fransa, Belçika, Macaristan, Çekoslovakya, İngiltere'de bir çok kongralarda hükümet mümessili olarak bulunmuş, Filibe'de birçok konferanslar vermiştir.

Kitab halindeki eserleri: Bulgar müziği, opera sanatı, musiki ve milliyet. *I. Monolof, Peter Raycof*, resimli müzik lugatı en eyi bulgar müzik lugatıdır diğer müellifler de yardım etmişlerdir.

Şimdi *Dobri Christof* hakkında bir monografi hazırlamaktadır.

Mühim Makaleleri; yeni müzik ib-

da, müzik folklorümüzün ehemmiyeti ve mahiyeti, milli türkülerimiz ve Rıyman nazriyesi, eski Bulgar dinî müziği, milli bulgar müziği, Bulgaristan'da müzik mücadeleleri. Bulgar sözü; sayı 217 de Bulgaristan'da Korol tagannı. Kamburof bu gazetesinin daimi müzik yazarı ve münakkididir. O, ayrıca *Rubintayn'ın Musiki ve onun Mümessilleri* adlı eserini ve Krebs'in Beethoven'ı bulgarcaya tercüme etmiştir. Bunlardan başka şunları bestelemiştir: Orkestra için Seherzo, bir yaylı sazlar kuarteti Narodna chorova, muhtelit koro ve orkestra için Proslava.

II - *Lidya Stımanova*; Bulgar edebiyatını fransızcaya tercüme etmiş tiyatro ve müzik münakkidiği ve muharrirliği yapmış münevver bir kadındır. 1937 Şubatında ölmüş, cenaze merasiminde kral mümessilleri hükümet, saray erkânı ve münevverler hazır bulunmuşlardır.

Kamburoftan evvel Bulgar sözü gazetesinin müzik ve tiyatro münakkidi idi.

Balkanlarda musiki ilerleyişinde kendilerinden hiç bahsedilmeyen sımalar:

1 - *Vesselin Staynof*, 1902 de doğmuş mutedil modern bir bestekârdır. Piyano süviti, iki yaylı sazlar kuarteti, keman sonatı, büyük orkestra için mi minör kapris. *Kadınlar saltanatı* adlı bir opera komik-millî tiyatrodan oynanmıştır. Vokal melodiler yazmıştır.

2 - *Boyan İkonamof*; 1900 de doğmuştur. Paris'te Scola Cantorum da okumuş, bir pvem senfonik, bir raçenitsa, bir Polonya rapsodisi, bir orkestra prelüdü, bir keman ve piyano rapsodisi, Viyolonsel ve piyano sonatı. bir yaylı sazlar orkestra süviti, yaylı sazlar kuarteti, şarkılar, makaleler yazmıştır. Büyük bir kompozisyon tekniğine sahip olan ikonamof eserlerini Bulgaristan'da ve Bulgaristan dışında bizzat kendii idare etmiştir.

3 - *Panyot Pipkof*; çocuk operetleri, piyano için melodiler, kiril metod duası, halk şarkıları yazmıştır.

4 - *M. Golemanof*; Paris'te tahsil etmiştir. bir poem senfonik içinde halk motiflerinin kullanıldığı bir yaylı sazlar kuvartetü yazmıştır.

5 - *N. Beçerof*; koral müzik sahasında, millî karekterde koro eserleri yazan bir bestekârdır.

6 - *Jak. Sadıkof*; Paris devlet konservatuvarından geçtik ve kompozisyon mükâfatları almış genç bir bestekârdır.

7 - *Dr. Vasil Spassof*; Bulgar müzik doktorudur. Obyu çalar. Viyana müzik akademisinde okumuş, bilhassa Bulgar halk sazları üzerinde tetkiklerde bulunmuştur. Hatta bu sahada yaptığı tetkiklerini doktorasına tez olarak almıştır.

Kitaba girmeyen solistler; piyanist *Tamara Yankova*. Viyolonist *A. Leçef*-*Leçef* kendi adını taşıyan yaylı sazlar kuvartetinin müessesisidir. Birinci keman çalar- opera muganniyesi mezo sobrano *Gerganova*, bariton *Petrof*, tenor *mazarof*.

Yukarıda kendilerini tebârüz ettirdiğim ve gerek kendilerinden ilk bahsettiğim bestekâr, solist, müzik olog-simalar, kitap mikyasına göre, kitaba girmelerini lüzumlu bulduğum tiplerdir. Yoksa kitap mikyası dışında kalmış, ve bizzat Bulgarlar tarafından İleri sürül-meyen daha birçok simalar vardır. Mikyası muhafaza etmek için onlardan bahsetmiyorum.

Ufak bir iki tashih;

Kitabın 150 inci sahife ve üçüncü satırında (halde sahneyi şerefliendiren artistler şunlardır) diye sayılan solistler arasında *Kristina Morfova* sağ gösterilmiştir. Halbuki bu maruf Bulgar Koloratur sopranosu, geçen sene karlova'dan Sofyaya dönerken Pirdob kasabasında bir otomobil kazasına kurban gitmiştir. Bu günlerde gelen Bulgar gazeteleri, Morfova'nın ölümünün yıl dönümünü anıyorlar, merasim yapıyorlar. Keza aynı artistler arasında Madam *Tabakova*'de sağ gösterilmiştir. Maalesef bu kadın da geçen yıl ölmüştür, öldüğü gün operanın cephesine büyük siyah harflerle; (Tzvetana Tabakova ölmüştür)

diye yazılmış ve tiyatrounun fuvayesinde artistin Ayda, Toska, Elizabet. rollerinde geydiği elbiseler teşhir edilmiş opera üç gün kapanmış, ve büyük merasim yapılmıştır. Bu artistin ön ismi, 139 uncu sahifede Tzvetava olarak yazılmıştır. Doğrusu Tzvetana'dır. Yine ufak bir yanlış olarak 150 inci sahifede Tzvetana, ayrı, *Tabakova* ayrı birer isim olarak kaydedilmiş, hatta bunlar 383 üncü sahifede isim cedveline ayrı isimler halinde geçmiştir.

Kitabın 375 inci sahifesindeki * bir kaç not „ ta Viyana'da yetmişmiş olduğu ve operalar bestelediği yazılan *D. Karaciyef!* *Draga Karaciyef* değil *Dimitri Karaciyef* dir ki operalardan başka *Güneş İmni*, *Roman triyoloji* yazmıştır. Bu ikincisinin ilk parçası: Heilige namı altında almanca olarak Viyana'da basılmıştır. *Draga Karaciyef* aynı zamanda müzik münakkidliği yapmış ve hâlâ Slova ve zlotogora'nın müzik muharriridir. Kitaba türkçe karekterlerle Corciyef olarak geçmiş olan bestekârı Bulgarlar türkçe karekterlerle aynen Görgiyef olarak talaffuz ediyorlar.

Vladigereftan bahsolunurken onun en yeni eseri olan *Çarkaloyan* adlı operası kaydedilmemiştir. Günün büyük Bulgar bestekârı yeni operasını geçen sene bitirmiş ve eser, Sofya'da Bratislava'da oynanmıştır.

Ulusal opera repertuvarına şu eserlerde İlave olunmalıdır: *Weber*'in *Oberonu*, *Donizetti*'nin, *Lucia de Lamemor'i*, *Caykorski*'nin, *Ladame de Pique'i*, yine *Caykorski*'nin, *Le laçuz Çygne* adlı balesi, *Christo manolo*'un ilk Bulgar bale pantomimi olan *Draga ve Yana* balesi, *Offenbach*'in *güzel kelen* ile, *J. Strauss*'in *La Chauve-Souris'i* gibi büyük operetler.

Bulgaristan'da korolar: *SofyaGur-la*, *Rodina* Koroları. Bunlar Bulgari stan'ın en büyük korolarıdır. Millî hudutlar dışında şöhret yapmışlardır. Diğerleri; Filibe teganni cemiyeti, *Russ*, *Pilevne*, *Lom*, Varna Eski Zara, Sloven koroları, Sofya yahudi korosu, Sofya Kadın korosu, *Kaval*, *kristina morfova* koroları.

Meşhur klise koroları : *St. Nedelia* korosu - müessisi, *I. Nikolayef St. Sedmoçislenska* korosu - müessisi; *Dobri Christof e. St. Alexandır Nerski* korosu. Varna katedrali korosu - şefi *A. Krestef* -. Bulgaristan'da koral hareketlerin başında bulunanlar arasına şu isimleri de katmak lâzımdır : *A. Naydenof, L. Mazimof, I. Soborin, M. Sadikof*.

Oda müzik teşekküllerinin bazıları : *Leçef* kuvartetü, *Avrarımof* kuvartetü, *Balkanaki* kuvartetü, *Kaval* nefesli kenteti.

Bu ilâvede Kral ve Kraliçenin ekseriya konserlerinde hazır buldukları; *Ruvayal askeri senfonik orkestradan* da bahsedelim : bu orkestra seksen azadan mürekkebirdir. Çoğu, Sofya müzik akademisinde yetişmiştir. Orkestranın arşeli kısmı; on dört birinci keman, on iki ikinci keman, on altı keman, sekiz viyolonsel, altı kontrabastan müteşekkildir.

Final : *Mahmud Ragıp* kitabın başındaki ifadesini (. . . eksiklerin hüsnü niyete bağışlanmasını tekrar dilerim) cümlesıyla bitirmiştir, demek ki kitabının noksanzız olduğuna dair bir iddiası yoktur. Buna rağmen *Balkanlarda musiki ilerleyişi*; bizim memleketimizde ibret ve gıpta ile okunmağa değer bir eserdir. Dört Balkan memleketinden bilhassa Bulgaristan'ın müzik durumu türk karlı ne kadar ilgilendirse yeridir.

Bulgaristan, coğrafya bakımından batıya en uzak, ve bize en yakın bir memlekettir. Bulgar müzik okulunun ömrü azami yarım asırlıktır. Elli sene içinde Bulgarlar, müzik sahasında çok ileri gitmişler, çok yükselmişlerdir. Sofya, bugün Avrupayı bir müzik merkezi halini almıştır. Orasını büyük dünya virtüözları sıklıkla ziyaret etmekte, Bulgar orkestraları refakatiyle konserler vermekte, ve Bulgar eserlerini çalmaktadırlar. Yabancı misafir şefler, Bulgar orkestra ve operasını idare ediyorlar, Bulgar opera solistleri, yabancı memleketler operalarında misafir olarak temsilere iştirak ediyorlar. Yabancı sanatçılar, Bulgar opera-ında temsiller veriyorlar. Bulgar koroları uzak ecebî memleketlerde tagâni ediyorlar. Ecebî korolar Bulgaristan'ı ziyaret ediyorlar. Namları millî hududları aşmış bestekârları, solistleri, operaları, koroları, müzik alimleri. var, ve her şeyin fevkinde millette müzik zevki, bilhassa koral müziğe karşı büyük bir sempati ve aşk var.

Bir münakkit olarak değil, çabımayı takdir eden bir müzisyen sıfatıyla bize müzik sahasında komşularımızın kuvvetlerini tanıttığından dolayı meslektaş Mahmud Ragıp Köseminhalı burada bir kerre daha tebrik ederim.

Halil Bedi Yönetken

İmtiyaz saahibi: Feziye Abdullah, Umum neşriyatı idare eden: Hasan Âli Yücel, Ankara Ulus Basımerinde basılmıştır.